

Tunnelen

*En kvalitativ undersøkelse av en åpen russcene i
Bergen*

Julie Marie Ryager

Masteroppgave
Institutt for kriminologi og rettssosiologi
Juridisk fakultet

UNIVERSITETET I OSLO

22.05.2017

Tunnelen

En kvalitativ undersøkelse av en åpen russcene i Bergen

© Julie Marie Ryager

2017

Tunnelen

En kvalitativ undersøkelse av en åpen russcene i Bergen

Julie Marie Ryager

<http://www.duo.uio.no>

Trykk: Privat

IV

Sammendrag

Tittel: Tunnelen. En kvalitativ undersøkelse av en åpen russcene i Bergen

Av: Julie Marie Ryager

Veileder: Sveinung Sandberg

Institutt for kriminologi og rettssosiologi

Det juridiske fakultet

Universitetet i Oslo

Vår 2017

Nygårdsparken i Bergen var kjent som en av Europas største åpne russcener. Etter at parken stengte i 2014, har åpne russcener etablert seg andre steder i Bergen. En av disse scenene er ”tunnelen”, en undergangstunnel like utenfor Bergen sentrum, med umiddelbar nærhet til Strax-huset på Damsgård. Gjennom feltobservasjoner i denne tunnelen og intervjuer med rusbrukere, har jeg søkt å finne svar på hva som kjennetegner de strukturelle rammene for deltagerne i den åpne russcenen, og hvordan brukerne forholder seg til disse strukturene. Til sist har det blitt foretatt en dokumentanalyse av utvalgte offisielle dokumenter for å finne ut hvorvidt henholdsvis Bergen kommune og Helsedirektoratet forstår rusproblemer som strukturelle eller aktørskapte.

Datamaterialet er analysert ved hjelp et teoretisk rammeverk, hovedsakelig Wacquants kjennetegn på marginalisering, Bourdieus begrep om praktisk logikk, samt Sandberg og Pedersens begrep om gatekapital. Gjennom analyse av datamaterialet danner det seg et bilde av deltagerne i den åpne russcenen som gjenstand for ulike marginaliseringsprosesser, i form av å være uønsket som en del av bybildet, i form av arbeidsledighet, tap av sosiale relasjoner og stigmatisering. Samtidig synes det som brukerne skaper en egen kontekst, og brukernes handlinger må tidvis forstås gjennom denne sub-konteksten for å gi mening. Det som kan oppfattes som irrasjonelt for det konvensjonelle samfunnet, kan være rasjonelt innenfor konteksten av en såkalt høstningsøkonomi som utgjør en annen logikk. Rasjonalitet forstås dermed som betinget av feltspesifikke forventninger, hvor den åpne russcenen betegner et eget felt.

De politisk utformede tiltakene rettet mot den åpne russcenen og menneskene som oppholder seg der, synes å ta forbehold om både strukturelle påvirkninger og handlende aktører med fri vilje, men synes å overse de feltspesifikke strukturelle betingelsene som gjør seg gjeldende innad i rusmiljøet. Resultatene av analysen fordrer en politikk som inkluderer også denne typen struktur som opptrer på gaten, og hvor så vel problemdefinisjon og tiltaksplan er tilpasset brukernes rasjonalitet.

Forord

Det føles nesten uvirkelig å sitte med en ferdig skrevet masteroppgave med mitt navn på. Som så mange studenter før meg, har jeg erfart at dette året har vært det tyngste året på Universitetet, men også det mest lærerike og spennende året, fylt med gode minner jeg tar med meg videre. Det er flere som fortjener et tusen takk for støtten og hjelpen, og jeg ønsker å benytte denne anledningen til å takke noen av dem.

Aller først ønsker jeg å takke min fantastiske veileder Sveinung Sandberg, som har hjulpet meg hele veien, i forarbeidet med prosjektskissen, under datainnsamlingen og gjennom hele skriveprosessen. Takk for at du har vært tilgjengelig på telefon og epost, kommet med gode innspill, og ikke minst motivert meg til å fortsette og å gjennomføre. Tusen takk for solid støtte og gode råd hele veien!

En stor takk rettes til Kristian Mjåland ved Uni Research Rokkansenteret og Ingrid Rindal Lundeberg ved Universitetet i Bergen, som har hatt møter med meg og latt meg få innblikk i deres prosjekt om de åpne russcenene i Bergen. Spesielt takk for råd i forbindelse med datainnsamling, og at jeg fikk lov til å være med dere i feltet, og for oppfølgingen i ettertid.

Jeg ønsker også å takke brukerne som har stilt opp til intervjuer, og som har vist meg rundt i Bergen og delt av sine innsikter og kunnskaper. Uten deres erfaringer og tillit hadde jeg ikke hatt noe data å bygge denne oppgaven på. Tusen takk for at dere tok meg så godt i mot, og for at dere tok dere tid til å snakke med meg og for at dere gjorde datainnsamlingen til en hyggelig og lærerik opplevelse.

Tusen takk til min kjæreste Jonas, ikke bare for å holde ut gjennom hele prosessen, men for å ha bidratt med faglige samtaler og korrekturlesing.

Takk også til mamma og pappa for at dere alltid er der for meg.

Oslo, mai 2017

Julie Marie Ryager

Innholdsfortegnelse

1	Åpne Russcener	1
1.1	Bakgrunn	1
1.2	Problemstilling.....	2
1.2.2	Avgrensninger	3
1.3	Oppbygning.....	3
2	Tidligere forskning	4
3	Teori	8
3.1	Samfunnsstruktur.....	8
3.1.1	Påvirkning utenifra.....	8
3.1.2	Loïc Wacquant	9
3.2	Aktørperspektivet	11
3.2.1	Rasjonalitet.....	11
3.2.2	Pierre Bourdieu: Praktisk logikk og habitus	12
3.2.3	Sandberg og Pedersen: Gatekapital.....	15
4	Metode	17
4.1	Feltarbeid	17
4.1.1	Mitt feltarbeid.....	18
4.2	Informanter og rekruttering.....	19
4.3	Intervjuer	21
4.3.1	Temaliste.....	21
4.3.2	Transkribering	21
4.4	Dokumentanalyse.....	22
4.4.1	Koding	22
4.5	Etiske betraktninger.....	23
4.6	Styrker og svakheter.....	24
5	De strukturelle rammene	26
5.1	Ute av syne, ute av sinn.....	26
5.1.1	Tunnelen	26
5.1.2	Uønskethet	28
5.2	Arbeidsledighet og penger.....	31
5.2.1	Å kombinere arbeid med rus.....	31
5.2.1	Å være utenfor arbeidslivet.....	32
5.3	Tap av tilhørighet	34
5.3.1	Den nye familien	36
5.4	Vold.....	39
5.5	Stigmatisering og fattigdom	41
6	Menneskene	45
6.1	Den gode rusen	45
6.2	"Høstningsøkonomi"	47
6.3	Kriminalitet	49
6.3.1	Å kjenne igjen politiet.....	51
6.4	Gatekapital.....	52
6.5	Aktør eller struktur?.....	57

7	Det politiske perspektivet	59
7.1	Dokumentene	60
7.1.1	Handlingsplanen	60
7.1.2	Retningslinje for LAR	60
7.1.3	Overdosestrategien	61
7.2	Skademinimalisering	61
7.2.1	Fra kriminell til syk	62
7.3	Problemdefinisjonen	63
7.4	Tiltakene	65
7.4.1	Kompetanse og forebygging	65
7.4.2	Samordning	67
7.4.3	Brukermedvirkning	68
7.4.4	Arbeid og bolig	69
7.4.5	Gatenære tiltak	71
7.4.6	Sprøyterom	72
7.4.7	Stenging av Nygårdsparken	73
7.5	Legemiddelassistert rehabilitering	75
7.5.1	Legemidlene	76
7.5.2	Statsdop	76
7.5.3	Videresalg	78
7.6	Oppfølging	80
7.7	Integrerte perspektiver og integrerte løsninger	83
8	Avslutning	85
8.1	Oppsummering	85
8.2	Veien videre	87
	Litteraturliste	89
	Vedlegg / Appendiks	97

1 Åpne Russcener

Jeg tenker veldig mye på hva jeg gjør selv, på hva jeg bruker og på hvilke valg jeg tar. Men jeg bruker nå allikevel. Det er bare å finne ut hvordan ting skal gjøres, akseptere måten ting skal gjøres på. Altså, folk er nysgjerrige, offentligheten vet jo hvem som bruker og hva som brukes, sant, det kan være det ene og det andre. Det er ikke alltid folk tenker over hvorfor, at det ikke er personen sin skyld (fra intervju).

1.1 Bakgrunn

Nygårdsparken i Bergen, og særlig Flagghøyden nord i parken, ble beskrevet som en åpen russcene fra 1970 og til stengingen av parken i 2014 (Bjerkestrand 2015). Åpne russcener ”...kan defineres som alle situasjoner hvor borgere er offentlig konfrontert med bruk og omsetning av narkotika” (Bless et al. 1995, gjengitt i Sandberg og Pedersen 2005: 13). Ida Nafstad benytter betegnelsen ”åpne rusmiljøer” om ”steder hvor mange rusbrukere samler seg over en periode” (2013: 89).

Utviklingen fra cannabisrøyking på 1970-tallet, til heroinomsetning og hiv/aids-frykt på 1980-tallet, førte til stenging av rusbelastede parkområder i 1992. Imidlertid viste det seg at brukerne fant andre steder å være når de ikke kunne være i parken, og den ble dermed åpnet igjen (Bjerkestrand 2015: 23-33). ”Ruspolitisk strategi og handlingsplan 2011-2016” ble lagt fram i 2011, i et samarbeid mellom etater innen kommune, politi, og helsevesen (Bergen Kommune 2011). Det ble igjen bestemt å stenge Nygårdsparken, og samtidig renovere den. Parken stengte i 2014, og det er bare den nedre delen som har åpnet for publikum. Åpne russcener, i form av sosial arena og som markeds plass for omsetning av rusmidler, har dermed etablert seg andre steder i Bergen, blant annet ved de tre mottaks- og oppfølgingssentrene (forkortet MO-sentrene) i Bergen. Astrid Renland (2015) skriver at de nye scenene har blitt møtt med bortvisningsaksjoner og bøtelegging av rusbrukere som oppholder seg på ”feil” steder i Bergen sentrum, og bruker begrepet ”apartheidpolitikk” for å beskrive hvordan rusbelastede ekskluderes fra visse områder (Renland 2015: 36). En av disse ”nye” russcenene, er i undergangstunnelene ved Strax-huset på Damsgård. Det er denne gangtunnelen som har gitt tittel til denne avhandlingen.

1.2 Problemstilling

Hvem er egentlig menneskene det handler om? Hvordan utspiller deres hverdag seg i den åpne russcenen? Gjennom intervjuer og observasjon har jeg søkt å finne ut hvorvidt menneskene som utgjør de åpne russcenene er gjenstand for samfunnsstrukturell undertrykking, også kalt marginalisering, eller om de kan tilskrives en rasjonalitet og dermed være å regne som selvstendige handlende aktører. Svaret vil nødvendigvis ha implikasjoner for hvilken politikk som bør følges i forbindelse med åpne russcener. Problemstillingen er tredelt:

- (1) Hva kjennetegner de strukturelle rammene for deltagerne i den åpne russcenen?*
- (2) Hvordan forholder menneskene i rusmiljøet seg til de strukturelle betingelsene?*
- (3) Hvilke perspektiver gjenspeiles i de politisk utformede tiltakene rettet mot den åpne russcenen og menneskene som oppholder seg der?*

Spørsmålet om hvorvidt menneskers handlinger er resultat av strukturelle mekanismer eller av en fri vilje er et av de store spørsmålene i sosiologien. I denne oppgaven vil disse perspektivene ikke ses som motstridende, men som ulike innfallsvinkler som åpner for ulike forståelser, og som ses i sammenheng med hverandre. Erfaringene fra feltarbeidet vil danne grunnlaget for en analyse av hvordan de politiske planene for å få bukt med de åpne russcenene er utformet. Hensikten med å inkludere dokumentanalyse i denne studien, er å undersøke hvorvidt Bergen kommune og Helsedirektoratet utformer tiltaksplaner med bakgrunn i en forståelse av rusbruk som strukturelt skapt, eller som individuelle valg. Sagt på en annen måte, om tiltakene gjenspeiler en forståelse av illegal rusbruk som et strukturelt eller individuelt problem. Videre ønsker jeg å undersøke hvorvidt kommunen og Helsedirektoratet er opptatt av å gi eller tilskrive brukeren innflytelse over sin egen situasjon og fremtid. I analysen vil funnene fra dokumentanalysen sammenlignes med brukernes egne historier fra feltet, og i sammenheng med det teoretiske rammeverket.

1.2.2 Avgrensninger

Det er blitt gjort noen avgrensninger som følge av prosjektets størrelse og tidsbegrensning. Først og fremst kunne det være interessant å undersøke nærmere hvordan møter mellom brukere og behandlingsapparatet foregår i praksis, og også hvordan brukerne møtes av blant andre kontrollapparatet (politi og kriminalomsorg) og hos sosialtjenesten (NAV). For det andre spiller media en viktig rolle både som premissleverandør for politisk dagsorden, og som definisjonsmakt. En medieanalyse ville kunne gå mer i dybden av hvordan de åpne russcenene presenteres overfor den øvrige befolkningen i Bergen.

Flere studier, både norske og utenlandske, fokuserer på, eller trekker frem, skillet mellom etniske majoriteter og minoriteter i et land (se for eksempel Sandberg og Pedersen 2007; Sandøy 2014; Lalander 2005; Bourgois og Schonberg 2009). Til tross for at dette aspektet også ville vært interessant å se nærmere på hva angår åpne russcener i Bergen, er det ikke samlet inn data med tanke på etnisitet eller innvandring i denne studien.

1.3 Oppbygning

I kapittel 2 vil jeg gå gjennom et utvalg av tidligere forskning, både i Norge og utlandet, før jeg i kapittel 3 presenterer utvalgte teoretiske bidrag av relevans for analysen. I kapittel 4 vil jeg gjennomgå data og metodiske valg. Kapittel 5 undersøker strukturelle forhold rusbrukerne lever under, mens kapittel 6 diskuterer hvordan brukerne gir mening til livet de lever, om enn betinget av disse forholdene. I kapittel 7 diskuteres politiske strategier i lys av brukerne som marginaliserte, men handlende aktører. Til sist, i kapittel 8, noen avsluttende bemerkninger.

2 Tidligere forskning

Åpne russcener finnes i de aller fleste byer, og det er gjort både kvalitative og kvantitative studier av åpne russcener og rusmiljøer både i Norge og i utlandet. I det følgende oppsummeres et utvalg av spesielt interessante og relevante bidrag på rusfeltet.

Noe sammenlignbar med Nygårdsparken i Bergen, er den såkalte "Needle Park", Platzspitz, i Zürich, Sveits. Parken var en samlingsplass for rusbrukere fra 1970-tallet til den stengte i 1992, og fikk dessuten rykte på seg til å tiltrekke seg brukere fra andre land (Grob 1993: 7). Ifølge en undersøkelse presentert i *European Journal on Criminal Policy and Research*, var det ikke belegg for å hevde noe slikt (Grob 1993: 7). Ifølge Grob, var det heller ikke belegg for å hevde at unge søkte mot miljøet i «Needle Park» i Zürich før etter de hadde erfaringer med heroin fra andre steder (Grob 1993: 7-8). Da den sveitsiske parken stengte i 1992, oppsto flere åpne russcener andre steder i Zürich, slik det har vært rapportert i Bergen.

"Plata" ved sentralbanestasjonen i Oslo ble i likhet med "Needle Park" anklaget for å være en rekrutteringsarena for ungdom, og Sveinung Sandberg og Willy Pedersen ved Universitetet i Oslo har, i samarbeid med NOVA, undersøkt hvorvidt dette argumentet var relevant (Sandberg og Pedersen 2005). De fant at åpne russcener ikke er en rekrutteringsarena for "vanlig ungdom", men heller at slike scener kan virke avskrekkende, og at ungdom får tak i billigere rusmidler lokalt, fra distributører som virker mer vellykkede og er nærere dem i alder (Sandberg og Pedersen 2005: 10). Sandberg og Pedersen utelukker allikevel ikke at splittelse av åpne russcener kan ha andre gevinster, dersom kontrollapparat og støtteapparat koordineres i prosessen (Sandberg og Pedersen 2005: 11).

Waal m.fl. (2014) konkluderer i sin komparative studie nettopp med at den beste strategien ved intervensjon i åpne russcener vil være et samarbeid mellom politi-, helse- og sosialvesen, hvor intervensjonen er godt planlagt på forhånd (Waal m.fl. 2014: 10). Konklusjonen er basert på en sammenligning av likheter og forskjeller mellom strategier mot åpne russcener i fem europeiske byer. Åpne russcener defineres som et fenomen der «drug users congregate to sell and use drugs in public spaces», som gjerne oppstår i parker eller sentralbanestasjonen i byer (Waal m.fl. 2014: 1). Byene de har tatt for seg er Amsterdam, Frankfurt, Zürich, Wien, og Lisboa.

Evvy Frantzen har skrevet mye om erfaringene i Oslo og København, og beskriver hvordan politiet i København bøtelegger og jager vekk rusbrukere, i det hun kaller ”utskillingsprosesser for å slippe å møte det som er annerledes” (Frantzen 2005b: 29). Også i Oslo forteller Frantzen om rusbrukerne som bortvises, og som jagdes fra Plata (Oslo) i 2004, til fordel for en ”homogenisering av byrommet” (Frantzen 2005a; Frantzen 2005b: 28-29). Hun har også skrevet kanskje den mest kjente boken om bruk av legemiddelet metadon i behandling av rusavhengighet i Norge, *Metadonmakt* (2001), hvor hun særlig problematiserer inntakskriterier for å tas opp i de første metadonprosjektene i Oslo. Hun har gjort feltstudier fra 1993-1996, og intervjuet 35 heroinbrukere, hvorav åtte brukere hun har fulgt svært tett (Frantzen 2001: 45-46) Hun beskriver hvordan konkurransen om opptak, og ventetiden i forbindelse med oppstart av prosjektet, førte til en forverring av situasjonen på gaten, og kritiserer myndighetene for å holde for stor avstand til realiteten i utforming av politikk (Frantzen 2001).

I en studie basert på et datamateriale bestående av et representativt utvalg av hele befolkningen over 17 år, har Lotte Rustad Thoresen sett på kjennetegn hos dem som er straffet for narkotikalovbrudd i Norge (Thoresen 2004: 1). Thoresen trekker fram ulike faktorer som kan si noe om hvilke levekår rusbrukere lever under (2004: 4). Hun fant at blant dem som er straffet for narkotikalovbrudd, var andelen ugift vesentlig høyere enn for resten av befolkningen, og også høyere enn for dem straffet for andre lovbrudd (ibid: 2). Videre fant hun at de straffede for narkotikalovbrudd har kortere utdanning, lavere yrkestilknytning og en høyere andel sosialhjelpsmottakere og trygdemottakere enn resten av befolkningen (ibid: 6-8). Thoresen finner at fire av ti av de som er dømt for narkotikalovbrudd kan defineres som fattige, definert som inntekt etter skatt som ikke overstiger 50% av medianinntekten i befolkningen samme år (Thoresen 2004: 9). Hun siterer Halvorsen og Lødemel 2004, som hevder at fattigdom påvirker status, samfunnsdeltagelse og selvrespekt negativt (Thoresen 2004: 9). Hun forklarer at problemene knyttet til utdanning, bolig, yrkestilknytning, inntekt og helse, gjerne hopper seg opp og rammer den samme gruppen av mennesker – de marginaliserte eller sosialt ekskluderte (2004: 10-11).

Ida Nafstad avla i 2013 en doktorgradsavhandling med tittelen *Et anstendig menneske – Møter mellom rusbrukere og det offentlige rom i Oslo*. Hun skildrer brukernes kamp for å være aktør i eget liv. Hun har rekruttert seks deltagere hun har fulgt gjennom en periode på

opptil fire år. I tillegg har hun intervjuet ansatte i hjelpeapparatet og systematisk gjennomgått avisartikler og offentlige dokumenter. Nafstad gjennomgår hvordan kontrollapparatet, både det offentlige og det private hjelpeapparatet, og andre, møter rusbrukerne i det offentlige rom. Videre diskuterer hun dette rommet, og ulike former for rom. Nafstad forklarer at rusmiljøet i Oslo har flyttet seg gjentatte ganger på bakgrunn av politiske bestemmelser og politiets håndheving (2013: 89). Nafstad forsøker å si noe om konsekvenser denne kontrollen har hatt for rusbrukernes bruk og opplevelse av det åpne rusmiljøet (ibid.: 90), og finner at brukerne er underlagt et betydelig strukturelt press som i sin tur har innvirkning på deres selvrespekt (ibid.: 291). Hun avslutter med en appell om å møte rusbrukere som nettopp ”et anstendig menneske” (ibid.: 318).

I en studie av den lille byen Norrköping i Sverige, har Philip Lalander undersøkt hvordan det har seg at andelen heroinbrukere økte betraktelig i løpet av 1990-tallet (Lalander 2002; Lalander 2003). Han finner at det hele begynte med dannelsen av en subkultur, hvor deltagerne lette etter spenning i den grad at det formet deres habitus – spenning ble hovedfokuset (Lalander 2002: 67). Lalander forklarer Bourdieu-begrepet *habitus* som ”lenser som strukturerer og gir betydning til det man ser” (ibid., min oversettelse). I subkulturen blir bruk av ulovlige rusmidler en form for kapital, altså verdsatt av de andre, deltagerne *blir* rusbrukere, og oppfatter selv at de har valgt å bruke disse rusmidlene (ibid.). Lalander hevder at dette valget er påvirket av subkulturen, gjennom for eksempel amerikanske filmer som er populære blant deltagerne (ibid.: 67-68). Globalisering blir dermed en del av bakgrunnen for subkulturen og heroinbruket. Disse filmene fungerer som en inspirasjon, og viser heroinbrukere som handlende og rasjonelle innenfor sin virkelighet, framfor som viljesvake stakkarslige mennesker med sosiale problemer, slik rusbrukere portretteres av det øvrige samfunn, ifølge Lalander (2002: 86-88). I tillegg til å tegne ulovlig rusbruk som ”kult”, tegnes det såkalte ”establishement” som sykt og ekkelt i gangsterfilmene (Lalander 2002: 80-81). Deltagerne i subkulturen utgjør en sammensveiset gjeng, hvor de sammen idealiserer gangsterfilmene hvor illegale rusmidler er et viktig aspekt, og lever seg inn i dem, og bygger opp en fasade ved å ta i bruk klesstil, sjargong, og rekvisitter (Lalander 2002: 72-75). Filmene påvirker imidlertid ikke bare i en retning, for eksempel kommer det fram at som følge av en overdosescene i en film, tok det lenger tid enn det kanskje ellers ville, fra deltagerne gikk fra å røyke heroin til å benytte sprøyter (Lalander 2003: 128; 2002: 84). I boken *Hooked on Heroin* (2003) forklarer han hvordan det å bli ”hooked” (avhengig) allikevel førte til at brukerne etter hvert falt inn i en rolle lignende den stereotypiske

oppfattelsen av å være heroinbruker. Etter hvert, forklarer Lalander, bortfaller spenningsmomentet, og heroinbruket blir en udramatisk hverdagslig rutine, og brukerne slitne og avhengige (Lalander 2003: 166).

Sandberg og Pedersen (2007) presenterer i boken *Gatekapital* sin omfattende feltstudie hvor de blant annet har intervjuet 20 ungdommer som solgte hasj rundt Akerselva i Oslo. Studien er en fortsettelse av Plata-studien fra 2005, nevnt over, for å finne ut om ungdomsrekrutteringen står sterkere i dette miljøet, enn i heroinmiljøet i Oslo (Sandberg og Pedersen 2007: 20). Sandberg og Pedersen benytter, i likhet med Lalander, Bourdieus begreper i beskrivelsen av en subkultur. Denne studien er relevant, ikke som følge av dens fokus på hasjsalgmiljøet, men i form av dens teoretiske bidrag til forskning på gateliv. Jeg vil derfor komme tilbake til denne studien i teoridelen.

Universitetet i Bergen og Uni Rokkansenteret, ved Kristian Mjåland og Ingrid Lundeberg, holder i skrivende stund på med et prosjekt i forbindelse med stengingen og oppussingen av Nygårdsparken i Bergen. Deres overordnede problemstillingen er: ”Hvordan iverksettes strategien mot åpne russcener, og med hvilke konsekvenser?” Prosjektet tar sikte på å besvare spørsmålet på *systemnivå*, i forhold til koordinering og samarbeid mellom de ulike aktørene på systemnivå og i praksis, på *tiltaksnivå*, i forhold til hvert enkelt tiltak og effekten av disse, og på *brukernivå*, i forhold til strategiens konsekvenser for brukerne og for markedet. Prosjektet legger mest vekt på brukernivået, og har gjort ekstensiv etnografi, i form av observasjon og intervju av brukere over tid, fra 2014 til i dag. Resultatene fra deres arbeid vil trolig publiseres i 2017.

3 Teori

Det teoretiske rammeverket i denne oppgaven er todelt. Både strukturbaserte perspektiver og aktørbaserte perspektiver vil benyttes i analysen. Hvorvidt det er samfunnsstrukturen som først og fremst påvirker individene, eller aktørene som påvirker omgivelsene, er et av de største spørsmålene i sosiologien (Aakvaag 2008: 30).

3.1 Samfunnsstruktur

Helt tilbake til Durkheim og Marx, har sosiologer forsøkt å forklare menneskelig handling gjennom analyser av eksterne samfunnsforhold. Denne typen teorier vokser gjerne ut fra statistikk, fordi nettopp innsamling av store kvantitative data gir grunnlag for å gruppere enhetene, det vil si menneskene, etter ulike kjennetegn. Se for eksempel Thoresen (2004) i forrige kapittel. Det finnes flere teorier om hvordan samfunnsstrukturen påvirker individene. I det følgende vil jeg presentere et par av dem, før jeg går nærmere inn på Wacquants tese om hvordan samfunnsstrukturen fører til marginaliserte grupper i ellers velstående samfunn.

3.1.1 Påvirkning utenifra

I ”A Theory of Race, Crime and Urban Inequality” undersøker Sampson og Wilson hvilken effekt det å vokse opp i nabolag med strukturell—sosial uorden og kulturell-sosial isolasjon har på kriminalitet (Sampson og Wilson 2014). Uorden måles i høy konsentrasjon av fattigdom, oppløste familier og ustabil bosituasjon. Nabolag er bygget sammen av nettverk, med ulik grad av formell og uformell effektiv kontroll. Ulike nabolag har ulike normer, og den sosiale isolasjonen kommer til syne når det oppstår såkalte ”ghettoer”.

Begrepet ghetto har flere betydninger og forståelser, men brukes om nabolag hvor majoriteten av beboerne tilhører en minoritet av befolkningen. Formålet med deres rammeverk er å forklare forskjeller i kriminalitet mellom mennesker fra ulike nabolag, basert på lokale strukturelle og kulturelle forhold (ibid.: 119).

Robert K. Merton forklarer i sin teori om sosial frustrasjon at individene gjør seg opp ulike mål i livet, som er kulturelt betinget (Merton 1938: 672). For å nå målene, må de sosialt

akseptable virkemidlene benyttes, det vil si, målene må nås på en måte som er lovlydig og moralsk anstendig (ibid.: 673). Som følge av konkurranse om virkemidlene i et samfunn der målene blir stadig viktigere, vil det kunne oppleves umulig å nå målene, og det er her frustrasjonen kommer inn. Merton kaller slike samfunn anomiske samfunn (ibid.: 674). Han skiller mellom fem ulike tilpasninger til samfunnsstrukturen, nemlig konformitet, oppfinnsomhet, ritualisme, tilbaketrukkenhet og opprør (ibid.: 676). Mens de konforme fortsetter å benytte de akseptable midlene for å nå de kulturelt betingede målene, forkaster de oppfinnsomme midlene, men beholder målet. De ritualistiske på sin side, forkaster målene, men beholder virkemidlene. De tilbaketrukne og opprørerne forkaster begge deler, men opprørerne erstatter mål og virkemidler med nye. Merton plasserer selv rusbrukere innenfor kategorien ”tilbaketrukkenhet”, og hevder altså at de har forkastet både de kulturelt betingede målene i samfunnet, så vel som de sosialt akseptable virkemidlene for å oppnå mål (ibid.: 677).

3.1.2 Loïc Wacquant

Wacquant (1995: 121) forklarer at det i USA og Vest-Europa har foregått parallelle debatter de siste tiårene vedrørende fattigdom, rase, innvandring, og urbant forfall. Han illustrerer med eksempler fra storbyen Chicago i USA og fra Frankrikes ”banlieue” (ghetto), hvor henholdsvis afro-amerikanere i USA og ikke-vestlige innvandrere i Paris (og andre europeiske byer) er gjenstand for en type ”new poverty” i ellers velstående samfunn (Wacquant 1995: 122). Han vedkjenner store forskjeller mellom det amerikanske samfunnet, og de europeiske, med hensyn til statlig intervensjon og velferdsordninger, men understreker allikevel at det også i Europa vokser fram en ”advanced marginality”, det vil si, en ny form for undertrykkelse (Wacquant 1995: 122-123). Velferdsstaten er, ifølge Wacquant, en av de store produsentene av marginalisering, i det den kontrollerer hvem, hvor mye, og til hvilken tid noen har krav på støtte - eller ikke (2008: 267-268).

Wacquants tese om avansert marginalisering i vestlige storbyer kan oppsummeres i seks punkter. Disse punktene utgjør karakteristikker for såkalt ”advanced marginality”, som altså skiller seg fra tidligere urban fattigdom, ifølge Wacquant (1995: 121). For det første har ansettelsesformer som ”deltid”, ”vikariat” og lignende ført til ustabil tilgang på arbeid, noe som rammer lavere klasser hardest. Skillet mellom ”arbeidstaker” og ”arbeidsledig” blir

tåkete. Den ansatte mister rettigheter i form av å være ansatt på mer midlertidig basis, og bærer risikoen for økonomiske svingninger, istedenfor arbeidsgiver (Wacquant 2008: 234-236). Wacquant hevder at det, som vanlig, er ”underklassen”, minoriteter og kvinner som rammes hardest når det sosiale sikkerhetsnett svekket (ibid.: 235). For det andre, er arbeidsledighet et økende fenomen, og ifølge Wacquant, står de marginaliserte som regel sist i køen til å få arbeid (ibid.: 236-237). For det tredje, forklarer Wacquant, er marginaliseringen territorial, i den forstand at den synes å konsentreres i spesifikke nabolag eller bydeler, såkalte ”penalized spaces” (2008: 237). For det fjerde beskriver han en ”oppløsning av sted”, hvilket han forklarer med at de marginaliserte fremmedgjøres fra egne trakter og ikke hører til, ”ingen steder er hjemme” (2008: 241). For det femte, snakker Wacquant om mangel på en type uformell kollektiv støtte av typen som fantes før i tiden (ibid.: 243). Han sikter til hvordan lokalsamfunn i tidligere tider støttet opp om hverandre, en rolle som nå i større grad er overtatt av velferdsordninger, eller i noen tilfeller, den nærmeste familien (ibid.: 243). Sist, men ikke minst, denne nye typen marginaliserte utgjør det Wacquant kaller et ”prekariat”, som skiller seg fra betegnelsen ”proletariat”, brukt om arbeiderklassen, ved at en sosial fragmentering, eller oppløsning, gjør det umulig å komme ut av undertrykkelsen ved å samles i union, slik at hver og en må komme seg ut på egenhånd, eller ved hjelp av staten (ibid.: 244-246). Velferdsstaten har altså erstattet lokalsamfunnets og medborgernes rolle, og produserer systematisk ulikhet i tilgangen på velferd.

I kapittel 5, ”De strukturelle rammene”, er det særlig Wacquants beskrivelser av arbeidsledighet, steds-begrepet, og mangel på kollektiv uformell støtte, spesielt i form av familierelasjoner, som brukes til å forstå den åpne russsenen i Bergen. Sandberg og Pedersen bedyrer at det er stor forskjell på ghettos og rusmiljøer i eksempelvis USA, og rusmiljøer i en velferdsstat som Norge (2007: 71). Allikevel kan innsikt om marginaliserte grupper andre steder, brukes til å forstå marginaliserte grupper her hjemme, på et teoretisk nivå. Når jeg i denne studien benytter teori fra Wacquant (og som jeg kommer tilbake til, Bourdieu), er det for å gi mening til data og strukturere funnene, uten å hevde at Wacquants teori uten videre er overførbar til det norske samfunnet.

3.2 Aktørperspektivet

Det mest åpenbare problemet med et strukturelt perspektiv er at det mister blikket for at vold, kriminalitet og rus kan ha ønskede og positive effekter (Sandberg og Pedersen 2007: 63).

En mangel ved de strukturelle perspektivene, er at de ser avvik utenifra, det blir tatt for gitt at alt foregår innenfor den samme konteksten, nemlig det konvensjonelle storsamfunnet. I det følgende vil jeg først se nærmere på begrepet ”rasjonalitet”, og Bourdieus begrepsapparat, og deretter forklare hvordan Sandberg og Pedersen gjennom å forstå et rusmiljø som en subkultur, kan studere avvikene ”innenfra”, i en egen kontekst.

3.2.1 Rasjonalitet

Teorier som setter aktøren i sentrum, kalles gjerne ”teorier om rasjonelle valg” (Aakvaag 2008: 109). Kort oppsummert forutsetter disse teoriene at handlinger er valgt på bakgrunn av en overveielse av alternative handlingsmuligheter, og på bakgrunn av de potensielle utfall aktøren ser for seg for hvert valgalternativ, ut ifra den informasjonen aktøren innehar (Aakvaag 2008: 110; Sandberg og Pedersen 2007: 77). Rasjonalitet er et sentralt begrep når vi snakker om aktører. Det har vært fremført ulike teorier om rasjonalitet, med lignende substansielt innhold. Hovi trekker frem Jon Elsters tynne og brede teori om rasjonalitet, der den brede har noe strengere krav til rasjonalitet. Om den tynne teorien til Elster skriver han:

En rasjonell aktør har konsistente preferanser og oppfatninger, og handler på en måte som er konsistent med disse beveggrunnene (Hovi 2008: 18).

Med konsistente preferanser, menes det at disse ikke er intransitive, for eksempel at man ikke foretrekker A fremfor B, B framfor C, og C framfor A (Hovi 2008: 18-19). Selvmotsigelser og viljesvakhet er heller ikke forenelig med rasjonelle handlinger innenfor denne definisjonen (Hovi 2008:18; Aakvaag 2008: 109). Elsters brede teori går enda lenger, og forutsetter også at preferansene er reflekterte og autonome, slik at også eksempelvis ønsketenkning og preferanser formet av andre, regnes som irrasjonelt (Hovi 2008: 18).

Flere kriminologer har forsøkt å forstå og vise hvordan kriminalitet kan være rasjonelt. Cornish og Clarke har utviklet et rammeverk, hvor bakgrunnsfaktorer som psykologiske trekk, oppvekst og sosialdemografiske forhold, sammen med tidligere erfaringer, virker styrende for aktørens vurdering mellom risiko og vinning for hver enkelt kriminelle handling (Cornish og Clarke 2014: 439). Rammeverket inkluderer en modell for logikken bak å begå lovbrudd i det hele tatt, en modell for utførelse av lovbruddet, en for å fortsette å begå lovbrudd, og en modell for å slutte med lovbrudd (ibid.: 439-441). Andre teorier om rasjonalitet legger større vekt på avvikende handlinger framfor avvikende individer, hvilket innebærer at en analyse av omstendighetene rundt den aktuelle handlingen er av betydning (Cullen, Agnew og Wilcox 2014: 454). Innenfor denne retningen finner man blant annet ”rutineaktivitetsteorien” (Felson 1986), ”situasjonell kriminalitetsforebyggingsteorien” (Clarke 1980), ”forsvarlig rom-teorien” (Newman 1972) og ”knuste vinduer-teorien” (Wilson og Kelling 1982). Teoriene kan sies å bygge videre på teorier om sosial uorden (Chicago-skolen), men med vekt på tanken om en velgende aktør som handler innenfor strukturelle innflytelser eller påvirkninger.

Illegalt rusbruk har blir ofte oppfattet som sykdom eller viljesvakhet, og dermed irrasjonelt, ifølge Sandberg og Pedersen (2007: 19). For det første, fordi barn og unge i større grad enn andre tillegges en rolle som ofre for determinisme, og for det andre, i kraft av å være brukere av illegale substanser (ibid.). I det følgende skal vi se litt nærmere på begrepet ”rasjonalitet” slik det kommer til uttrykk i Bourdieus forklaring av praktisk logikk. Deretter skal vi se på hvordan man ved å endre oppfatninger om rasjonalitet, kan se rusbruk i et annet lys.

3.2.2 Pierre Bourdieu: Praktisk logikk og habitus

Practice has a logic which is not that of the logician (Bourdieu 1990: 86).

I *The Logic of Practice* (1990) kritiserer Perre Bourdieu både teori som utelukkende baserer seg på strukturelle mekanismer (41), og teori som utelukkende baserer seg på en *økonomisk* rasjonell aktør (50-51). For å forklare hvordan prinsippet om rasjonalitet ikke kan anvendes med enkelhet i menneskelig handling, forklarer Bourdieu hvordan handlingsvalg foretas i øyeblikket, og dermed uten refleksjon (1990: 82-81). Videre forklarer han hvordan konsistens blir umulig å måle, da like situasjoner kun kan oppstå på et abstrahert plan, i teorien, og ikke i

virkeligheten (1990: 84). For eksempel, forklarer Bourdieu, selv om det ifølge kalenderen er ”januar” hvert år, så er det ikke den samme tiden hver gang det er januar, men et nytt år, og en ny tid (ibid.). ”...logikk kan være overalt, bare fordi det i sannhet ikke er tilstede noen steder” skriver Bourdieu (1990:87, min oversettelse). Med det mener han at systematisering av data utvalgt fra universet, nødvendigvis vil tegne et mønster, som følge av nettopp systematiseringen, men alltid vil det være sånn at noen variabler har blitt målt, og andre variabler har blitt utelatt, uten at man med sikkerhet kan si at alle de uendelige muligheter av umålte variabler ikke spilte noen rolle (ibid.). Han hevder altså ikke at rasjonalitet ikke forutsetter konsistente preferanser og oppfatninger, men at det i praksis ikke vil være mulig å avgjøre hva som vil være konsistent.

Framfor, eller i tillegg til, rasjonalitet, hevder Bourdieu, kan man snakke om en ”praktisk sans” (1990: 89). I det aktøren utfører en praktisk handling, gjør han det som faller seg naturlig å gjøre, det som fremstår som det eneste han kan gjøre, som bare fremtrer som en mulighet i situasjonen han befinner seg i, og som han ikke bevisst har tenkt gjennom. Spør man han eller henne i ettertid hvorfor han eller hun gjorde akkurat sånn, mister aktøren samtidig sannheten om hvorfor han eller hun gjorde det (1990: 90-91). I ettertid vil personen rasjonalisere hva hun eller han har gjort, selv om handlingen da den skjedde var en spontan reaksjon. Bourdieu introduserer begrepet *habitus*, som kan forstås som en underbevisst strukturert rasjonalitet (Bourdieu 1990: 52-53). Med *habitus*-begrepet kombineres altså aktør og struktur (ibid.; Sandberg og Pedersen 2007: 80). Selv om *habitus* vil være førende for handling, betyr ikke det at aktøren ikke kan tenke bevisst og rasjonelt om handlingsvalg, men at han eller hun ikke nødvendigvis tenker gjennom hvert eneste valg som tas (Bourdieu 1990: 53). Sandberg og Pedersen beskriver *habitus* som integrerte tidligere erfaringer, som hjelper aktøren å håndtere og handle i uforutsette situasjoner (2007: 80). Gjennom livet formes altså tilbøyeligheter for ulike handlingsvalg, påvirket av strukturelle mekanismer utenifra, og refleksjoner og tanker innenfra (Bourdieu 1990: 54). *Habitus* kan altså forstås som en type innlært struktur. Det er imidlertid fullt mulig å avvike fra *habitus*. Sandberg og Pedersen bedyrer at *habitus* må forstås som retningsgivende, og ikke bestemmende, for handling (2007: 81).

Bourdieu sammenligner *habitus* med det ”rituelle”, forstått som at *habitus*, gjennom å generalisere mellom ulike situasjoner, konstruerer et fastlagt ritual for handling som underbevisst følges av aktøren (Bourdieu 1990: 93, 97). Et slikt ritual er for eksempel når

man kler på seg og trekker det venstre ermet på genseren over den venstre armen (ibid.) Handlinger som aktøren selv oppfatter som personlige valg, kan ha en større logikk for en hel gruppe av mennesker:

... that technical or ritual practices are determined by the material conditions apprehended by agents endowed with schemes of perception that are themselves determined, negatively at least, by those conditions (...), it is sufficient to point out that one of the functions of rites (...) is to overcome in practice the specifically ritual contradiction which the ritual taxonomy sets up by dividing the world into contrary principles and by causing the acts most indispensable to the survival of the group to appear as acts of sacrilegious violence (Bourdieu 1990: 97).

I sitatet over snakker Bourdieu om ”ekteskap” som eksempel på noe som strukturelt sett er nødvendig for videreføring av menneskeheten, reproduksjon, men som utføres av aktøren som et hellig ritual. For aktøren er det som regel ikke artens overlevelse som veier tyngst i valget om ekteskapsinngåelse, men han eller hun kan likevel være påvirket av samfunnets forventninger til å velge en partner i det han eller hun bestemmer seg for å fri. Det er forskjell på hva som styrer aktøren i handling og refleksjon, henholdsvis det underbevisste (habitus) og det bevisste (Bourdieu 1990: 91) .

Habitus formes av omgivelsene, og av strukturelle kjennetegn som klasse og kjønn, men ikke på en strukturell måte (Bourdieu 1990: 95). Mekanismene utenifra som påvirker habitus, er for eksempel hva som regnes som ”sunn fornuft” innenfor et bestemt *sosialt felt* aktøren befinner seg i, og på den måten er habitus en form for *kapital* (ibid.: 55-56). Bourdieu sammenligner et felt med ”banen”, der ”spillet”, eller handlingene, utspiller seg (1990: 66-68). I ulike felt, verdsettes ulike former for *kapital*. Økonomisk kapital, for eksempel rikdom, gis verdi i økonomiske felt, mens sosial kapital, for eksempel politisk makt, verdsettes i sosiale felt (ibid.: 124-125, 132-133, 108-110). Et eksempel på kulturell kapital, vil være utdanning (ibid.: 124-125) og symbolsk kapital kan for eksempel være ekteskap (ibid.: 112-121). For aktøren vil disse strukturene ofte tas for gitt. Bourdieu hevder ettersom forklaringer og refleksjoner utelater det åpenbare, noe som gjør observasjonsforskning viktig, i den grad det som er åpenbart for den handlende, ikke er åpenbart for observatøren (ibid.: 91-92).

3.2.3 Sandberg og Pedersen: Gatekapital

I boken *Gatekapital* søkes det å forstå guttene som selger hasj langs Akerselven både som handlende aktører, og som begrenset av strukturelle rammer (Sandberg og Pedersen 2007: 78). Sandberg og Pedersen (2007) bygger på fire klassiske studier innenfor sub- og gatekultur, og kombinerer innsiktene fra disse med Pierre Bourdieus teori om habitus for å utvikle det de kaller et ”teoretisk fundament for å forstå livet i det gaterommet (de) har undersøkt” (Sandberg og Pedersen 2007: 54, 81).

Studiene de baserer seg på, er henholdsvis William F. Whytes *Street Corner Society* (1943), Paul Willis’ *Learning to Labour* (1978), Elijah Andersons *A Place on the Corner* (1978), *Streetwise* (1990), og *The Code of the Street* (1999), samt Philippe Bourgois’ *In Search of Respect* (1995). Samtlige er studier av livet på gaten. Fra Whyte, trekker Sandberg og Pedersen fram innsikten om at det også i belastede miljøer finnes en form for orden, på tross av tilsynelatende kaos (Sandberg og Pedersen 2007: 55). Innsikten fra Willis er at selv om guttene han har undersøkt synes å utgjøre en motkultur til arbeiderklassen de tilhører, er motstanden, for eksempel opprør i skolen, av en slik art at de likevel ender opp med å innta typiske arbeiderklasseyrker, og altså videreføre ”de grunnleggende makt- og kapitalstrukturene i samfunnet” (ibid: 56-57). Andersons innsikt er skillet mellom anstendighetskoden og gatekoden, som betegner to ulike normsett parallelt eksisterende i ghettoen (ibid: 57-59). Den første inneholder konvensjonelle middelklasseverdier, og den andre verdiene som verdsettes på gata. Fra Bourgois er innsikten at det på bunnen av samfunnet foregår en stadig kamp om å bevare selvspekt og for å oppnå respekt fra andre (ibid: 59-60).

Sandberg og Pedersen sammenligner sitt begrep ”gatekultur” med Bourdieus begrep ”sosialt felt”, og bruker dette som betegnelse på de strukturelle rammene og forutsetningene, det vil si normene, sanksjonene og belønningene, i miljøet, *subkulturen*, som studeres (ibid.: 83, 109). ”Gatekapital” ses som en type symbolsk kapital, og betegner feltspesifikke kvaliteter aktørene har internalisert eller lært seg som gir dem fordeler på gata (ibid.: 83). Noe spesielt med ”gatekapital” i forhold til andre former for kapital (se Bourdieu 1990), er at den ikke har verdi i andre sosiale felt, men derimot kan fordre stigmatisering og eksklusjon når den

opptrer andre steder enn på gata (Sandberg og Pedersen 2007: 82). Om denne typen subkulturell kapital, forklarer de:

På den ene siden kan subkulturen være en kilde til selvtillit og beherskelse (...) På den andre siden kan subkulturen føre til ytterligere isolasjon fra samfunnet (Sandberg og Pedersen 2007: 114-115)

Sandberg og Pedersens teori begrepsfester seg i uttrykkene ”gangsterdiskurs” og ”undertrykkelsesdiskurs”, som kan minne om Andersons ”gatekode” og ”anstendighetskode” (Sandberg og Pedersen 2007: 237-239). Forskjellen er at mens Anderson finner at ulike aktører forholder seg til den ene eller andre koden, finner Sandberg og Pedersen at diskursene veksles mellom av den samme aktøren, ettersom hva som er gunstig i situasjonen, for eksempel lønner det seg å benytte undertrykkelsesdiskursen i møte med hjelpeapparatet, og gangsterdiskursen overfor hasjkundene og hverandre (ibid.). Å kunne balansere mellom diskursene, er altså en form for gatekapital (ibid.). Mens Anderson har blitt kritisert for å skille mellom ”gode” og ”dårlige” mennesker i ghettoen ved å plassere dem i hver sin kode, finner Sandberg og Pedersen altså at begge kodene kan gjøre seg gjeldende for en og samme person, som et talent, eller kapital, framfor en begrensning (Sandberg 2008: 154). Kapittel 6, ”Menneskene”, tar utgangspunkt i brukerne som handlende aktører, basert på forståelsen til Bourdieu, videreutviklet med henblikk på gateliv av Sandberg og Pedersen.

4 Metode

I mai 2016 oppsøkte jeg tunnelen ved Strax-huset for første gang. Det ble tydelig for meg ved dette besøket at dette kom til å måtte bli en eksplorerende undersøkelse. Gjennom i hovedsak observasjon ved tunnelen og intervjuer med menneskene som oppholdt seg der, formet problemstillingen seg, og jeg ble nysgjerrig på hva myndighetene hadde sett for seg da de sperret av Nygårdsparken. Mine data består derfor også av offisielle dokumenter hentet fra Bergen Kommune og Helsedirektoratet. Egne feltnotater og intervjudata utgjør førstehåndsdata og hovedvekten av mine data, mens ulike tekstkilder utgjør annenhåndsdata. I det følgende vil jeg gå nærmere inn på fremgangsmåten for innhenting av data, og presentere noen av utfordringene med tanke på feltarbeid, rekrutteringsprosess og etiske betraktninger. Til slutt diskuteres styrker og svakheter i datamaterialet.

4.1 Feltarbeid

For å studere den åpne russcenen og menneskene som befinner seg der, var det ventelig at feltarbeid ville kunne gi gode svar til fordel for et større innsamlet materiale av annenhåndsdata. Ifølge Kalleberg, kan erfaringsmateriale fra feltstudier deles inn i fire typer, (1) observasjon dokumentert gjennom feltnotater, (2) samtaler og intervjuer, (3) annet skriftlig materiale om feltet, for eksempel avisartikler, og (4) forskers egne noterte reaksjoner (Kalleberg 2009: 71-72). Johannessen m.fl. forklarer etnografisk fremgangsmåte som bestående av beskrivelser av en kultur eller gruppe, analysert ut ifra valgte temaer, fulgt av en fortolkning av kulturen i forhold til samhandling og meningsdannelse, som resulterer i et ”*helhetlig kulturelt portrett* av kulturen” (Johannessen m.fl. 2011: 85, utheving i original). Fordelen med feltstudier, er detaljrikdommen og dybden man kan oppnå ved å studere et såkalt *case* (tilfelle) (Kalleberg 2009: 72). Ferrell fremhever verdien av etnografi som metode dersom man er ute etter å finne en ”mening”, men det er viktig å være bevisst på forskerens rolle som deltager i å skape nettopp denne betydningen av for eksempel en handling (Ferrell 1999: 400). Før jeg satte i gang med feltarbeidet, hadde jeg mange tanker om hvordan det kom til å utspille seg. Jeg hadde lest andre undersøkelser hvor observasjon var brukt som metode, og jeg hadde gjort meg noen tanker om hvordan nettopp mitt felt kom til å være.

4.1.1 Mitt feltarbeid

Omkring en måned før jeg hadde planlagt å begynne observasjonen, bestemte jeg meg for å oppsøke feltet for å få en følelse av det, og for å lettere kunne forberede meg. Jeg begynte å gå fra Bergen sentrum, og kom etter hvert til broen som går over til Damsgård. Jeg ble gående et stykke bak en mann med mørke klær og ustelt hår, han bar et par velbrukte bærepuser i den ene hånden og en flaske i den andre. Han snakket med seg selv, stoppet for å kaste noen gjenstander i vannet, og veivet med armene. Før jeg hadde kommet fram til feltet, hadde jeg allerede lyst til å snu. Feltet var ukjent og fremmed for meg, menneskene var annerledes enn hva jeg var vant til, og førsteinntrykket mitt var at jeg overhodet ikke passet inn.

Denne erfaringen fikk meg til å tenke gjennom viktige praktiske spørsmål, som hvordan det er best å entre feltet, hva jeg bør åpne med å si, og hva jeg bør ha med meg. Jeg tok kontakt med Utekontakten for å høre om det var mulighet for å få ta følge med dem på en av deres runder i feltet, men de hadde ikke mulighet i den aktuelle tidsperioden. Jeg vurderte det som aliererende overfor brukerne å be om følge fra politiet. Videre hadde jeg motforestillinger til å be om følge fra kommunalt ansatte ved Strax-huset, som må kunne sies å praktisere en slags autoritet overfor brukerne på daglig basis, ved for eksempel å administrere utdeling av kaffe, mat, oppholdsrom, sengeplasser, telefontilgang og brukerutstyr.

Det ble til at jeg måtte finne en vei inn alene. Jeg bestemte meg for å ta en omvei inn til feltet, slik at jeg slapp å gå gjennom tunnelen første dagen, og å oppsøke informanter med en gang, slik at jeg ikke skulle bli stående å stirre og skape en klein situasjon. Jeg hadde med røyk, snus, lighter og penger, for å ha noe å tilby til de som ville snakke med meg. Jeg hadde også med en liste over temaer jeg ønsket å vite mer om, og en digital lydopptaker. Som følge av skiftende værforhold, og for å kunne gjemme meg litt bort, valgte jeg å ha på en lang regnfrakk med hette.

Til sammen seks dager ble tilbragt i felten ved tunnelen. Nafstad skiller mellom feltarbeid som i observasjon fra ”avstand”, og deltagende observasjon som i samhandling (2013: 55). Det ble vekslet mellom disse formene for observasjon, jeg både deltok (passivt) i brukernes aktiviteter og satt stille for meg selv og fulgte med på hva som foregikk i tunnelen. Den siste

dagen var jeg ikke alene i feltet, men hjalp til med den praktiske gjennomføringen av en spørreundersøkelse for å kartlegge hvem som oppsøker de åpne russcenene, under regi av Uni Rokkan og Universitetet i Bergen. Underveis i observasjonen har jeg notert ned stikkord, og utfyllende feltnotater har blitt skrevet umiddelbart etter hver økt. Med lydopptaker ble det gjennomført fire lengre intervjuer av brukere i feltet, men de fleste intervjuene og samtalene foregikk uten opptak. Intervjuene som ble utført uten lydopptaker ble kladdet underveis, og nedskrevet i ettertid.

4.2 Informanter og rekruttering

Generelt kan man snakke om to typer av informanter, henholdsvis informanter i felt og intervjuobjekter. I denne studien er det ikke hensiktsmessig med en slik inndeling, da intervjuobjektene tilhører det observerte miljøet, og intervjuene har blitt utført innimellom observasjonsøkter. I denne avhandlingen blir brukerne i tunnelen omtalt som nettopp (rus)brukere, tidvis som pasienter, ved fiktive navn, som informanter eller deltagere.

Opprinnelig ønsket jeg å bli kjent med en Megafon-selger og på den måten skaffe meg en portvakt til rusmiljøet i Bergen. Imidlertid gikk jeg flere timer i Bergen sentrum uten å finne noen, og beveget meg derfor mot tunnelen uten portvakt. Den første kontakten med brukerne fikk jeg i selve feltet, ved å gå bort til en gruppe på fire stykker som sto og pratet nederst i bakken ved inngangen til tunnelen. Johannessen m.fl. forklarer at ”on location-rekruttering” egner seg på steder hvor mennesker oppholder seg over tid (2011: 113). Personlig rekruttering i feltet er fordelaktig med tanke på introduksjon av forskeren og studien, men kan også medføre ulemper dersom den personlige kjemien mellom forsker og informanter ikke klaffer (Johannessen m.fl. 2010: 113-114). Jeg sa ”hei” og smilte, og fortalte at jeg skrev om tunnelen og lette etter noen å intervju. Ingen var interessert i intervju, så jeg ble bare stående litt utilpass, men det virket ikke som om de som sto der hadde noe imot det. Jeg opplevde ikke brukerne som veldig territoriale. Tre av dem forsvant etter hvert. Han som sto igjen til sist pratet en del. Til slutt sa han at vi like gjerne kunne ta det intervjuet, men at han ville gå litt bort. Han hadde nevnt tidligere at han var sulten, så jeg spurte om jeg skulle kjøpe noe mat til han. Han ville bort på Bunnpris, og ville ha en sjokolademelk og sjokoladeboller. Vi satte oss i trappen overfor Bunnpris og snakket en time med lydopptaker.

Etter det første intervjuet, skjedde en form for snøballeffekt, ved at den første informanten gikk god for meg, og kunne hjelpe meg med å finne ytterligere informanter. Snøballmetoden innebærer altså at forskeren får tilgang til andre informanter gjennom de informantene han eller hun allerede har, og på den måten benytter informantenes nettverk til å utvikle sitt eget (Johannessen m.fl. 2011: 109, 113). Det var imidlertid ikke enkelt for han heller, å finne andre som ville prate med meg, og de som ikke ville snakke med meg, kunne si ”ja” først, for deretter å forsvinne litt diskret unna, så jeg ble stående i tunnelen for meg selv. Det var også en del tilfeldigheter som gjorde rekrutteringen vanskelig, et potensielt intervjuobjekt løp helt plutselig avgårde. Han forsvant. Jeg fikk høre av noen andre at ”han glemte hunden sin”. Den sto visstnok bundet et sted. Han ble altså borte, og jeg så han ikke igjen før et par dager senere. Det var også flere som ville la seg intervju, men som ikke ga tillatelse til å ta opptak av hva de sa. Lydopptakeren som var ment å være et hjelpemiddel, viste seg å være lite tillitsvekkende. Disse intervjuene er derfor skrevet ned etter minne i etterkant.

Jeg hadde fått i oppgave å henge opp noen plakater i tunnelen i forbindelse med spørreundersøkelsen i regi av Uni Research Rokkansenteret og Universitetet i Bergen, som jeg skulle hjelpe til med senere i uken. Å ha noe å gjøre i tunnelen viste seg å være gunstig i rekrutteringshenseende. Ved å ha en oppgave i tunnelen var det ikke like rart at jeg var der, og det kom folk bort for å spørre hva jeg holdt på med, og også for å hjelpe til. Det at brukerne fikk mulighet til å ta kontakt med meg, var fordelaktig for min egen del, fordi jeg ikke trengte å føle at jeg presset meg på. Samtidig hadde vi automatisk noe å snakke om, nemlig plakatene og det som sto på dem, og derfra gikk samtalen lett til tunnelen og forholdene i den.

Rekrutteringsprosessen har altså bydd på flere utfordringer, men disse problemene inngår samtidig som interessante observasjoner. Informantene hadde i utgangspunktet en dose skepsis til nye ansikter, men det var mulig å bygge tillit ganske raskt. Det var også avgjørende å kunne tilby små belønninger for hjelpen, som en sigarett eller en sjokolademelk.

4.3 Intervjuer

Tunnelen viste seg å være et særdeles dårlig sted å utføre intervjuer. Brukerne syntes å vegre seg for å snakke med meg der ettersom det alltid var potensielle tilhørere i nærheten, samtidig som mangelen på sitteplasser i tunnelen og mye støy, gjorde det praktisk vanskelig å ha en lengre og god samtale. Intervjuene, så vel som de gode samtalene, foregikk derfor som regel i nærområdene, og også ved et tilfelle, på et møterom på Strax-huset. Samtalene fløt best sittende på en fortauskant i solen, og det virket som denne trivielle settingen bidro til en mer avslappet intervjusituasjon enn i en mer formell setting ved et skrivebord.

4.3.1 Temaliste

På forhånd ble det utarbeidet en temaliste for intervjuene. Denne temalisten ble valgt til fordel for en mer detaljert intervjuguide fordi det ikke var mulig å forutse hvilken retning intervjuene ville komme til å ta. En mer detaljrik intervjuguide kunne vært en fordel med tanke på å holde samtalen i gang, men samtidig ødelegge for mulighetene til å slippe fram temaer som informantene selv måtte ønske å ta opp. Temalisten var til stor hjelp der samtalen stagnerte eller kjørte helt ut av spor. Allikevel var det også nye temaer som dukket opp i løpet av intervjuene som ikke var med i temalisten i utgangspunktet. Flere ganger endte intervjuene opp med å forløpe seg mer eksplorativt enn foreskrevet i temalisten, og det ble nødvendig med justeringer i temalisten underveis.

4.3.2 Transkribering

Intervjuene som var spilt inn med lydopptaker ble flyttet fra opptakeren til datamaskinen, og ble spilt av i programmet *QuickTime Player* og skrevet ned. Transkriberingen var en lang og omfattende prosess, til tross for at opptakene var preget av lite bakgrunnsstøy. Aspekter som bød på utfordringer var for eksempel at informantene gjennomgående snakket en annen dialekt, og brukte tidvis miljøspesifikk terminologi. I blant var talen noe utydelig, preget av mumling og noen ganger ufullstendige setninger.

Intervjuene som ikke ble spilt inn, ble skrevet ned umiddelbart etterpå, med fordelene at de var friskere i minnet under nedskrivningen. Ulempen med disse intervjuene er imidlertid at de ikke gjenspeiler ordrett hva informantene fortalte.

4.4 Dokumentanalyse

De tekstuelle dataene innbefatter ”Ruspolitisk strategi- og handlingsplan 2011-2016” utgitt av Bergen kommune, (2011), ”Nasjonal retningslinje for legemiddellassistert rehabilitering ved opioidavhengighet” utgitt av Helsedirektoratet (2010), og ”Nasjonal overdosestrategi 2014-2017” utgitt av Helsedirektoratet (2014). Dokumentene er selektivt valgt ut blant offentlig tilgjengelige strategier og planer, som følge av den spesifikke relevansen til henholdsvis russcener i Bergen, legemiddellassistert rehabilitering, og overdoseproblematikk. Dokumenter er inkludert i studien med tanke på å undersøke eventuell makt tilskrevet brukerne eller andre, av henholdsvis kommunen og Helsedirektoratet. Mens kommunale dokumenter naturlig nok kan betegnes som lokale, gjelder Helsedirektoratets dokumenter alle kommuner, det vil si nasjonalt.

Dokumentene har vært gjenstand for en innholdsanalyse med fokus på de ulike tiltakene som presenteres i dokumentene. Hellevik beskriver en slik kvalitativ innholdsanalyse som en prosess som foregår i sekvenser, og gjerne parallelt med utvikling av datainnsamling (Hellevik 2011: 110). Tiltaksplanene har blitt studert i sammenheng med feltobservasjoner og intervjudata, og innholdet i de ulike typene data har blitt kodet og strukturert underveis. I det følgende vil jeg gå nærmere inn på denne prosessen.

4.4.1 Koding

Tekstmateriale består av feltnotater, transkriberte intervjuer, og offentlige dokumenter. Koding av dette materiale har vært nødvendig for å få oversikt over materialet, og som steg i analysen. Hellevik forklarer at registrering av data vil foregå på en usystematisk måte når forskeren på forhånd ikke har oversikt over hvilke opplysninger og mønster han eller hun vil finne (Hellevik 2011: 109). Dokumentanalysen begynte i likhet med feltarbeidet som eksplorerende. Temaer som fremgikk av datamaterialet ble delt inn i kategorier og underkategorier, i det man kalle et indekssystem (Johannessen m.fl. 2011: 166-167). Ved

første gjennomgang av feltnotater og intervjuer var kategoriene løse og stikkordspreget, som ”rus”, ”leting”, ”familie”, med hensikt å oppdage eventuelle mønstre. Ved flere lesninger, ble betegnelse gruppet og strukturert, og kategorier som for eksempel ”leting” og ”småstjeling” kunne samles under benevnelsen ”høstning” (hentet fra Sørhaug 1996).

Wacquant understreker at det er viktig å skille mellom folkelige konsepter på den ene siden, og analytiske konsepter på den andre siden (2008: 8). Konstruerte vitenskapelige begreper i kodingen kan feste seg i det folkelige språket og dermed bidra til ytterligere marginalisering av undertrykte grupper (Wacquant 2008: 8). Wacquant trekker frem begrepet ”underclass” som eksempel på et begrep som har festet seg etter det ble konstruert innenfor samfunnsvitenskapen.

4.5 Etiske betraktninger

All forskning må forholde seg til gitte forskningsetiske retningslinjer, både i forhold til menneskene som forskes på, og i forhold til vitenskapen i seg selv. Johannessen nevner særlig tre punkter som viktige i samfunnsforskning. For det *første* har informanter rett til å bestemme over sin egen deltagelse i et forskningsprosjekt, og det stilles krav om at det innhentes informert samtykke (Johannessen 2011: 91-92). Det innebærer at eventuelle informanter må opplyses om prosjektet på forhånd, og gis mulighet til å samtykke eller ikke, og også mulighet til å trekke samtykket på et senere tidspunkt dersom de skulle ombestemme seg. I noen tilfeller kan det være problematisk å avgjøre hvorvidt rusbrukere, i form av å være påvirket av rus eller abstinenser, er i stand til å foreta et slikt samtykke. Allikevel har samtykke blitt innhentet på vanlig måte i dette prosjektet, altså fra informantene selv. Imidlertid foretok jeg løpende vurderinger om å fortsette eller avbryte, avhengig av informantenes tilsynelatende tilstand. I noen tilfeller valgte jeg å avslutte samtaler der den jeg snakket med fremsto som svært ruset.

For det *andre*, skal informantenes privatliv respekteres, konfidensialitet skal sikres gjennom anonymisering og trygg oppbevaring av identifiserbare data (Johannessen 2011: 92). Under feltobservasjonen har jeg ikke spurt hva informantene het, eller hvor de bodde. Antatt alder har blitt notert på øyemål. Lyddopptakene er spilt inn på en ekstern lyddopptaker, altså ikke en telefon, og har blitt slettet fra denne etter de var overført til privat datamaskin med hemmelig

innloggingspassord. Alle navn som framkommer i analysen er fiktive, noen steder markeres sitat bare med ”fra intervju”. Der deltagerne har kommet inn på spesielt sensitive tema, er tidvis ubetydelige, men gjenkjennelige, detaljer forandret.

For det *tredje* skal forskeren unngå skade (Johannessen 2011: 92). Dette er kanskje særlig relevant i en intervjusituasjon der sensitive temaer tas opp, og det er derfor viktig å påse at informantene kan føle seg sikre på punkt to (konfidensialitet). Videre har det vært etterstrebet å avslutte intervjuene med litt hyggelig prat og en ”debrief”, samt takke for informasjonen informanten har bidratt med. Prosjektet ble meldt inn til Personvernforbundet, fordi det var planlagt bruk av lydopptak, og som følge av problematikken rundt innhenting av informert samtykke (Johannessen m.fl. 2011: 93-95). ”Skade” kan i tillegg sikte til konsekvenser for samfunnet som helhet, eller for ulike samfunnsgrupper. For eksempel kan man se for seg at en fremstillingen av rusbrukere i en studie, kan ha implikasjoner for utforming av ruspolitikk.

4.6 Styrker og svakheter

Bruk av feltarbeid som metode, har sine styrker og svakheter. Det er for det første vanskelig, om ikke helt galt, å generalisere funnene fra en case-studie. Feltobservasjonene vil være et utsnitt av et felt, hvor igjen observasjonene ikke uten videre bør danne grunnlaget for oppfatningen av andre felt. Sørhaug viser til Geertz (1973) som hevder man gjennom å finne mønstre i dataene kan generalisere gjennom, framfor mellom, kontekster (Sørhaug 1996: 49). Allikevel kan man hevde at mange case-studier til sammen gir et utgangspunkt for sammenligning, og kanskje også generalisering.

Med tanke på feltarbeidets varighet, en drøy uke og kun på dagtid, kan man spørre seg hvorvidt observasjonene er representative for rusmiljøet i Bergen. Det var heller ikke alle som ønsket å prate med meg, og av dem som ville det, var det flere som ikke ønsket innspilling med lydopptaker.

En styrke ved feltarbeid generelt, er at forskeren får førstehåndserfaring fra feltet. Imidlertid kan datagrunnlaget påvirkes av forskerens tilstedeværelse. Spesielt ved mitt feltarbeid var at jeg etter en liten stund nesten gled inn i rusmiljøet, følte jeg i alle fall selv. Til tross for at jeg var ærlig om min rolle som forskende til alle jeg kom i snakk med, var jeg kun en student

uten noen spesielle meritter i mitt eget liv å skryte av. Sandberg og Pedersen bemerker også fordelene ved å gå alene inn i rusmiljøer, fordi det skaper en kontrast til andre utenforstående – for eksempel politi eller Utekontakten - som fortrinnsvis oppsøker slike miljøer i par (2007: 21). Dette ble jeg spesielt oppmerksom på da jeg møtte opp i tunnelen sammen med de erfarne forskerne siste dagen. Jeg var kledd i joggebukse og regnjakke med hette, mens forskerne var velkledd og bar et identifikasjonskort rundt halsen. På tross av at jeg hadde vært ærlig om min kjennskap og tilknytning til de andres prosjekt, merket jeg at jeg brått ble avkuttet fra mine opprinnelige informanter etter å ha møtt opp sammen med forskerne. Samtidig var det andre brukere jeg ikke hadde snakket med tidligere, som virket å føle seg tryggere på meg etter å ha fått bekreftet at jeg var en ”streit” person.

Wacquant anbefaler en kombinasjon av feltarbeid og institusjonell analyse ved undersøkelser av marginalisering (Wacquant 2008: 9). Dokumentene må i likhet med feltarbeidet ses som nettopp et utsnitt, eller et utvalg, av potensielt mange dokumenter fra flere myndighetsorganer og institusjoner som kunne vært studert. Tidvis har informasjonen i dokumentene vært noe overfladisk, og av den grunn har jeg søkt mer informasjon i andre dokumenter eller oppslag på for eksempel kommunens nettsider.

5 De strukturelle rammene

Dette kapittelet har til hensikt å belyse de samfunnsstrukturelle forhold som gjør seg gjeldende for brukerne ved den åpne russcenen ved Strax-huset i Bergen. Særlig vil fokus konsentreres om kriterier som i teorien kvalifiserer brukerne til betegnelsen ”marginalisert”, og er delvis strukturert med tanke på Wacquants seks kjennetegn på urban marginalitet (Wacquant 1995: 121, se teoridelen for en utdyping). Wacquant hevder det har foregått en ”tilbakekomst av de undertrykte”, en blanding av ekstrem fattigdom og sosial nød, etniske raseskiller og offentlig vold, konsentrert i byområder i vestlige land, i det han oppsummerer som ”avansert marginalitet” (Wacquant 1995: 123). Man kan spørre seg hvorvidt brukerne av de åpne russcenene i Bergen tilhører en marginalisert, eller undertrykt, gruppe. Først vil jeg se den åpne russcenen som sted, deretter på brukernes forhold til arbeidsmarkedet, videre på brukernes tilhørighet i det sosiale samfunn, og til sist, hvorvidt man kan snakke om brukerne som utsatt for stigmatisering.

5.1 Ute av syne, ute av sinn

5.1.1 Tunnelen

... advanced marginality tends to be concentrated in isolated and bounded territories increasingly perceived by both outsiders and insiders as social purgatories, leprous badlands at the heart of the postindustrial metropolis where only the refuse of society would agree to dwell (Wacquant 2008: 237).

Tunnelen ser i utgangspunktet ut som underganger flest med graffitipregede vegger av betong og dårlig asfalt. Den går under veien som et kryss, slik at den har form som en T. Ellers har den en egen søppeldunk boltet til veggen med tegning av en sprøytespiss, og en slags vannkran eller et vannrør som tilsynelatende alltid står og renner ut av veggen. Det er en del søppel og matavfall strødd omkring på bakken som er helt sølete som følge av vannrøret. Det er ingen steder å sitte, og i den mørke, lange, skitne tunnelen er det lett å kjenne på en litt klaustrofobisk følelse.

Menneskene står både i grupper og for seg selv, både i og utenfor selve tunnelen. Det er en del som sitter et lite stykke unna, i skråningen ned mot vannet, hvor Puddefjordsbroen fungerer som tak. Konstant høres susingen fra Europavei 39 som går over denne broen, i tillegg til støy fra bilveien over undergangstunnelen. Det er en del bevegelse opp og ned bakken til mottaks- og oppfølgingscenteret Strax-huset, særlig når det foregår matsservering. Senteret drives av Bergen Kommune, og tilbyr helsetjenester og sosiale tjenester til rusbrukere over 18 år (Bergen kommune 2016a). Huset er stort, firkantet og grått, og ser nærmest ut som det stiger opp fra vannet. Det har et moderne og minimalistisk preg, og fra utsiden kunne man like gjerne tro det var en alminnelig kontorbygning, hadde det ikke vært for klientellet som flokker seg utenfor. Selv om noen mennesker forsvinner fra området like raskt som de kom, er det åpenbart flere som tilbringer en del tid av dagen i og rundt tunnelen.

Hvis man følger den lille stien langs vannet innover mot Solheimsviken, kommer man ganske snart til Bunnpris, og innerst i Solheimsviken ligger både apotek og legevakt. På den andre siden av bilveien som går langs Strax-huset, ligger bussholdeplassen med avganger inn til sentrum. Ved bussholdeplassen venter både brukere og ”vanlige folk” på bussen sammen. Gangstiene som går ut av tunnelen leder opp til denne bussholdeplassen, og videre bakover i terrenget mot de kommunale boligene, som dermed befinner seg nærmest rett over gaten fra Strax-huset. Hele området kjentes uoversiktlig, i alle fall for meg som nykommer. Det var for eksempel umulig å se inn i tunnelen uten å gå inn i den.

Mange av informantene snakket med lengsel om Nygårdsparken, nærmere bestemt Flagghøyden, som under observasjon og intervjuer fortsatt var inngjerdet og stengt av, til tross for at nedre del av parken var gjenåpnet:

”Jeg vet ikke. Parken var et litt annet sted enn hva det er her. Betong og stein. Det er nå tak da, men det er nå det”, fortalte han. Begge snakket om nye fjes i tunnelen versus i Nygårdsparken. Det var noen fordeler med tunnelen: Man ble ikke like lett sjekket og stoppet av politiet her, og det var tak. Ellers var den altså kaldere og mer kynisk enn det hadde opplevdes i parken, og mindre oversiktlig. ”Gamle folk fryser i hjel her på vinteren”, sa de, ”Det gikk et rykte om at en hadde dødd i går, men vi fant ikke ut av det”. Det var visstnok ofte slike rykter, men av og til var de sanne (Fra feltnotater).

Det ble også hevdet at tunnelen appellerte i større grad enn parken til nye og yngre brukere, fordi den var gjemt bort og det dermed ble lettere å gå der uten å risikere å bli sett av folk man kjente. Det at brukerne opplever at det er flere nye fjes i tunnelen, kan også bare være en konsekvens av at miljøet ble flyttet på. Da jeg lurte på hva som var så flott med Nygårdsparken, fikk jeg høre nesten romantiske beskrivelser:

I Nygårdsparken var alle en stor familie, fortalte han. Det var hyggelig der. Man kunne legge seg ned på gresset og sole seg. Man kunne gå til "araberne" eller "chilenerne", ulike grupperinger, for å få tak i ulike ting. Det var oversiktlig. Man visste hvor man fikk tak i ulike stoffer, og han hevdet det var en form for samhold der. I tunnelen var det kaldt, både emosjonelt og fysisk. Jeg merket det selv, mens det var sol og varmt, begynte jeg å fryse når vi gikk gjennom tunnelen. Betongen gjorde det kaldt, mente informant. Men det var også mer uoversiktlig, alt var kaos, og folk ble kyniske, sa han. Det var ikke lett å vite hvem som har hva, hvem har en "ball" (heroin), og hvem har "sub" (LAR-medisin) (fra feltnotat).

Det er selvfølgelig ofte sånn at man husker tilbake på fortiden med en grad av nostalgi, men det synes samtidig åpenbart at de fleste trives bedre i en grønn park enn i den skitne betongtunnelen. Mens Nygårdsparken var et mer åpent og oversiktlig område, er tunnelen mer lukket. For eksempel er tunnelen mer utsatt for støy (som følge av blant annet biltrafikk), og har færre rømningsmuligheter enn en park, noe som naturlig nok gjør stemningen mer stresset enn den var i Nygårdsparken.

5.1.2 Uønskethet

Ingen ønsker å ha narkotikabrukere i sitt nærmiljø (BT 2001).

Sitatet over er hentet fra en artikkel i avisen Bergens Tidende i 2001, tretten år før Nygårdsparken stengte siste gang, og ni år etter første forsøk på stenging. I både intervjudata og feltobservasjoner er "uønskethet" et gjentagende tema i samtaler med brukerne av tunnelen. Tidlig begynte jeg å lure på hvorfor brukerne faktisk oppholdt seg ved tunnelen, og ikke bare forlot den. Jeg stilte spørsmålet i intervjuer, og fikk høre at det hadde skjedd

gradvis etter parken stengte, at brukerne samlet seg ved tunnelen istedenfor rundt i byen. Da jeg under øktene ble med brukere rundt i byen, fikk jeg på sett og vis også et svar.

I et tilfelle var jeg med en informant på en tur til et apotek i sentrum. Han trengte kanyler og sprøyter, og gikk inn for å kjøpe det. Han gikk til skranken og forklarte hva han skulle ha, og den ansatte begynte å finne det fram. Alt foregikk veldig raskt, han fikk varene, betalte og vi var ute igjen. Hele situasjonen var ubehagelig, det var en stemning som la seg i rommet i det vi kom inn som er vanskelig å beskrive. På den ene siden kan man snakke om god kundeservice med tanke på rask ekspedering, på den andre siden har jeg selv sjelden opplevd ved noen tidligere anledning å handle på et apotek uten et ”hei” og litt småprat, for min del var dette ny rekord i ekspedering. Hele handelen var stressende, og det var ingen smil, ingen spørsmål om det var ønskelig med pose til varene, ingen ”skal det være noe annet”, og ikke noe ”ha det bra” til slutt. Jeg opplevde noe lignende sammen med en informant som var på jakt etter det samme, etter apotekenes åpningstid. Informanten valgte å oppsøke legevakten, der det viser seg at det også er mulig å få tak i brukerutstyr. Informanten trakk kølapp, og satte seg ned for å vente i den lange køen hos legevakten, men ble oppsøkt av personalet og tatt med til et annet rom. Da han kom tilbake til meg hadde han fått utstyr og fortalte at vi allerede kunne gå igjen. Å være VIP på legevakten kan kanskje oppleves litt bra, man slipper å vente i køen. De andre pasientene slipper å vente sammen med en som er annerledes.

Det begynte å gå opp for meg at det var hyggeligere å hente ut sprøyter på Strax-huset. Imidlertid er det ikke sånn at brukerne alltid er velkommen på mottakssenteret heller. En bruker fortalte at han var frustrert over at personalet på Strax-huset ofte byttes ut. De har heller ikke nok mat til alle hver dag, hevdet han, spesielt i helgene. Han kunne ofte gå lenge uten mat. Dersom personalet oppfattet en bruker som ukontrollerbar, kunne brukeren bli vist ut av mottakssenteret, og bedt om å ikke komme tilbake på en gitt tid, det skjedde også under feltarbeidet:

Informanten min ble sur, og lagde et opptrinn. Han trampet inn på et av kontorene der og skulle ta en telefon. Jeg ble vist ut av personalet. Satte meg rett utenfor døren og ventet på informanten. Han kom ut og fortalte at han ikke fikk lov å komme inn på Strax-huset mer den dagen (fra feltnotater).

Ved et annet tilfelle hadde jeg og en informant gått litt unna tunnelen for å gjennomføre et intervju. Vi gikk rundt på en gangvei i nærheten av tunnelen, og lette i utgangspunktet etter en benk, men valgte å sette oss på en stor betongkloss på et åpent område omgitt av flere tette hus:

Etter hvert kom en bil fra Bergen kommune kjørende forbi oss der vi satt på betongklossen og snakket. Den kvinnelige sjåføren rullet ned vinduet og sa at vi ikke kunne sitte der, og at vi måtte gå. Hun brukte "mamma-stemmen", veldig bestemt, og kastet oss så vidt et blikk. "Vi kommer snart tilbake, og da bør dere ha gått," sa hun, og så kjørte bilen. Vi fortsatte å snakke, men etter en stund kom bilen tilbake, og da løp vi før hun rakk å rulle ned vinduet igjen (fra feltnotater).

På tross av at kommunens ansatte ikke har noen formell sanksjonsmyndighet overfor alminnelige borgere eller rusbrukere, oppleves det ubehagelig å bli bedt om å forlate et sted. Det er også interessant at man blir bortvist fra å sitte å snakke på offentlig eiendom, uten å være synlig påvirket, og uten tilsynelatende å bære verken rusmidler eller utstyr. Nafstad snakker om å "kjenne sin plass", og at det i tidligere tider var mer åpenbart hvor samfunnets utstøtte hørte hjemme (Nafstad 2013: 150-151). Det er ikke lenger det hun kaller "ubrukte områder" i byer, og samfunnets utstøtte blir dermed nødt til å oppholde seg på et sted der de syns. Samtidig praktiseres det, ifølge Nafstad, en type nulltoleranse for narkotika på offentlig sted (2013: 151). Politiet, Utekontakt, kommunalt ansatte, personale fra Strax-huset, frivillige, forskere, og forbipasserende var tidvis på "besøk" i tunnelen. Det var en underliggende enighet om at det var her det var greit å være rusbruker, her kommer man til for å se til brukerne, og i praksis tilhørte tunnelen brukerne.

Dermed kan man kanskje forstå hvorfor det også var i tunnelen det føltes best å være. Ikke fordi tunnelen er et flott eller egnet sted å tilbringe dagene, men fordi det er et sted hvor brukerne, mer eller mindre, får lov til å være. Sahlin beskriver «grensekontroll» som ekskludering, som en måte å kontrollere et fellesskap eller territorium (Sahlin 2001). Plasseringen av MO-sentrene, et stykke unna bysentrum, kan altså ses som en, i beste fall, uintendert konsekvens, av hvor man ønsker å flytte rusmiljøet *til*, etter man har lukket av området som kommunen ønsket skulle være rusfritt og fri for «uorden».

5.2 Arbeidsledighet og penger

Ingen av de jeg snakket med i tunnelen hadde det man kan kalle ”en vanlig fast jobb”, men det var allikevel flere som jobbet. Noen solgte bladet ”Megafon”, og det var et opplegg hvor man kunne melde seg til å plukke opp sprøytespisser og annet søppel i tunnelen og få litt betalt for det. Det var en del slike strøjobber det gikk i, men hovedinntekten til de fleste, virket å være sosialhjelp eller trygd. Penger var et veldig viktig tema, det er dyrt å være avhengig av rus. Noen hadde også mye gjeld, til Lånekassen, inkassoselskaper eller til andre i miljøet. Da jeg lette etter intervjuobjekter, fikk jeg tips fra en bruker om å tilby litt penger, ”da snakker folk,” sa han. For å fylle ut spørreundersøkelsene til Uni Research Rokkansenteret og Universitetet i Bergen, fikk brukerne 100 kroner, og det var åpenbart grunnen til så høy deltagelse. Jeg tilbød å kjøpe mat og drikke til de som ville snakke med meg, men den ene dagen ble jeg avfeid, det var den dagen skattepengene kom. De hadde penger den dagen, og ville betale selv.

5.2.1 Å kombinere arbeid med rus

Det er vanskelig å anskaffe, eventuelt beholde, en jobb mens man er avhengig av rus. Både kan rusbruk gjøre en uskikket til jobben, samtidig som illegal rusbruk allerede kan fremstå som en fulltidsjobb i seg selv. I tillegg kan man tenke seg at arbeidsgivere kvier seg for å gi rusbrukere en sjanse, men det skal jeg ikke gå nærmere inn på her. Marius hadde hatt noen få ”ekte” jobber. Han hadde slitt på skolen hele livet, men hadde allikevel klart å få plass på et universitet etter videregående. Da hadde han allerede begynt å ruse seg:

Marius: Skrev søknad, fikk studieplass, og der satt jeg. Kom jo dinglende på forelesning, var jo ruset. På forelesning. Hele salen sto og så på meg. Jeg gikk der ett år.

Beruselsen gjorde det vanskelig å følge med, og de andre i klassen kunne se at han ikke var edru. Marius var filosofisk anlagt, han hadde mange tanker, og reflekterte mye. Han hadde ikke gitt opp å skaffe seg en fast jobb, men han mente det var umulig å kombinere jobb med det rusforbruket han hadde, og at han derfor ville bli nødt til å trappe ned først. Han ønsket heller ikke å ta opp igjen utdanningen han hadde begynt på. For Marius var det rusen som

kom først, og arbeidsledigheten var slik han så det, en konsekvens av rusen. For Nils var det motsatt. Han fortalte at han var i en arbeidsulykke og ble skadet, men legene mente han kunne jobbe, og ville ikke gi han status som ufør:

Nils: Så ble jeg arbeidsløs og måtte ha noe å gjøre på, så ruse meg, da begynte jeg med det. Men, folk, hvorfor folk gjør som de gjør, det er mange grunner til at folk gjør som de gjør.

Han hadde vært veldig fortvilet over helsevesenet, som han mente hadde gitt ham motstridende beskjeder. Han hadde verken fått erstatning eller forsikringspenger etter skaden, og etter hvert var han så langt nede at han hadde tydd til rus, fortalte han. Når han først hadde begynt med rus, så han ingen mulighet til å opprettholde et arbeidsforhold, og dessuten var han fortsatt skadet. Wacquant forklarer hvordan velferdsstaten også kan fungere som produsent av marginaliserte, for eksempel i måten den kontrollerer tilgang til velferdsordninger (2008: 267-270). Nils mente selv han var å regne som ufør, men det hadde ikke helsevesenet vært enige i. ”Til og med Nederland og de skandinaviske landene har implementert tiltak for å redusere tilgang til offentlig støtte,” skriver Wacquant (2008: 269). Når velferdsstaten er så sterk som den er i Norge, kan det veie ekstra tungt i tilfeller der man ikke får innvilget den hjelpen man hadde regnet med, som i Nils sitt tilfelle. Historiene til Marius og Nils gikk igjen, enten at rusen hadde ført til arbeidsledighet, eller at arbeidsledighet hadde ført til rus.

5.2.1 Å være utenfor arbeidslivet

Hvis ikke du har noe å gjøre, fyller dagene med noe konstruktivt, så går du mer og mer inn i dette her, så blir det enda vanskeligere å komme ut av det (Fra intervju).

Arbeid ble ikke utelukkende sett som en inntektskilde, men også som en viktig del av det å tilhøre et samfunn gjennom å utrette noe. Flere av informantene snakket om betydningen av meningsfylt arbeid, og hadde tanker om hva de kunne tenke seg å jobbe med, og historier om hva de har jobbet med tidligere:

Felix: Jeg vet faktisk ikke hva jeg skal gjøre, med livet, med alt mulig liksom, men det er sikkert på grunn av det er stoff inni bildet, klarer ikke å ta konsekvenser, valg osv., jeg kan bli en kunstner, eller en gateskriver, jobbe med det som jeg sier nå (*behandling/terapi*), sant, men det andre blir sånn hobbygreier, sånn sideyrke, hvis det blir et yrke. Men jeg tror, jobbe innenfor rusomsorgen, det kunne jeg klart. (...) Jeg kunne jobbet med det. Jeg har snakket med en kompis som har vært der jeg er nå, og vi har hatt noen samtaler.

I: Du tenker at du kunne hatt gode sjanser til å nå inn til yngre, siden du vet hva du snakker om?

Felix: Ja, med mindre den unge personen er sånn som meg.

Felix hadde mange ideer, og var spesielt interessert i å kunne hjelpe andre som hadde havnet i samme situasjon som han selv, men var usikker på om det var mulig uten utdanning:

Jeg: Hva tror du man må gjøre hvis man skal kunne jobbe med noe sånt?

Felix: Jeg må legge meg inn på (*rehabilitering*), og gjøre dem (*institusjonspersonalet*) fornøyde, følge opplegget deres. Bare for å komme til den jobben. Så jeg får en jobb. Det han kompisen min sa, var at jeg kan ikke gå å søke jobb som (...) sosionom, jeg kan ikke gå inn å få jobb der (*NAV*), men går du den lille bakveien, skjønner du hva jeg mener? Erfaring har jeg jo. (...) Folk snakker jo om hva de er utdannet som, men man trenger jo ikke gå på skole for å kunne noe. Man blir ikke intelligent av å gå på skole. Man blir intellektuell, men ikke intelligent. Alle kan være belært til noe.

Felix snakker om å følge kodene i det konvensjonelle samfunnet. En rusbruker kan ikke friskmelde seg selv, tenker han, men trenger en "friskmelding" fra en institusjon for å kunne bli tilbudt jobb. Videre vil arbeidsgiver i mange tilfeller kreve at man har gjennomført en utdanning for å kvalifisere seg for en stilling. Selv mener han at han evner å jobbe, men at det ikke er mulig å gå rett fra miljøet og inn i jobb. Felix følte seg utenfor når andre snakket om utdanningene sine, og om hva de jobbet med. Det var en følelse av å være ekskludert fra det "alle andre" var en del av. Ifølge Christie har samfunnet som helhet vært preget av at mennesker ser hverandre dårligere som personer til fordel for spesifikke roller man måtte ha, og av at den økende arbeidsdelingen har gjort menneskene mindre avhengige av hverandre enn hva de en gang var, i for eksempel et bygdesamfunn (Christie 1982: 32). Å ha et yrke

innebærer også å *være* noe, i kraft av arbeidstittelen. Felix håpet å etter hvert klare å følge rådene han hadde fått av kompisen sin, slik at han kunne få seg en jobb.

5.3 Tap av tilhørighet

I tillegg til å stå utenfor arbeidslivet, sto flere av brukerne også utenfor det øvrige sosiale liv. De sosiale problemene for den enkelte rusbruker handler altså ikke bare om økonomiske forhold, men også om forholdet til de uformelle primære relasjonene, det vil si venner og familie. Mennesker er sosiale vesener. For mange var sosiale relasjoner utenfor rusmiljøet et savn, og noen hadde liten eller ingen kontakt med sin nærmeste familie. Oskar forteller:

...min mor, hun taklet ikke meg, hun ble det de kaller ”medavhengig”. De tenker så mye på den de er glad i, som bruker stoff, og så blir de enda sykere enn den som bruker stoff. Hun flyttet for å få fred.

Historien om den medavhengige moren ble fortalt med skuffelse. Det var noe uoppgjort over det hele. Selv om Oskar var voksen, var det vanskelig for han å forstå at noen kunne ”gi opp” sitt eget barn. Jeg opplevde flere ganger at familieforhold kunne være et sårt tema å snakke om.

Dette skjedde siste gang jeg var i behandling. Vi var sånn 40 stykker i gruppen, også hadde vi foreldredag. To av foreldrene var der i tre dager, mine foreldre var der ikke så lenge. Det var sånne punkter, du skulle stå foran dine foreldre, eller kjæreste eller unge, forklare hvorfor og hva du angret på, og masse sånn der. Så forklarte jeg hvorfor jeg brukte stoff, over halvparten av livet mitt, jeg vet ikke, det var ultimatum de kom med, sant: ”Hvis ikke du slutter, så bla, bla”, (...) og så, etter det så var det bare ”fuck deg” til meg, liksom. Etter det har ikke jeg snakket med min mor, og min far snakket ikke jeg med før det var gått ett og et halvt år (Fra intervju).

Kanskje som et desperat forsøk på å få sitt familiemedlem til å slutte med illegale rusmidler, hadde familien til Oskar til slutt stilt ham et ultimatum. Det kunne være noen familiemedlemmer som var enklere å beholde relasjonen til enn andre, men det virket til å være gjentagende at i perioder med sterkere kontakt til rusmiljøet og andre brukere, var

familiekontakten svakere. Å bli avvist eller dømt av familien er vondt. I historiene jeg fikk høre, var denne avvisningen en lang prosess, med oppturer og nedturer. Familien kom ofte på banen igjen i forbindelse med opphold på rehabiliteringsinstitusjon, og ble borte igjen ved tilbakefall til rusen. Imidlertid var det ikke bare den ene veien avvisningen foregikk, i noen tilfeller var det også brukeren som valgte å kutte ut slektninger som de oppfattet som dømmende overfor deres livsstil:

Etter mine foreldre skilte seg, så bodde jeg hos faren min. Men han reiste mye. Reiste mye med jobben, og når han var hjemme, så tok jo jeg turen. Ikke bare for at han kom hjem, men livsstilen min, jeg ville ikke han skulle se at jeg var ruset. Respekt, liksom. Ville ikke han skulle skjermes. Siden jeg var liten har jeg stukket av fra hjemme (Fra intervju).

Familierelasjonen kunne være skadet allerede i oppveksten, som i sitatet over hvor foreldrene er skilt og faren reiste mye. Tapet av stabile familierelasjoner kunne inntreffe både før og etter de illegale rusmidlene var et tema. I noen tilfeller kunne også situasjonen være snudd på hodet, fordi brukerne selv hadde blitt foreldre. Å ha barn selv, eller å være kjæreste med andre som har barn, kunne være problematisk for brukerne, både som følge av intervensjon fra Barnevernet, og som følge av egne moralske vanskeligheter med å legitimere rusbruk rundt barn.

Jeg har to sånne episoder, en mye verre da, (...), meg og hun ene eksen min, hun hadde (et barn) på tre år. Det var et rusforhold det óg, da, også skulle vi ta extacy, men da skulle ikke (barnet) være der, hun var hos (slektning). Jeg så ikke noe barn heller, så spør jeg: "har du sendt (barnet) din til (slektning)?" , "ja, ja, ja", svarte hun, men plutselig hører jeg ungeskrik, og da var vi på extacy! Så sier jeg: "Hva i all verden er det du driver med?", og hun: "Det går bra det". Nei, det går jo ikke bra det?! Ungen griner, nei: "Få ungen til å sove, hun roper jo på deg, sant". Etter det begynner ungen å grine mer og mer, så kom jeg og hev moren ut, for da hadde hun begynt å bli fysisk mot ungen, og hun bare: "Fiks det du da", og da tok jeg og leste en hel barnebok for ungen. Ungen så på meg, kunne se det at det var noe, men den holdt kjeft og sovnet. Det syns ikke jeg var noe kult. Noen ganger så dirrer jo øynene, det skjedde jo, og det er jo ikke så kult, det kan jo komme tilbake en når ungen er eldre. Men den moren er død nå (fra intervju).

Historien over viser hvordan rusproblemene ikke bare affiserer familiene brukerne kommer fra, men også kommende generasjoner. Brukerne er med på, gjennom å få barn og gjennom å være en del av samfunnet, å skape fremtiden for andre mennesker. Hvordan det gikk med barnet i historien, vites ikke.

Wacquant beskriver det han kaller ”tap av bakland”, som innebærer at de som blir vanskeligstilte ikke lenger kan regne med den samme hjelpen fra lokalsamfunnet, eller fra landsbyen man opprinnelig måtte komme fra (Wacquant 2008: 243). Han sikter for eksempel til hvordan italienske migranter i USA kunne få økonomisk bistand fra familien som var igjen i Italia (ibid.). Først og fremst er det altså i et økonomisk perspektiv Wacquant mener tapet av kollektivismen i et samfunn gjør utslag. Den manglende økonomiske støtten fra primære uformelle relasjoner bidrar til en økende svart økonomi og kriminalitet (2008: 244). Allikevel må man kunne anta at utviklingen som Wacquant snakker om, også har rent sosiale følger. Christie forklarer at hjelp i et ”overveldende antall tilfelle (vil) være hjelp eller korreksjon fra mennesker som på forhånd har et nært forhold til den syke eller lovulydige” (Christie 1982: 29). I de skandinaviske velferdsstatene hvor økonomisk bistand fra det offentlige står sterkere, er kanskje nettopp de sosiale følgene overordnet.

5.3.1 Den nye familien

Jeg kom i snakk med en mann og en dame i tunnelen. De var et par, kanskje i 50-årene, og introduserte seg selv som tidligere rusbrukere. De kunne fortelle at de av og til oppsøkte miljøet, ikke for å få tak i noe, men for å se hvordan det sto til. De var svært positive til at det foregikk forskning i tunnelen, og viste bekymring overfor brukerne som oppholdt seg der. En mann fortalte at han ikke kjenner noen andre lenger. Han sa at rusmiljøet er det eneste stedet folk er greie mot han. Han har venner der, det nærmeste han kommer familie. Ekskludering fra samfunnet for øvrig, fører nødvendigvis til et større behov for samhold mellom de eventuelt ”utstøtte”. De primære relasjonene til rusbrukerne, blir i noen tilfeller erstattet av rusmiljøet, og eventuelt representanter fra det offentlige, eller fra frivillige organisasjoner.

Når man helt eller delvis mister kontakt med familien sin, kan man altså se for seg at rusmiljøet kan fungere som en form for erstatning. Stigmatisering, og påfølgende

ekskludering, fra samfunnet ellers, kan ifølge Sandøy styrke betydningen av det han kaller “group solidarity” blant mennesker som oppholder seg i en russcene (Sandøy 2014: 237). Innvanderne Sandøy snakket med, opplevde å bli ekskludert fra det norske samfunnet, og samtidig inkludert av etniske nordmenn i rusmiljøet (Sandøy 2014: 236-237). På tross av at rusmiljøer gjerne karakteriseres som ”fiendtlige”, og deltagerne i miljøet gjerne omtaler hverandre som ”bekjente” framfor ”venner”, så er ”...deling [av substanser eller mat] og omsorgsfulle handlinger kanskje en større kostnad i miljøer kjennetegnet av knappe ressurser” (Sandøy 2014: 237, min oversettelse). Sandøy avslutter med å hevde at det kan være en utfordring å forlate et miljø hvor man opplever medlemskap og sosialt liv, til fordel for alternativet, som er å ikke være sosial i det hele tatt (Sandøy 2014: 238). Når familien avviser rusbrukeren, kan man altså se for seg at tilknytningen til rusmiljøet blir sterkere.

Sandøy brukte Collins’ (2004) kriterier for å analysere interaksjonsritualer i et samfunn, nemlig ”fysisk gruppesammensetning”, ”grenser til utsidere”, ”felles oppmerksomhetsfokus”, og ”felles humørstemning” (Sandøy 2014: 237). Kanskje kan man se miljøet i tunnelen som et ”sub-samfunn” (vanligvis kalt subkultur). Den fysiske gruppesammensetningen innebærer først og fremst å befinne seg på samme sted, som for eksempel i tunnelen ved Strax-huset. Den demografiske sammensetningen til gruppen er av mindre betydning. I tunnelen syntes det å være betydelig flere menn enn kvinner, og de fleste i tunnelen var middelaldrene, eller anslagsvis i spennet 30 til 50 år gamle, med innslag av noen yngre og eldre. Collins forklarer at ved å være kroppslig tilstede i samme lokasjon, påvirker menneskene hverandre – enten bevisst eller underbevisst (Collins 2004: 48). Grensene til utsidere var åpenbare. De eneste som oppholdt seg i tunnelen, var brukerne og de som hadde en form for jobb å gjøre der, enten det dreide seg om lønnet arbeid eller frivillig innsats, eller i mitt tilfelle: forskning. Utenforstående gikk raskt igjennom den ene delen av tunnelen, gjerne med raske skritt og et godt tak rundt eventuelle vesker og eiendeler. Ifølge Collins, er det tydelig for deltagerne i en gruppe hvem som er en del av dem, og hvem som ikke er det (ibid.). Kanskje kan oppsøking av den åpne russcenen på utkikk etter dagens dose i seg selv kvalifisere til Collins kriterium om felles oppmerksomhetsfokus (ibid.). Det er vanskelig å avgjøre hvorvidt det forelå en felles humørstemning, men Collins forklarer at felles oppmerksomhetsfokus og felles humørstemning påvirker hverandre, i et såkalt ”feedback-system”, slik at dersom oppmerksomhetsfokuset er felles, vil gjerne humørstemningen være det også (Collins 2014: 48). I selve tunnelen var stemningen stresset og travel, mens den i skråningen under Puddefjordsbroen var mer avslappet og vennskapelig. Kanskje kan det tolkes dithen at de

som hadde satt seg ned i skråningen hadde fått tak i det de skulle for dagen, og dermed kunne sette seg ned og nyte rusen, mens de som stresset rundt i tunnelen fortsatt hadde business å ta seg til.

Disse ”rituelle ingrediensene”, som Collins kaller dem, virker sammen og skaper gruppesolidaritet, emosjonell energi eller ”en følelse av selvtillit” for enkeltmedlemmene, symboler som representerer gruppen (kan være materielle eller knyttet til handling), samt en felles forståelse av moral (Collins 2014: 49). Sandberg og Pedersen beskriver gruppedynamikken ved Akerselven slik:

På tross av ulike erfaringer opplevde de å ha mye til felles. De fant hverandre i et miljø for de utstøtte og utviklet et vennskap som stakk dypt. Elva hadde et hardt miljø, og en måtte være forsiktig med å stole på folk. Likevel fikk vi innimellom høre historier om tette bånd og nærhet. Noen utviklet vennskap, andre følte trygghet i dette området. Etter hvert forsto vi at det var en trygghet og tilhørighet de ikke følte andre steder (Sandberg og Pedersen 2007: 41).

Beskrivelsen passer også godt til miljøet i tunnelen. Frantzen legger vekt på at det er nødvendig å ha et stort nettverk for å få tak i det man trenger, og at selv om rusmiljøet kan oppleves sosialt, kan det ikke kalles vennskap (2001: 54-55). Om ikke alle var nære venner, så var det preg av gruppetenking i tunnelen, et visst samhold. Noen brukere hadde kjærester, og andre hadde hatt kjærester tidligere. Dersom begge ruset seg, ble forholdet kalt ”rusforhold” av brukerne. Disse forholdene virket å være positivt for dem som var i dem, de hadde en å støtte seg på. Mens jeg var i tunnelen var det noen som gikk i par hele tiden, både når de kom, når de skulle oppom Strax-huset, og når de dro igjen. De holdt hender, og lo sammen. Samtidig verserte det også historier om parforhold som hadde skjært seg. Sandberg og Pedersen forklarer at brudd med et slikt miljø kan bety ”ensomhet og sosial isolasjon” (2007: 48), som følge av en følelse av inkludering og gruppetenking i miljøet, og en samtidig eksklusjon fra det øvrige samfunnet – noe jeg kommer tilbake til i neste kapittel.

5.4 Vold

Livet i tunnelen er preget av både fred og konflikt. Det er viktig for meg å ikke gi inntrykk av at det var mer konfliktfylt i tunnelen enn det faktisk var. Under størsteparten av observasjonen var det ingenting spesielt som skjedde, folk snakket rolig og vennskapelig med hverandre, smilte og tullet. Allikevel var noen episoder såpass traumatiske at jeg velger å ha dem med. Konfliktene utspilte seg både brukerne i mellom, og mellom andre personer og brukerne.

Den ene dagen skulle en informant og jeg dra inn til sentrum sammen, så vi løp over veien for å rekke bussen som allerede sto på bussholdeplassen. I utgangspunktet rakk vi fram før bussen hadde begynt å kjøre, men bussjåføren ristet på hodet og ville ikke åpne døren. Det kunne se ut som han gestikulerte mot den påtente sigaretten som informanten holdt i hånden. Informanten ble sint, og slo flere ganger i bussdøren og på bussen. Fra andre siden av veien ved Strax-huset var det flere som stirret på opptrinnet.

Mellom brukerne var det særlig to episoder som utmerket seg. Den første utspilte seg mens jeg satt utenfor tunnelen, på gangveien opp mot Strax-huset. Jeg satt på bakken ved siden av en weekend-bag som en mann hadde satt fra seg litt tidligere, da to jenter kom mot meg. Den ene jenta hadde en blåveis rundt øyet. De hilste på meg, men var mest opptatt av bagen som de skulle hente. De diskuterte hvem av dem som skulle ha den, mens de plukket den opp og hadde tenkt til å dra igjen. Det var en del andre brukere rundt oss, og plutselig var de flere brukere involvert i jentenes pågående diskusjon:

Blir mye krangling mellom jentene, og mellom en av jentene og K. Skjøner ikke hva K sier, han snøvler (virker ikke som det har noe med at de tok den ubevoktede bagen å gjøre, men noe gammelt). Jentene blir sure. Blåveis mest. Nora blander seg, hun prøver å megle, men får ikke til. Hun ber K om å si unnskyld til Blåveis, men han skjønner ikke hva han har gjort. De skriker til hverandre alle sammen, mens jentene går med bagen, helt til ingen kan høre hverandre lenger på grunn av avstanden (Fra feltnotater).

Denne konflikten var utelukkende verbal, men stemningen var ganske amper. Etter jentene hadde forsvunnet helt, kunne man se at K var tydelig såret etter diskusjonen, og et par

brukere som ikke hadde deltatt i konflikten gikk bort til han for å trøste han med støtteerklæringer. Den andre episoden jeg opplevde, var langt mer fysisk:

Plutselig tar en mannlig bruker og slenger en kvinnelig bruker nedover bakken fra Strax-huset til tunnelen, han setter seg oppå henne og peker henne i ansiktet. Er veldig hissig. Snakker om 10.000 kroner han savner, hun skriker tilbake, hun har ikke tatt dem, sier hun. Mannen er kjempesint. Jeg spør den ansatte på Strax-huset om hvor langt det må gå før de gjør noe, han svarer at de griper aldri inn. Andre brukere drar mannen fra damen, men de krangler fortsatt, i raseri. Han flyr på henne igjen, tar kvelertak, hun henger over et gjerde og blir ristet av han som holder hardt rundt halsen hennes. Ingen gjør noe, alle står og ser. Ingen prøver å stoppe det, bortsett fra et par andre brukere som tilsynelatende også blir redde. Han slipper henne, og går sin vei mens han skriker. Damen er knallrød rundt halsen. Hun sparker noen andre (tilfeldige?) brukere i ryggen, hun er sint. Kommer en jente i tenårene eller 20-årene gående forbi, som damen plutselig klikker på etter opptrinnet. Er veldig mye skriking, og spenning i luften. Så blir det hele avbrutt av rundt 20 personer som befolker tunnelen i refleksvester. De skal dele ut klær og toalettartikler, en slags frivillig organisasjon. De kommer et par ganger i uken etter hva jeg har hørt (Fra feltnotater).

Det opplevdes for meg svært vilkårlig at damen i denne situasjonen ikke ble alvorlig skadet. Hadde jeg opplevd noe lignende uten myndighetsansatte rundt meg, ville det vært naturlig å ringe politiet og kanskje prøvd å komme seg bort. Det vil være nærliggende å tro at de ansatte i kommunen har en form for arbeidsinstruks, hvor i de er forhindret i å gripe fysisk inn i konflikter mellom brukerne:

Det er politiet som har myndighet og til oppgave å fysisk gripe inn i situasjoner der personer begår kriminalitet (...) Ingen kommunalt ansatte (...) kan gripe inn og bedrive slik myndighetsutfoldelse (...) (Bergen kommune 2011: 13).

Allikevel virker det rart at de ikke skal kunne gripe inn verbalt, og at de ikke engang oppsøkte kvinnen etter episoden for å høre om hun hadde behov for helsehjelp. Det tok ikke lange tiden før alt så ut som før i tunnelen, og både brukere og ansatte fortsatte med sitt.

Under observasjonen havnet jeg ikke i noen konflikter selv. Det vil si, ikke med brukerne. Personalet på Strax-huset viste ikke tegn til entusiasme over at en mastergradsstudent var interessert i forholdene i tunnelen, og ønsket ikke at jeg skulle være der. Det hele begynte med en misforståelse der jeg ble bedt om å komme inn på et kontor og oppgi personalia. Jeg begynte å rote i vesken etter studentbeviset mitt, da det begynte å gå opp for meg at jeg holdt på å bli registrert som rusbruker, som et nytt ansikt i tunnelen. Da misforståelsen ble oppklart, fikk jeg beskjed om å holde meg borte fra Strax-huset, og mistroende spørsmål om hvorvidt jeg hadde søkt om godkjennelse fra NSD til prosjektet mitt. Det skal sies at med tanke på brukernes rett til privatliv og til informert samtykke, var de ansatte i kommunen svært beskyttende.

Som nevnt var livet i tunnelen stort sett fredelig. Ikke minst mer fredelig enn jeg hadde sett for meg på forhånd, og enn jeg hadde blitt forespeilet av andre før feltarbeidet. Bourgois og Schoneberg hevder at voldelighet i rusbelastede byområder, særlig vold mot utenforstående, har en tendens til å sensasjonaliseres, slik at det øvrige samfunnet oppfatter at denne type vold har en hyppigere forekomst enn hva som er tilfelle (2009: 31). I likhet med Bourgois og Schoneberg, som tilbragte flere år blant hjemløse rusbrukere i Oakland, følte jeg meg trygg blant brukerne i Bergen.

5.5 Stigmatisering og fattigdom

Disorganized communities cause crime (Cullen, Agnew og Wilcox 2014: 7).

Hittil har jeg snakket om hvordan brukerne er henvist til spesielle steder i det offentlige rom, blant annet tunnelen ved Strax-huset, og at de mangler en tilhørighet til det øvrige samfunnet, både sosialt i form av tapte familierelasjoner og økonomisk i form av arbeidsledighet. Mange har blitt avvist av familie, og er uten tilknytning til det legale arbeidsmarkedet. På toppen kommer stigmatiseringen, og den påfølgende ekskluderingen, fra storsamfunnet:

Narkomane, de vil bare tigge i folks syn, for de jobber ikke, så de er skattesnytere.

Folk sier "helvetes narkoman, få deg en jobb", ikke sant (fra intervju).

Thoresen forklarer at problemene knyttet til utdanning, bolig, yrkestilknytning, inntekt og helse, gjerne hoper seg opp og rammer den samme gruppen av mennesker – de marginaliserte eller sosialt ekskluderte (2004: 10-11). Grob forteller om hvordan stigmatisering fra det øvrige samfunnet fører til en ond sirkel, der rusen blir viktigere, og dermed stigmatiseringen sterkere (Grob 1993: 11). Garland kaller den såkalte ”krigen mot narkotika” for i realiteten å være en ”krig mot minoritetene”, og at den får fortsette som følge av brukernes manglende politiske makt og som følge av den øvrige befolkningens oppfatning av dem som farlige og ikke-verdige (Garland 2001: 132). Sitatet fra Bergens Tidende om at ”ingen ønsker narkotikabrukere i sitt nærmiljø” (2001, referert til tidligere), er ikke sensasjonelt nytt for rusbrukere.

Oskar liker ikke ordet ”narkoman”, og minnes med gru hvordan han ble bedt om å erklære ”jeg er narkoman” under et rehabiliteringsopphold. Der ble han også fortalt at han alltid ville være en narkoman, uansett om han sluttet å bruke narkotika. ”Narkomani” ble presentert for han som en kronisk diagnose. Han mener at begrepet assosieres med et menneske som ikke bare bruker ulovlige stoffer, men som har forfalt mentalt og fysisk:

Alt dreier seg om hvordan du glemmer deg selv, (...), det er mye som har å gjøre med måten at man kan se at noen er narkoman, altså håret, huden, klærne, hele holdningen. Det er viktig for alle som bruker stoff, at de bruker rusen, men ikke lar rusen bruke dem.

Det ”å se narkoman ut” er noe man ønsker å unngå, men som for noen er uunngåelig. Hvordan man ser ut, spiller en rolle i forhold til hvordan man oppfattes av seg selv og det øvrige samfunnet. Lalanders informanter brukte blant annet klær for å skape en identitet som passet med subkulturen de var en del av, og for å skille seg ut fra det konvensjonelle samfunnet (2002: 79). Oskar hevder det *er* mulig å leve et dobbeltliv, der rusbruket holdes skjult for omverden og de nærmeste. Han kler seg ordentlig, han er bevisst på å ikke gi inntrykk av å være fortapt.

I tillegg til at det kan forekomme moralsk fordømmelse av rusbruk i seg selv, kan det noen ganger være vanskelig å skille mellom ”rusbruker” og ”kriminell”. Oskar spør:

*Men er du kriminell bare for at du bruker stoff, eller er du kriminell av handlinger?
Både óg. Jeg syns ikke man er kriminell bare for at man bruker rus.*

Spørsmålet Oskar stiller er interessant. For det første kan det ses som et innspill til debatten om legalisering av rusbruk, og for det andre kan det ses som en poengtering av skillet mellom det å bruke rusmidler, og det å begå kriminelle handlinger mot andre som følge av at man bruker rusmidler. Når man ser narkoman ut, kan man i tillegg bli ilagt egenskaper i form av å være en tyv eller uærlig, mener Oskar.

Sitatet som innleder avsnitt 5.1.1 er Wacquants beskrivelse av en ghetto. Til tross for at russcenen kan tenkes å ha en påvirkning på nabolaget rundt, så kan man ikke uten videre sammenligne en åpne russcene med en ghetto slik vi kjenner dem fra for eksempel USA. Allikevel kan man se noen likheter mellom åpne russcener og beskrivelser av en ghetto, og disse likhetene kan kanskje forklare hvordan en åpen russcene, i likhet med en ghetto, kan føre til økt kriminalitet. Sampson og Wilson forklarer at blant annet urban fattigdom og familieoppløsning utgjør såkalte ”kriminalitetsproduserende strukturelle forhold” (Sampson og Wilson 2014: 118-119, min oversettelse). Brukerne jeg har snakket med kommer fra forskjellige familier, men har lite kontakt med familien nå. Deres barn kan i noen tilfeller også oppleve å vokse opp i en oppløst familie. Fattigdommen kommer særlig tilsyne når frivillige organisasjoners leveranser av toalettsaker og klær ankommer tunnelen, og brukerne samles rundt de frivillige for å motta etterlengtede varer. Videre synes flere av brukerne å ha en ustabil bosituasjon, noen bodde i kommunal bolig, andre byttet på å sove hos for eksempel Bymisjonen, hos dama, hos venner, eller andre midlertidige steder. Wacquant snakker om ”den nye fattigdommen” i ellers velstående samfunn, og sikter altså til hvor annerledes det er å være fattig i dag i forhold til tidligere tider (Wacquant 1995: 122). Hovedsakelig består endringen i at lokalsamfunnets rolle som støtteapparat er erstattet av velferdsstaten. Wacquant vedkjenner også store forskjeller mellom det amerikanske samfunnet og de europeiske, med hensyn til statlig intervensjon og velferdsordninger, men understreker allikevel at det også i Europa vokser fram en ”avansert marginalitet”, med de kjennetegn som er nevnt i det foregående (Wacquant 1995: 122-123). Kanskje er det nettopp ennå vanskeligere å være utenfor i et samfunn hvor middelklassen er normalen, enn i land hvor sosial ulikhet er vanligere.

I et samfunnsstrukturelt perspektiv vil det være vanskelig å hevde at brukerne kan gjøre noe selv for å forbedre sin livssituasjon. Dersom det er maktmekanismer i det store samfunnet som har frembragt tilværelsen et menneske befinner seg i, kan man tenke seg at man må ta fatt på nettopp disse større mekanismene i samfunnet for å kunne hjelpe brukerne, og for å unngå at flere blir avhengig av å ruse seg på såkalte tyngre rusmidler. I neste kapittel skal vi se brukerne som aktører innenfor de omtalte strukturelle rammene.

6 Menneskene

Det å tilbringe tid sammen med brukerne i miljøet, kan på mange måter beskrives som sosialt og hyggelig. Man kommer fort inn i den interne humoren, og det er mye man kan le av, for eksempel hvor langt det etter hvert føles å gå til Bunnprisen like ved tunnelen, når man er på vei dit for tredje gang den dagen. Underholdning består av alt fra spilleautomatene på kjøpesenteret, til å se på fuglene i Lille Lungegårdsvannet. Det går i historier fra fortiden, og historier fra forrige uke, og samtaler om løst og fast. I intervjuer og samtaler kommer aktørperspektivet tydelig fram. Brukerne forteller om valg de har tatt, og om hva de kan gjøre for å forandre livene sine. De snakker om framtidsplaner de har, og de legger noe av ansvaret for fortiden direkte til seg selv. Livene deres er ikke ene og alene ”noe som bare skjedde”. Det å ruse seg beskrives, på tross av ytre faktorer, som et valg.

... ting som ikke jeg burde gjort. Jeg er glad i å ta stoff. Jeg liker det. Men det jeg ikke liker er at det får konsekvenser i et samfunn som dette (fra intervju).

Brukerne tar altså valg, og å hevde noe annet ville være å frata dem egenskaper i form av å være frie tenkende mennesker. Samtidig er de også formet av omstendighetene og fortiden. I dette kapittelet vil dataene ses i lys av dette. Mens forrige kapittel la vekt på de strukturelle rammene som danner konteksten i rusbrukere liv, i det som kan ses som en marginaliseringsprosess, vil jeg i dette kapittelet vise hvordan brukerne samtidig framstår som handlende aktører i eget liv.

6.1 Den gode rusen

Det første som kanskje slår en i møte med rusbrukere, er spørsmålet om hvorfor noen velger å bruke ulovlige rusmidler i det hele tatt. Flere har forsøkt å vise hvordan rusbruket oppstår, den første utprøvingen og eksperimenteringen med tunge illegale rusmidler, se for eksempel Lalander 2003. Deretter kan man spørre seg hva som gjør at noen fortsetter å bruke rusmidler som har økonomiske og sosiale konsekvenser for dem selv. Et enkelt svar er avhengighet. Men kan det også være sånn at noen ikke har lyst til å bli rusfri?

Under feltarbeidet fikk jeg høre pene ting om heroinen. Det var mye som var elendig, som sølevann, kulde, søvnløshet og ensomhet, og selv om man kanskje utenifra ser all elendigheten som et resultat av blant annet heroinen, ble det ikke sagt mye stygt om den. Karl fortalte meg at han tok heroin for å bli rolig, også blandet han med amfetamin for å kvikne til igjen. På den måten kunne han fremstå helt oppegående, heroinen gjorde at han ikke fikk abstinenser, mens amfetamin gjorde at han fortsatt var tilstedeværende, og ikke ble så fraværende som han ellers ville blitt av heroinen. Om en av sine informanter skriver Katz: "...even after he had developed a physical dependence, heroin meant freedom..." (1988: 205). Frantzen betegner forholdet til heroinen som for mange et hat-elsk-forhold, en av hennes informanter beskrev den som både det deiligste og mest grusomme som finnes (Frantzen 2001: 18). En annen av Frantzens informanter beskriver den første opioidrusen som en "følelse av et psykisk og fysisk velbehag" som det ikke var mulig å sammenligne med noe annet (Frantzen 2001: 19). Etter hvert, forklarer Frantzen, kan imidlertid dette velbehaget bli overskygget av frykten for abstinenser, av alt stresset som følger med i å få tak i neste dose (ibid.: 19-20). Man kan imidlertid ikke legge lokk på at heroin for mange oppleves godt. Det negative, abstinenser og stress, kommer som regel til overflaten under fravær av heroin.

Brukerne selv, snakket om heroinbruk som et valg. De hadde alternativer, som for eksempel avrusning, LAR-programmet, eller til og med hevdet en å kunne slutte hvis han bare ville det og bestemte seg for det. Men han ville altså ikke. De fleste ville slutte en gang i fremtiden, men ikke i dag. Kanskje er det bare en form for stolthet, at det handler om å ikke vise at man er avhengig, men så er det egentlig bare nettopp det, at man er bundet av avhengigheten. Samtidig vender noen tilbake til rusen, selv etter lengre opphold på rehabilitering, fri for abstinenser, og skulle man tro, fri fra avhengigheten. Hvorfor velger man heroinen *en gang til*?

I tråd med det vi så i forrige kapittel, kan det tenkes at rehabiliteringsprosessen kurerte avhengigheten, men ikke de strukturelle rammene som holder brukerne utenfor det konforme samfunnet. Kanskje er det ikke bare rusmidlene brukerne vil tilbake til, men til miljøet hvor de er inkludert og opplever solidaritet. Vi skal ikke se helt bort i fra denne tanken, men også være åpne for at det kan finnes andre, eventuelt medvirkende, forklaringer. Innledningsvis i dette kapittelet kan vi lese et sitat fra et intervju, hvor brukeren forteller at han liker å ta stoff. Han liker rusen. Kanskje noen bruker rus, ikke fordi de ikke har andre alternativer, men fordi de har valgt å ruse seg, på samme måte som mange ruser seg legalt på alkohol eller tobakk. I

det følgende skal vi se hvordan funnene i datamaterialet understøtter ideen om brukerne som velgende.

6.2 ”Høstningsøkonomi”

I begynnelsen av feltarbeidet oppfattet jeg det som kan beskrives som ”leting”, som en stadig distraksjon fra det informantene egentlig hadde satt for seg av gjøremål for dagen. Det føltes håpløst og frustrerende, som en del av elendigheten, at det alltid var noe man trengte som ikke var der. Disse tingene var mange, ikke bare brukerstyr og substanser, eller penger. Det ble lett etter bestemte personer, en bestemt hund, wifi-tilgang, briller og annet som var mistet. Steder å sette skudd, eller i det hele tatt steder å oppholde seg, ble også lett etter.

Vi skulle gå bort til Bybanen for å lete etter brillene hans. Vi gikk inn på Bergen Storsenter, og han kjøpte røyk, spilte i Lotto og prøvde arkademaskinen to ganger uten å vinne. Vi glemte å lete etter brillene (Fra feltnotater).

I tillegg ble alle mulige greier, som for mange ville vært beskrevet som ”søppel på bakken”, plukket opp og studert, for så å enten bli tatt vare på eller kastet igjen. En liten bit aluminium fra en ødelagt ølboks, eller en rosa hårspenne som fortsatt var brukelig hvis man la velviljen til. Det forekom også at noe ble ”funnet”, som ikke passer under beskrivelsen ”søppel på bakken”:

Han henter meg inne på kafeen, tar med seg alle plastskjeene de har, uten at baristaen legger merke til det (Fra feltnotater).

Informanten ser en jakke noen har gått fra i et busstur, og går for å se gjennom lommene på den. Bare kvitteringer. Han kaster dem ut og tar med seg jakken (Fra feltnotater).

Istedenfor å se denne letingen, og evt. småstjelingen, som distraherende, begynte det etter hvert å danne seg en forståelse av handlingene som det Tian Sørhaug kaller en ”høstningsøkonomi” (Sørhaug 1996: 39). Han beskriver høstningsøkonomi, og også rusavhengighet, som deler av en livsform – noe som ”uttrykkes og eksisterer i og gjennom

sine relasjoner” (Sørhaug 1996: 49). Det er med andre ord en måte å leve på, eller en måte å overleve på. Dermed kan man si at letingen er en like naturlig del av dagen, som en tur på jobb eller tur i dagligvarebutikken er naturlig for en som lever innenfor den alminnelige samfunnsøkonomien.

I høstningsøkonomier er det stort sett en kort distanse mellom produksjon og konsum. Man bearbeider ikke ressurser, men bruker dem slik de umiddelbart foreligger og er tilgjengelige i omgivelsene. Dette har så vel organisatoriske som kognitive og moralske implikasjoner (Sørhaug 1996: 39).

Med kognitive og moralske implikasjoner, mener Sørhaug at det ikke kan forstås ut i fra vanlig logikk. I høstningsøkonomien forholder deltagerne seg til en egen verdensoppfatning, og en egen moral. Det som er logisk for en konform borger, vil dermed ikke nødvendigvis være logisk for en rusbruker, og motsatt (Sørhaug 1996; Bourdieu 1990: 82-83). Sørhaug illustrerer hva som menes med de organisatoriske konsekvensene ved å fortelle om noen ungdomsarbeideres frustrasjon over en gruppe ungdommer som hadde blitt tatt med på camping og fått nye soveposer, men som så ikke ville ta med seg disse soveposene når turen var over. For ungdomsarbeiderne var det beklagelig at ungdommene ikke aktet å ta vare på noe som var nytt og pent, og som de hadde hatt stor glede av under campingen – det ble oppfattet som utakknemlig og dumt. Fra ungdommenes perspektiv, derimot, kunne Sørhaug se for seg at det var lite praktisk, og dermed ulogisk, å bære med seg noe så stort i sin svært mobile hverdag med begrensede oppbevaringsmuligheter, samt uvisse framtidsutsikter (Sørhaug 1996).

Sandberg og Pedersen beskriver i likhet med Sørhaug en alternativ økonomi, og forklarer at kompetansen som verdsettes i denne er av en annen type enn den kompetansen som kreves i den hvite økonomien (2007: 182). Senere forklarer de hvordan tidligere erfaringer gjør en forberedt til nye opplevelser, slik at eksempelvis voldsutsatte begynner å se vold som normalt. Det er dette de kaller **habitus** (ibid: 208). Kanskje kan man si at Sørhaug nettopp beskriver habitus, når han beskriver en annen logikk som gjør seg gjeldende som normalen som følge av den strukturelle konteksten. På den måten kan man si at høstningen er en del av brukernes habitus.

6.3 Kriminalitet

Innimellom høstningen, opplevde jeg tidvis å være vitne til handlinger som tilsynelatende brøt med visse bestemmelser i straffeloven, utover bruk av illegale rusmidler. Sørhaug forklarer at "...høsting i og av en storby gjerne medfører kriminalitet..." (Sørhaug 1996: 40, 50). Frantzen bruker betegnelsen "følgeskriminalitet", i den forstand at denne kriminaliteten er en konsekvens av illegal rusbruk (2001: 165), kanskje kan man også snakke om kriminaliteten som en følge av høstning som livsform, en av de moralske implikasjonene. I en av Bergens mange brosteinsbelagte kriker og kroker støtte min informant på en ung mann med forretningssans:

Så spør den velstelte speed-selgeren om vi har noen telefoner. Det hadde vi visst en del av. De setter seg ned og forhandler om telefoner. Jeg sitter i nærheten og venter. De avtaler å møtes i morgen. (Fra feltnotater)

Under et intervju ved et lite kafébord i en lignende gate, kommer to eldre menn bort til oss. Den ene av mennene triller på en sykkel:

Han med sykkel blir overrasket når de stopper ved oss og en sykkelpumpe detter ut fra sykkelrammen: "åjj, en sånn en". Muligens ikke en sykkel han har eid lenge (Fra feltnotater).

I forbindelse med spørreundersøkelsene som skulle gjennomføres i tunnelen, ble noen stoler gjenstand for noen lange fingre:

Vi hadde med bord og stoler, og pappesker med undersøkelser og konvolutter. 2 av stolene forsvant med en gang. De ble løftet ut av bilen, en hjelpsom bruker skulle bære dem ned fra veien og inn i tunnelen, og vi så aldri stolene igjen (fra feltnotater).

Fellestrekket i disse eksemplene, er at de alle beskriver tyverier. Sett bort i fra voldshendelsen beskrevet i forrige kapittel, som ble begått av en bruker overfor en annen, var det lite som tydet på at brukerne begikk større lovbrudd. Lovbruddene som fremgikk av observasjon og intervjuer fremsto relativt uskyldige, og motivet syntes å være økonomisk

vinning. Som beskrevet i forrige kapittel, er det dyrt å være avhengig av rus. Vanskelighetene med å skaffe tilveie eller opprettholde en posisjon i det legale arbeidsmarkedet, gjør det svarte arbeidsmarkedet mer attraktivt. Under overskriften ”Gata som arbeidsplass” forteller Ida Nafstad at rusbrukerne i Oslo sysselsetter seg med blant annet tiggning, salg av =Oslo, småtyveri, prostitusjon, narkotikasalg, og svart arbeid (2013: 275-286). Det samme synes å gjøre seg gjeldende i Bergen. På et tidspunkt utbrøt en ung jente i diskusjon med annen bruker i tunnelen at hun ikke solgte dop, men sex. Jeg hadde flere samtaler med brukere om bladet ”Megafon”, og det var ikke mangel på kreative inntektsinnbringende ideer. En informant hadde tidligere drevet en slags type selvstendig næringsvirksomhet med en venn, men hadde glemt eller utelatt et par formelle krav til virksomheten:

... men politiet kom og mente at vi drev med hvitvasking av penger. ”Hvor er disse pengene fra?”, penger, penger... Det ble mye sak ut av det da, rettssaker, mye styr, og det ene og det andre (fra intervju).

Det interessante her er imidlertid initiativet til å tjene penger, ikke hvorvidt alt foregikk innenfor lovens rammer. Mens Merton klassifiserte rusbrukere som ”tilbaketrukne” i sin modell, hvilket innebærer at de har oppgitt både de kulturelt betingede målene og sosialt akseptable virkemidler, kan det altså se ut til at noe står igjen uforklart (Merton 1938). Det kan se ut til at brukerne er mer aktive enn hva Mertons modell tilskriver dem. Katz forklarer for eksempel hvordan lovbrudd uten materialistisk vinning, som for eksempel illegal rusbruk, ikke kan forklares ut fra Mertons modell, fordi modellen utelukkende ser lovbrudd som virkemidler til noe annet, og da hovedsakelig økonomisk suksess (Katz 1988: 314-315). Han fremholder at en lovbrøyer fortsatt kan ha mål, om de ikke er betinget av konvensjonell kultur, og det betyr ikke nødvendigvis at han eller hun passer inn i Mertons opprørskategori heller (ibid.). Når det å få tak i rus er den største prioriteringen eller preferansen, vil alt som kan skaffe raske penger være virkemidler til målet, og altså rasjonelt for brukerne. Sørhaug trekker spesielt fram mobilitet, begrenset lagerkapasitet, kortsiktig tidsperspektiv, og delingskultur, som viktige premisser i gatelivets logikk (Sørhaug 1996: 40-41). Inntrykket mitt var at ingen av dem jeg snakket med i tunnelen, var store selgere. Lovbruddene syntes i hovedsak å være begrenset til bruk av illegale rusmidler, samt denne småstjelingen. De solgte egentlig ikke, det var ikke det de drev med på en regelmessig basis. Allikevel uttrykte de bekymring for å bli tatt av politiet, for å være i besittelse, eller for å dele det de hadde med en venn. De gangene de sporadisk solgte litt videre til noen som manglet, fikk jeg høre at da var

det ikke for å tjene penger, men for å hjelpe en annen i miljøet som ikke hadde fått tak i noe den dagen. På den andre siden, noen måtte jo være selgere for at det skulle finnes heroin å få tak i for dem som brukte – men jeg fikk altså ikke inntrykk av at det gjaldt noen av mine informanter. De var alle tydelig og åpenbart *brukere*. Kontrollapparatet, i form av politi, var ikke desto mindre en del av brukernes hverdag.

6.3.1 Å kjenne igjen politiet

En av de positive sidene med tunnelen, ble nevnt å være at man ikke risikerte å bli stoppet av politiet. Selv om politiet kunne være i tunnelen, ble man ikke ransaket og anholdt der. I byen var situasjonen en annen. I byen kunne man bli bortvist, og noen hadde også blitt bøtelagt. Det var særlig sivilpolitiet brukerne var opptatt av:

Jeg har blitt stoppet av en spaner, da spilte han drita full, de syklet rundt meg, så sa han "jeg er så full" så sier jeg: "Du er ikke full, du. Liker du jobben din?", så sa han "Liker du din?" Og jeg: "Ja, jeg liker den". Holdt på i 10 minutter, men jeg så jo det. Den holdninga, "Jeg er politi". Så sa han at, han unnskyldte liksom for at - Grunnen til at jeg sier dette, er ikke for å virke stor eller noe, men da sa han det at jeg var en av de som har ødelagt flest spaneoperasjoner, sant (fra intervju).

Sandberg og Pedersen karakteriserer hasjselgernes møter med politiet som en lek lignende "katt og mus", hvor det å kunne kjenne igjen politiet ble regnet som en ferdighet (2007: 171). Blant miljøet i tunnelen syntes det også å kunne være slik. Det var ulike tegn som kunne gi brukerne inntrykk av at noen fulgte med på dem. For eksempel kunne de legge merke til det dersom noen fulgte spesielt med på dem mens de snakket i telefonen, eller hvis noen holdt seg i nærheten over lengre tid. Det var en evne man tilegnet seg over tid:

A: De går mer og mer sivilt, men jeg legger merke til hver og en jævel.

I: Var det noen der nå, liksom?

A: Jeg vet ikke om du var der da, men de går som turister, sant, med kamera. Måten han gikk med kamera, jeg vet ikke om jeg kan forklare det. Men når du har holdt på så lenge som meg så får du litt erfaringer, sant. Jeg var interessant for dem, siden

politiet vet jo hvem jeg er. Så sto jeg på telefonen, så lurer de på ”hvem er på telefonen”, sant.

I: At de tror at du dealer?

A: Ja, ”hvem er det han kontakter”, sant?

Skjellsordet ”jævel” ble brukt med et smil. Politiet er luringer, men de kan ikke lure hvem som helst. Dette forholdet til politiet skiller seg fra det man typisk tenker seg er vanlig for en marginalisert gruppe. Frantzen skildrer for eksempel hvordan slitne brukere lever i frykt for brutale razziaer i boligene sine (2001), og om hvordan brukere jages både i Oslo og København (2005b). Som nevnt, var tunnelen attraktiv også som følge av å være et fristed fra politiet, og det er altså ikke sånn at denne ”leken” må forstås som bare morsom. Det er en lek brukerne kan være nødt til å leke. Kanskje vil betegnelsen ”spill” være mer treffende.

6.4 Gatekapital

Ved å introdusere begrepet gatekapital ønsker vi å legge vekt på hvordan ungdom som bruker og selger stoff må forstås som aktivt handlende, meningssøkende og rasjonelle (Sandberg og Pedersen 2007: 19).

Høstningsøkonomi, eventuelt kriminalitet, samt egne ferdigheter som er fordelaktige i gatelivet, kan knyttes til Sandberg og Pedersens begrep ”gatekapital”. Det som er verdifullt på gatefeltet har en egenart, og på samme måte som utdanning kan gi status i Universitetsmiljøene, kan eksempelvis det å kjenne igjen sivilpoliti eller å være en god ”høster” gi status i rusmiljøet. Lalander forklarer også hvordan erfaring med rusbruk ble sett som kapital innad i subkulturen (2002: 85). I forrige kapittel er det et utdrag der Oskar forteller om stigmatisering basert på å se ut som ”en narkoman”. Nafstad beskriver kroppen, både fysisk og sosialt, som en form for kapital, i Boudieus forståelse (2013: 254). Når man beveger seg over i andre felt, ut av rusmiljøet og inn i Bergen sentrum, er det å se ut som en rusbruker negativ kapital. I tillegg til framtoning, kan også avvikende oppførsel være negativ kapital når den vises utenfor rusmiljøet. Marius har for eksempel kjent på behovet for å gjemme rusbruket for omverden:

Det er jo ingen skam. Jeg var litt sånn, helt i begynnelsen, da skulle ingen se meg. Da gikk jeg helt for meg selv, liksom. Nå har det blitt verre, men jeg har vært veldig nøye på det før.

Han forteller at han har gått i det offentlige rusmiljøet i nesten ti år, og at han tidligere ruste seg hjemme eller i et annet privat rom. Det er ubehagelig når folk utenfor rusmiljøet ser på han som en bruker, syns Marius. Han prøver derfor å oppføre seg som en ikke-bruker når han er rundt andre mennesker som ikke bruker rusmidler:

Hvis vi er på bybanen eller bussen, så er det mange som snakker høyt og tydelig om stoff, så alle hadde forstått hva man snakker om, men jeg liker ikke det. Kan vi ikke snakke om noe annet? Jeg pleier ikke å snakke om det, det eneste det går i er stoffsnakk og kriminelt snakk, jeg liker ikke det.

Det Oskar fra forrige kapittel og Marius snakker om her, kan minne om det Sandberg og Pedersen kaller ”å beherske grensene” (2007: 147). Med grensene, menes skillet mellom ulike felt, for eksempel mellom rusfeltet og det sosiale feltet i Bergen sentrum. På den ene siden er de som tar skudd åpenlyst, og på den andre siden er de som har ”anstendighet” til å gjemme seg litt bort, de som snakker åpenlyst om stoff og de som ikke gjør det, jamfør Andersons gatekode og anstendighetskode (Sandberg og Pedersen 2007: 57-59, 61; Anderson 1999). Når feltene blandes kan de bli ubehagelig, og Marius hadde særlig en opplevelse han husket spesielt godt:

En gang sto jeg med min fetter som er en skikkelig fyr. Så kommer det noen folk og spør om han har heroin som de kan kjøpe av han, fordi han står med meg. Hva i helvete, da så jo min fetter på meg da. Han tok det greit, han visste at det var... men... kanskje et lite sjokk for han. Han vet jo det at de hadde ikke spurt han om det hvis ikke jeg hadde stått der... (fra intervju).

I denne historien dukket plutselig rusfeltet opp, mens Marius var med et familiemedlem, og familiemedlemmet ble konfrontert med et miljø han ikke selv var en del av. Dette opplevdes ubehagelig for Marius, fordi gatekapitalen han innehadde i form av et stort nettverk i rusmiljøet, ikke var positiv kapital overfor fetteren. Oskar og Marius er opptatt av å ikke bli

sett ned på av andre, de ønsker å gi inntrykk av å ha kontroll over rusbruket, ikke å ses som misbrukere, spesielt når de befinner seg utenfor rusfeltet. Allikevel er de begge langtidsbrukere av heroin, godt etablert i det åpne rusmiljøet, og kan fortelle om både sosiale og økonomiske problemer de har. Å beherske grensene er, ifølge Sandberg og Pedersen, selve ”kjernen i gatekapitalen på rusfeltet” (2007: 147), det handler, som Oskar sa, å bruke rusen uten å bli brukt av den. Det handler ikke nødvendigvis om hvor mye man bruker, men at man opprettholder andre viktige ting i livet sitt:

Jeg føler ikke meg som en heavy narkoman, jeg gjør ikke det, selv om jeg kan bruke mer enn de som ser ut som de er heavy narkoman (fra intervju).

Lalander viser til at heroin ofte i filmer portretteres som ”tapernes dop”, der brukerne har blitt ”hooked”, altså avhengige (2002: 82-84) Det er avhengigheten som erstatter det kule med det skitne og slitne (ibid.). Videre skulle man kanskje tro at å beherske grensene også innebar å vite hvor mye man tåler, man skulle tro at en overdose var selve stadfestelsen av å miste kontrollen. Imidlertid synes ikke det uten videre å være tilfellet. Følgende ble sagt i et intervju når vi kom inn på temaet ”overdoser”:

For meg var det bare sånn ”jaja, man lærer jo av feilene sine”, men i dette miljøet må du gjøre tusen feil før du lærer, hvis du tar en overdose så er det mange som tenker ”da ville jeg i alle fall ikke tatt noe igjen”, men i det miljøet her, de som har tatt overdose – de har ikke bare tatt én overdose for å si det sånn, jeg har tatt fire (fra intervju).

Å overleve en overdose virket å være noe å være stolt av. Da hadde man virkelig vunnet over rusen, man hadde nesten dødd, men klart seg. Det var et tegn på den ultimate kontroll over rusen. Brukeren som ble intervjuet her, kunne fortelle hvor mange overdoser han hadde tatt, og historien rundt. Han kunne også fortelle, med stolthet, at han hadde forlatt sykehuset så snart han hadde våknet, og var helt fin igjen. Historiene ble fortalt på en nesten morsom måte, som gøyale minner, som illustrert i historien under, som utspiller seg på en fest:

Jeg har tatt overdose før, men da hadde jeg vært våken i 11 dager. Så tenkte jeg nå MÅ jeg sove, så kjørte jeg et gram med heroin, puttet det i meg. Fy faen, den var god, den kjent jeg! Det var lyst, så husker jeg ikke mer, da hadde jeg tatt overdose. Så sto

det noen over meg "du må bli med oss", sant, men da så jeg ingenting, det var svart, jeg hadde ikke fått synet tilbake. Man kan bli blind òg, det er mange som har blitt blind. "Jeg skal faen ikke være med dere", de sleit i armen, men de så jo, sant, men nei, det her har ikke jeg tid til. Så gikk jeg på fest, og da sovnet jeg inni vaskemaskinen, med hodet inni vaskemaskinen. (...) Da hadde jeg tatt noe psykedelisk, overdøvet hele festen med snorkingen min. Så hadde jeg vaskepulver oppå hodet mitt. Også begynte jeg å bli kvalm, hadde 4 stikk på armen min, politiet kom og forklarte meg, for han kjente meg, da hadde de holdt på med meg lenge, adrenalin 4 ganger. "Han er dau". Neste gang jeg våknet var jeg på sykehuset og spydde opp en SÅNN klump med blod. Ringte (venner) om de kunne hente meg, gikk på venterom, jeg som hater å vente. Jeg gikk rundt, faen så irriterende, gjorde jævlig mye ut av meg der inne, så kom de bare og sa: "nei du er frisk, du kan bare gå du!" (fra intervju).

Kanskje var det nettopp sosial status i rusmiljøet knyttet til å ha overlevd en eller flere overdoseringer? Van Havere m.fl. forklarer hvordan tidligere ruserfaringer, også dårlige, blir til nettopp en ressurs i festmiljøet de har undersøkt i Goa, Belgia (Van Havere m.fl. 2014: 241). Det kan også tenkes at historiene om overdoser ble fortalt på denne måten, nettopp for å veie opp for nederlaget ved å ha mistet kontrollen over rusen. Imidlertid skal man ikke se bort ifra at hvem som er publikum eller tilhører er av betydning. Antageligvis ville ikke overdosehistorien gitt anerkjennende blikk fra Bergensborgere på bussen, samtidig som stoffsnakk ikke gir fordømmelse innad i rusmiljøet. Den åpne russcenen kan altså betegnes som et eget *felt* – i Bourdieus forståelse av ordet (Sandberg og Pedersen 2007: 147; Bourdieu 1990: 80-97, 267-70). Innenfor feltet finnes feltspesifikke målsettinger og betingelser, og feltet er dermed å regne som en egen strukturell kontekst, hvor man kan forvente å finne en egen logikk eller rasjonalitet. Brukerne kan virke irrasjonelle for utenforstående, dersom det ikke er klart hva brukerne ønsker og oppnå, og hvilke strukturelle rammer, hvilket felt, de handler innenfor, og ikke minst, hvordan tidligere erfaringer har formet deres habitus og måte å tenke på. Jonathan var inne på noe som kunne minne om Bourdieus underbevisste og ritualistiske habitus:

Alle andre er sånn "uæh, dårlig tid!" Jeg er ikke sånn. Mennesker lever 80-90-100 år, sant, man blir opplært til å akseptere den alderen. Fra du er liten, folk snakker om gamlehjem, men hvorfor skal du på gamlehjem? Underbevisst går det den veien at

du skal på gamlehjem, bare en utgift for staten, irriterer meg så jævlig når noen snakker om gamlehjem. Vi er født for å dø liksom (fra intervju).

Jonathan tenker seg at den veien ”alle andre” går, den konforme måten å leve livet på, ikke er logisk, men et ritual, en del av deres habitus. Selv ønsket han ikke å ”ende opp på gamlehjem”, han ville noe annet. De fremtidige målene kunne variere, noen ønsket å komme ut av rusen, andre ønsket et bedre sted å være, hvor de kunne fortsette å bruke illegale rusmidler. Kortsiktige mål, som å finne penger, rusmidler, internetttilgang eller noe å spise var også tilstede. Det er imidlertid ikke nødvendigvis slik at alt som er logisk for brukerne er helt adskilt fra det som vil være logisk for en konform person. Da vi handlet på bunnpris, for eksempel, passet noen brukere på å ikke spørre om plastpose før etter vi hadde betalt, for å spare den ene kronen som posen kostet. Det er nok ikke mange som aldri har gjort selv eller sett andre gjøre nettopp det på butikken, da det må kunne sies å være et ganske utbredt triks.

Det kan synes åpenbart at et *felt* ikke nødvendigvis er en avgrenset territoriell størrelse. Den mye omtalte gangtunnelen ved Strax-huset er ikke bare en åpen russcene, den er også en undergangstunnel for alminnelige myke trafikanter på vei fra A til B. Den er offentlig eiendom, åpen for offentlig ferdsel, og også *gjenstand for* offentlig ferdsel. Menneskene som skulle gjennom tunnelen, men som ikke var en del av rusmiljøet, hastet gjennom den, med et godt tak i håndvesken, mens de prøvde å unngå blikkontakt. I februar 2017 ble det rapportert at rusbrukere hadde krevd inn bompenger av folk som skulle gjennom tunnelen (NRK 2017). Man kan tenke seg at vedkommende brukere må ha følt en type eierskap til tunnelen, og kanskje er det en forskjell mellom hvordan eierrettigheter fordeles innad på rusfeltet og i det øvrige samfunn. Selv om vi kan se rusmiljøet og gangtunnelen ved Strax-huset som et eget felt, er det imidlertid et sub-felt, omkranset av en større strukturell ramme, en del av Bergen. Brukerne tilhører ikke bare rusmiljøet, de er også borgere og beboere av, eller eventuelt på besøk i, Bergen. Å kunne beherske de av og til uklare grensene mellom feltene, er dermed noe brukerne har nytte av på daglig basis.

Sandberg og Pedersen forklarer hvordan det å tilhøre en marginalisert gruppe med store problemer, kan være en fordel for en aktør, et slags forhandlingskort, i møte med for eksempel hjelpeapparatet (Sandberg og Pedersen 2007: 217; Sandberg 2009: 537). Det å framtre som en rasjonell aktør som styrer sitt eget liv med egne valg, er imidlertid nyttig i livet på gaten. En tendens som understøtter Sandberg og Pedersens tese, er at informantene

jeg snakket med syntes å endre vinklingene på historiene etter hvert. Elendigheten var mest markant beskrevet i de korteste intervjuene, og i lengre intervjuer eller i senere samtaler, var det akkurat som om brukerne var mer handlekraftige enn de først hadde gitt inntrykk av. Dette kan kanskje skyldes at jeg i begynnelsen hadde status som fremmed student i tunnelen, men i løpet av den lille tiden jeg var der, ble sett mer som en bekjent. Mitt feltarbeid varte imidlertid ikke lenge nok til å kunne fastslå en tydelig forekomst av denne tendensen.

6.5 Aktør eller struktur?

Vi har sett at brukerne i tunnelen også kan ses i et aktørorientert perspektiv. De gjør ting, de handler. Brukerne kan for utenforstående virke irrasjonelle eller viljesvake, men handlinger som ikke gir mening for en utenforstående, kan være logisk innenfor konteksten brukerne befinner seg. Valgene som tas, er ikke vilkårlige. En forlatt jakke plukkes med fra et busstopp fordi den potensielt kan byttes inn i kontanter. Tilsynelatende meningsløs vandring i sentrum, kan ha til hensikt å finne et åpent nettverk eller noe å spise, og illegal rusbruk kan gi glede og velbehag. Det er likevel viktig å ikke glemme hva vi så i forrige kapittel – at aktørene samtidig handler innenfor de strukturelle rammene produsert av storsamfunnet. Kapitlene er ikke ment å utelukke hverandre. Sandberg og Pedersen bemerker: ”Det er ikke tilfeldig hvem som havner i denne typen miljø” (Sandberg og Pedersen 2007: 91). De påpeker for eksempel at mennesker uten norsk statsborgerskap vil være mer preget av struktur enn andre (2007: 93). Det er ikke nødvendigvis sånn at alle innenfor miljøet har, eller har hatt, like mange muligheter og valg.

Oppsummerende kan man kanskje hevde at ulike individer og grupper påvirkes av ytre faktorer, og at ulike mekanismer er gyldige i forskjellige situasjoner. Innenfor disse rammene, kan man igjen vente å finne en tilpasning til strukturene, som gir utslag i form av hva som vil være logisk. På den måten kan man forstå at det ikke vil være den samme logikken som gjør seg gjeldende innenfor alle strukturelle sammensetninger. Menneskene i rusmiljøet påvirkes både av mekanismene i storsamfunnet, og av betingelsene i rusmiljøet, slik at det kan være vanskelig å forstå handlingene som rasjonelle dersom man utelukkende ser disse utenifra uten hensyn til kodene i rusmiljøet. Går man derimot dypere til verks, og undersøker betingelsene også innenfor rusmiljøet, kan man plutselig oppdage at det ligger hensikt og intensjon bak handlinger som tidligere ble misoppfattet som irrasjonelle. Beveger

man seg innenfor ulike felt, vil altså betingelsene endres, og på den måten kan en historie om en overdose bety både at man har det vanskelig og trenger hjelp, og samtidig at man er sterk med mye ruserfaring. Det betyr ikke at brukerne ønsker å ta overdoser, men at de i rusmiljøet kan tilskrive positiv verdi og lage kapital av noe som ellers vil bety tap av kapital.

7 Det politiske perspektivet

Politikerne kan du si, de satte inn en politiker, og politikerne kom og satte opp doble gjerder, da skulle alle få en behandlingsplass. Alle skulle slippe å være narkoman, men det skjedde jo ikke. Samme gamle. Men jeg merker det, jeg har problemer med å forklare meg i dag. Det ordner seg. ... Det gikk veldig fort at vi flyttet over hit (fra intervju).

Siden 1970-tallet, og fram til i dag har brukere stort sett, og i økende grad, blitt møtt med straff (Nafstad 2013: 77; Christie og Brun 2003). I flere land har man imidlertid begynt å se rusproblemer som et helseproblem framfor et kriminalitetsproblem. Samtidig har man gjerne beveget seg vekk fra tanken om et rusfritt samfunn, til et samfunn der rusen er et minst mulig problem. Det er som regel politikere, både i kommunen og staten, som utformer de politiske målene om hvordan rusbruk skal møtes, mens det er alt fra sosialarbeidere, helsearbeidere, politi, og frivillige som i praksis møter brukerne.

Bergen Kommune la i 2011 fram ”Ruspolitisk strategi- og handlingsplan 2011-2016”, heretter kalt ”Handlingsplanen”. Det finnes lignende dokumenter, både nasjonale, regionale og lokale, som handler om hvordan norske myndigheter skal håndtere rusproblematikk. Handlingsplanen er imidlertid mest interessant i forhold til stengingen av Nygårdsparken og situasjonen i Bergen. I tillegg er det to andre dokumenter som vil vektlegges spesielt i dette kapitlet, det ene er ”Nasjonal overdosestrategi 2014-2017”, heretter ”Overdosestrategien”, publisert av Helsedirektoratet i 2014, og ”Nasjonal retningslinje for legemiddelassistert rehabilitering ved opioidavhengighet”, heretter ”Retningslinje for LAR”, utgitt av Helsedirektoratet i 2010.

Som vi har sett i de foregående kapitlene, tegner det seg et bilde av rusbrukere som marginaliserte, men også som rasjonelt handlende aktører. I det følgende vil jeg gjennomgå noen av de sentrale tiltakene i dokumentene, og drøfte hvordan denne tosidigheten mellom struktur og aktør gjenspeiler seg i de politiske planene.

7.1 Dokumentene

7.1.1 Handlingsplanen

I Handlingsplanen er det beskrevet hvordan kommunen ønsker å gå fram for å redusere problemer knyttet til rusmidler. Rusmidler er ikke begrenset til illegale rusmidler, og inkluderer dermed også alkohol. Under hvert punkt i handlingsplanen tildeles ansvar for de ulike tiltakene, og viktige arenaer for gjennomføring listes opp. Kommunens ansvar spesifiseres innenfor de ulike byrådsavdelingene, hovedsakelig avdelingene ”helse og inkludering” og ”barnehage og skole”. Foruten om brukeren selv og hovedaktøren Bergen Kommune, nevnes særlig NAV og LAR som spesielt viktige aktører i Handlingsplanen. Videre nevnes Utekontakten, Strax-huset, politi, kommunale og frivillighetsbaserte botilbud – faste og akutte, samt ulike rehabiliteringstilbud. Mens del 1 og 2 av Handlingsplanen beskriver tiltak rettet mot henholdsvis den generelle populasjonen og mot personer med høyere risiko for å utvikle et rusproblem, beskriver del 3 av handlingsplanen tiltak rettet direkte mot personer med rusrelaterte problemer. Kort sagt, del 1 og 2 omhandler forebygging av rusproblemer, mens del 3 omhandler reparering eller minimering av rusproblemer som allerede har inntruffet. Del 4 og del 5 omhandler henholdsvis samarbeid mellom, og kompetanse innenfor, alle instanser som er involvert i omsorg, behandling og annet rusrelatert arbeid. Det er del 3 som vil vies mest oppmerksomhet her.

7.1.2 Retningslinje for LAR

Retningslinje for LAR er det mest omfattende av de tre dokumentene. Den er ment å være veivisende for tjenesteutøvere og pasienter i LAR, samt pasientenes pårørende (Helsedirektoratet 2010: 12). Målet er å ”regulere det kliniske tilbudet i LAR” på en standardisert og faglig måte, med en sterkere grad av brukermedvirkning (Helsedirektoratet 2010: 14). I dokumentet gis retningslinjer for opptak til LAR, samt informasjon om medikamentene og kriterier for utlevering av disse. Videre informeres det om reglene for kontroll, begrunnet med medikamentenes gateverdi. Retningslinjen fremholder også bruk av ”Individuell plan”, og annen type oppfølging, spesielt ved utskrivning fra LAR (Helsedirektoratet 2010).

7.1.3 Overdosestrategien

Antall registrerte overdoser kan si noe om rusproblemene innenfor et gitt geografisk område. Generelt kan man snakke om en overdose når brukeren har inntatt en større dose av et stoff enn det han eller hun tåler uten å trenge hjelp fra andre eller motgift. Noen av overdosene registreres som dødsfall, mens overdoser uten dødelig utfall registreres av ambulansetjenesten (Helsedirektoratet 2014: 23). Rundt 260 mennesker dør av overdose i Norge hvert år, ifølge Helsedirektoratet (2014: 6). Oslo og Bergen er byene hvor desidert flest av disse dødsfallene skjer, men mens tallene i Oslo har vært stabile fram mot 2014, hadde Bergen og Hordaland per 2012 sett størst økning i antall overdoser sammenlignet med resten av Norge (Helsedirektoratet 2014: 18-19). Overdosestrategien presenterer en rekke tiltak for å redusere overdosedødsfall nasjonalt. ”Nullvisjonen” innebærer en målsetning om at ingen skal dø av overdose i Norge (Helsedirektoratet 2014: 10). For å redusere antallet (dødelige) overdoser, foreslår Helsedirektoratet konkrete tiltak, både på systemnivå og brukernivå (Helsedirektoratet 2014: 6).

7.2 Skademinimalisering

Alle de tre dokumentene er bygget på det politiske konseptet ”harm reduction” (”skademinimalisering”). ”Harm reduction policy” innenfor ruspolitikk innebærer å minimalisere konsekvensene av rusbruk framfor å jobbe mot rusbruk i seg selv. ”Konsekvenser” kan sikte til konsekvensene for individet, lokalsamfunnet eller storsamfunnet, og kan igjen deles inn i helsemessige, sosiale eller økonomiske konsekvenser (Riley og O’Hare 2000: 3). Hovedmålene i Handlingsplanen, for eksempel, er for det første å ”forebygge utvikling av rus- og kriminalitetsproblemer”, for det andre ” redusere risiko for uhell, skader og ulykker som et resultat av alkoholberuselse og annen rusbruk”, og for det tredje å ”bidra til at personer som er rusavhengige kommer ut av sin avhengighet eller at skadene ved rusbruk reduseres” (Bergen kommune 2011: 3-4).

Man kan snakke om skademinimalisering som et mål i seg selv, eller som en politisk strategi (Riley og O’Hare 2000: 6). Overdosestrategien, for eksempel, benytter skademinimalisering som strategi for å nå målet om ingen overdoser, mens man i Handlingsplanen kan snakke om

skademinimalisering som et mål i seg selv. Denne typen policy gjorde seg særlig gjeldende i Europa som følge av hiv/aids-epidemiene på 80-tallet, og har vært implementert i ruspolitikken i blant andre Storbritannia og Nederland (Riley og O'Hare 2000: 1-2; Van Havere m.fl. 2014; Waal m.fl. 2014). Garland nevner "harm reduction" som et eksempel på nye typer målsettinger, som sammen med et analytisk språk og en økende bruk av teknologi, utgjør en "økonomisk rasjonalitet" som har blitt mer fremtredende i nyere tid når det kommer til kriminalitetskontroll (Garland 1999: 17-18). Utviklingen har sammenheng med at helsevesenet får en større rolle i ruspolitikken, på bekostning av det strafferettslige apparatet.

7.2.1 Fra kriminell til syk

...harm reduction refers to policies and treatments measures aimed at reducing the negative social, economic, health-related consequences of drug use, without insisting on the users becoming drug-free (Järvinen og Andersen 2009: 866).

Järvinen og Andersen argumenterer for at tiltak basert på skademinimalisering, tegner et bildet av brukerne som "kronisk avhengige", som igjen preger brukerne i form av "stempling" og medfølgende stigma (2009: 866, 877). I Handlingsplanen heter det nettopp at "[a]lvorlig rusavhengighet må behandles som [om] det var en kronisk lidelse" (Bergen kommune 2011: 10). Braithwaite skiller mellom skam som følge av stigmatisering, som han hevder medfører en økning i avvikende oppførsel, og noe han kaller "reintegrerings-skam", i betydningen "det er noe galt med avvikerer, men avvikerer kan helbredes" (Braithwaite 2014). Reintegrerings-skam vil dermed være en mer midlertidig skam det er mulig å komme ut av, og dermed vil det å se rusbruk som en sykdom kunne være positivt. Braithwaite advarer allikevel mot at situasjonen potensielt forverres der reintegreringstiltak mislykkes (2014), kanskje vil han dermed være enig med Järvinen og Andersen om at det vil være problematisk å se rusbruket som en kronisk lidelse. I Retningslinje for LAR synes forfatterne å ha reflektert rundt dilemmaet som oppstår når rusbruken ikke lar seg "kurere", og konstaterer at skadereduksjon "for enkelte pasienter vil (...) være en akseptabel målsetting for behandlingen" (Helsedirektoratet 2014: 74, min uthevelse).

Nafstad forklarer at det typisk ofte er fokus på humanitet i politiske handlingsplaner, mens det i praksis gjerne er det strafferettslige kontrollsystemet som håndterer rusmiljøer i Norge

(Nafstad 2013: 151-153). Sandberg og Pedersen forklarer at kontrollapparatet har ”lite å tjene på å fremheve *likheter* mellom lovbryterne og de andre i samfunnet. Det vil undergrave deres autoritet” (Sandberg og Pedersen 2007: 241). Tanken om rusbrukeren som ”syk”, og da gjerne i motsetning til ”kriminell”, kan på den ene siden være positivt for dem som jobber i mot straffeforfølgning av brukerne, men på den andre siden har sykdomsbetegnelsen implikasjoner for blant annet tanken om rasjonalitet, som vi så i teoridelen. Bergen Kommune skriver for eksempel: ”Pasienter med rusproblemer kan ha vanskeligheter med å innse sitt avhengighetsproblem” (2011: 15), en dog i forbindelse med psykisk sykdom. Imidlertid tillegges også tanken om manglende innsikt også de uten psykisk sykdom, i formuleringen: ”Pasienter med rusproblem og alvorlig psykisk sykdom vil i *enda mindre grad* kunne innse behovet for behandling” (2011: 15, min uthevelse). Humaniteten som søkes realisert gjennom sykdomsbetegnelsen, kan altså gå på bekostning av tilregnelighetsgraden som tillegges brukerne, og man kan spørre seg om dette bidrar til å legitimere en overdreven maktutøvelse overfor brukerne.

7.3 Problemdefinisjonen

For å kunne finne en løsning på noe, må man først definere hva dette ”noe” er. Problemdefinisjonen som ligger bak løsningene som dokumentene presenterer, kan leses ut i fra de definerte målene. Handlingsplanen søker å forebygge at Bergens innbyggere blir rusavhengige, og at de som allerede er rusavhengige, skal få den omsorgen, og helst rehabiliteringen, de trenger. Det siste passer inn under det allerede omtalte konseptet ”skademinimalisering”. Med henblikk på forebygging, kan man si at problemet er alle årsaksfaktorene som leder til rusavhengighet. Helsedirektoratets to dokumenter tar for seg to ulike, men likevel, beslektede problemer. Innenfor LAR kan man si at den bakenforliggende problemdefinisjonen som forsøkes behandlet og løst, er opioidavhengighet. Problemet, med andre ord, er at noen er avhengige av opiatet som heroin. I retningslinjen gis det en definisjon av hva som menes med avhengighet, hentet fra det internasjonale sykdomsklassifikasjonssystemet (Verdens Helseorganisasjon), supplert med definisjonen fra det psykiatriske klassifikasjonssystemet (den amerikanske psykiaterforeningen) (Helsedirektoratet 2010: 35). I korte trekk dreier avhengighet seg, ifølge disse definisjonene, om økt toleranse, ukontrollert bruk, samt at bruken har psykososiale konsekvenser for individet (ibid.: 39-40). I Overdosestrategien er problemdefinisjonen at mennesker dør av

overdoseringer av rusmidler, både illegale og legale. På en måte kan man si at Overdosestrategien tar for seg et problem som oppstår som følge av et annet problem – nemlig avhengigheten.

Det er ikke nødvendigvis gitt at alle er enige i en problemdefinisjon. I definisjonen ”rusavhengighet” er et av kriteriene at rusbruken har ”skadelige konsekvenser” (Helsedirektoratet 2010: 40), og man kan kanskje gå ut ifra at alle kan samles om å problematisere noe som er ”skadelig”. Likevel kan man igjen være uenig i hva som skal betegnes som *skadelige* konsekvenser, og om disse konsekvensene faktisk skyldes avhengighet, eller andre forhold. Følgende sitat viser uenighet av denne typen:

...de sier ”ærlig med deg selv”, og åpne deg og si at det er et problem, men narkotika er ikke et problem før det blir tatt opp (fra intervju).

Brukerne er ikke nødvendigvis enige i problemdefinisjonen, og dersom det er tilfellet, vil det kanskje være vanskelig å akseptere løsningene på noe de altså ikke anser som et problem, og samtidig vil noen kanskje savne løsninger på det de isteden definerer som problemet. I dokumentene defineres all bruk av illegale rusmidler som misbruk, spesielt kommer dette fram ved å studere betegnelsene som benyttes med referanse til brukerne. I Handlingsplanen refereres brukerne til som brukere, misbrukere, rusmisbrukere, forbrukere, rusmiddelmisbrukere, og, i forbindelse med behandling, pasienter. I Retningslinje for LAR omtales naturlig nok brukerne først og fremst som *pasienter*. I tillegg benytter retningslinjen følgende begrep om brukerne: brukere, rusmiddelmisbrukere, sprøytebrukere, opioidbrukere, og sprøytemisbrukere. Overdosestrategien benytter begrepene bruker, narkotikabrukere, sprøytebrukere, opioidbrukere, stoffmisbrukere, rusmisbrukere, og pasienter. ”Narkoman” brukes kun i sitert form. Det kunne virke som variasjonen i betegnelser heller var et resultat av språklig variasjon, enn av en definisjonsmessig betydning. Flere har tatt til orde for en større nyansering i forhold til bruk av illegale rusmidler, og vektlegger skillet mellom ”bruk” og ”misbruk”. Christie og Bruun forklarer hvordan forbud mot en substans fører til at all bruk av denne blir definert som misbruk, uavhengig av om noen bruker substansen kontrollert (2003: 65). Brukerne jeg snakket med, opererte med et skille mellom bruk og misbruk, selv for tyngre stoffer som heroin.

7.4 Tiltakene

7.4.1 Kompetanse og forebygging

Kunnskap og kompetanse er viktig for å kunne løse problemer knyttet til rus, og også i det forebyggende arbeidet. Mens kunnskap kan oppnås gjennom forskning, innebærer kompetanse at kunnskapen formidles til de relevante partene. For å heve kompetansen på rusfeltet, søkes det å utvikle tilgjengelige kompetanseplaner etter kartlegging ved sentrale arenaer som NAV sosialtjenester og ved legevakten (Bergen kommune 2011: 17). Ved legemiddelassistert rehabilitering er det først og fremst medisinske forsøk, i Norge og i andre land, som danner kunnskapsgrunnlaget (Helsedirektoratet 2010: 23-25), mens blant annet opplæring i de ulike behandlingsnivåene, evalueringer, og innarbeiding av retningslinjen skal sikre kompetanse i helsetjenesten generelt (ibid.: 30-31). Overdosestrategien vektlegger folkeopplysning om utbredelsen av overdoser gjennom statistikkrapportering av fatale overdoser og overdoseutrykninger, samt ved å utnevne en ”overdoseoverlege” med ansvar for å journalføre overdosene i en årsrapport (Helsedirektoratet 2014: 41-42, 45-46). Pårørendeerfaringer skal også samles inn for å evaluere oppfølgingen etter ikke-dødelige overdoser (ibid.: 44). Opplysning beskrives i tillegg å være et middel for å bryte ned stigma knyttet til rusbruk, derav markeringen av ”Verdens overdosedag” 31. August (Helsedirektoratet 2014: 41).

De delene av Handlingsplanen som retter seg mot forebygging av rusproblemer i befolkningen generelt, og risikoutsatte deler av befolkningen spesielt, synes å ta tak i bakenforliggende årsaker til skadelig rusbruk, som for eksempel psykiske problemer og antisosial adferd (Bergen kommune 2011: 4-9). Særlig er tiltakene rettet mot ungdom, skole og foreldre, og sikter inn mot et effektivt informasjons- og kompetansesamarbeid mellom skolehelsetjeneste, barnevernet, foreldre og utekontakten (Bergen Kommune 2011). Gjennom større grad av kompetanse om risikomomenter og informasjonsflyt, søkes det å forhindre at ungdom begynner å ruse seg (Bergen kommune 2011: 6). Det er interessant å merke seg at det er ungdoms problematferd, som for eksempel fravær fra skole, som først og fremst knyttes til fremtidig rusbruk. Da jeg spurte brukerne om barndommen kunne jeg få svar som for eksempel:

Oppveksten min (...) skulle ikke tilsi at jeg holder på sånn som jeg holder på. Jeg har ikke noe svar på det, om det var tilfeldig. Jeg vet ikke. (...) Det blir jo litt personlig da, men for min del, hadde det godt, supergodt, strenge foreldre (fra intervju).

Kanskje noe av det som er vanskelig i forebygging av rusproblemer, er at man tenker seg at ulovlige rusmidler er noe ungdom eksperimenterer med. Det var ingen jeg snakket med som hadde begynt med heroin mens de ennå gikk på skolen, og kanskje hadde de ikke brukt illegale rusmidler i det hele tatt før de var voksne. Man kan se for seg at det som gjør forebygging til en vanskelig jobb, spesielt når det kommer til de tyngre stoffene, er at de som begynner med det ikke nødvendigvis er lett tilgjengelige i skolesystemet, men myndige og mer usynlige for det offentlige. Det vil si, inntil de trer inn i den åpne russcenen. Det kan være snakk om små grupper, eller vennegjenger, som prøver ut stoffene sammen, slik Lalander fant (2003), helst i private rom, kanskje til og med egne leiligheter. Samtidig var det andre som hadde en mer belastet barndom, og kunne fortelle historier som denne:

... Hun ville komme inn i underbevisstheten min. Men hun sluttet i jobben sin hun, hun ble psyket ut av meg. Hun var voksen og jeg var 14. Hva er det for noe? Hun skulle utrede meg for ADHD liksom. Aldri fått noen diagnose. (...) Jeg har hatt problemer med politiet og sånn og sånn. Jeg kan egentlig saksøke staten for en haug masse med kroner. Men jeg gjør ikke det. Har hatt masse med barnevernet å gjøre. Rett før jeg begynte å gå i Nygårdsparken, da skulle jeg sendes på barnehjem. Da hadde de gitt opp meg, men da sa jeg "glem det". De taklet ikke meg, men de sendte meg aldri på barnehjem allikevel (fra intervju).

Brukeren som forteller har som tenåring vært i kontakt med både helsevesenet, politiet og barnevernet, og har hatt en barndom som ville kunne omfattes av forebyggingsstrategien som beskrevet i Handlingsplanen. I retroperspektiv synes det åpenbart at informanten hadde en vanskelig oppvekst og ungdomstid. Det noe vage begrepet *intervensjon* går igjen i Handlingsplanen, og skal foretas der ungdom og voksne viser risikoatferd eller befinner seg i en risikosituasjon, som for eksempel ved arbeidsledighet eller sorg, eller som i historien over (Bergen kommune 2011: 9). Dersom man finner at "uønsketheten" og eksklusjonen fra storsamfunnet som beskrevet i kapittel 5 inntreffer før, eller parallelt med, utprøving av de tyngre stoffene, vil en intervensjon med hensikt å motvirke disse prosessene kunne synes

gunstig. Men alle arbeidsledige begynner ikke med heroin, og heller ikke alle som befinner seg i en annen type livskrise. Mens strukturelle omstendigheter kan tenkes å predisponere noen for senere illegal rusbruk, vil det på samme tid være noen som begynner med tyngre rusmidler uten å ha hatt en vanskelig oppvekst, kanskje som en ren tilfeldighet, eller en rekke av tilfeldigheter som det offentlige ikke har mulighet til å fange opp. Forebygging av rusproblemer generelt, vil kreve en omfattende forståelse for hvordan rusproblemene oppstår, og man vil være nødt til å følge med på russcenen over lengre tid for å kunne måle effektene av tiltakene.

7.4.2 Samordning

I alle tre dokumentene nevnes samordning og informasjonsutveksling mellom partene som har med rusbrukere å gjøre. Bergen kommune ønsker en mer kontinuerlig behandling, en ”samhandling og koordinering (...) mellom Bergen kommune, spesialisthelsetjenestene, kriminalomsorgen, fastleger og andre parter” (Bergen kommune 2011: 10). Bergen Kommune har også opprettet samarbeidsavtaler med Helse Bergen, Kriminalomsorgen region Vest, i tillegg til etablering av politirådet (ibid.: 16). Videre ønsker kommunen også å styrke disse tjenestene, spesielt NAV og LAR (ibid.: 11). LAR er allerede et samarbeid mellom tre parter, henholdsvis sosialtjenesten i kommunen, spesialisthelsetjenesten og fastlegen (Helsedirektoratet 2010: 29). I retningslinje for LAR skal kommunikasjonen lettes gjennom opprettelse av en ansvarsgruppe med ansvar for oppfølgingen av hver pasient, bestående av representanter for hver av de tjenesteytende instanser, samt en slektning eller venn av pasienten dersom pasienten ønsker det (Helsedirektoratet 2010: 76).

Informasjonsutveksling skjer blant annet gjennom ”individuell plan” (IP), som er en personlig plan for rehabilitering som pasienten har krav på, og kan samtykke til at deles mellom instansene (Helsedirektoratet 2010: 38, 74-82). I Overdosestrategien nevnes også IP, sammen med ansvarsgrupper og koordinator for denne gruppen (Helsedirektoratet 2014: 44). Det er frivillig for pasienten å opprette en ansvarsgruppe og/eller IP (Helsedirektoratet 2010: 75-76).

I det man oppsøker den åpne russcenen og oppholder seg i tunnelen synes alt dette veldig abstrakt. Brukerne går ikke rundt med sine respektive individuelle planer på papir i hånden. Imidlertid kan man ane konturene av det større apparatet gjennom å legge merke til alle ikke-

brukerne som kommer og går. Først og fremst var det personalet på Strax-huset som tok runder i tunnelen, men også politiet, vektere, frivillige organisasjoner og forskerne som kunnskapssamlere. Brukerne syntes å ha god oversikt over dette sammensatte apparatet, og i alle fall personalet på Strax-huset syntes å ha god oversikt over brukerne ved tunnelen. Dette kom spesielt godt frem da jeg allerede første dagen selv ble oppsøkt av en ansatt for en eventuell registrering som rusbruker før misforståelsen ble oppklart. Det kunne virke som Strax-huset fungerte som en type koordinerende enhet for resten av apparatet rundt tunnelen, og at organiseringen av tjenester og opplegg var rutinert og forutsigbar for brukerne som benyttet seg av dem.

7.4.3 Brukermedvirkning

Både Helsedirektoratet og Bergen kommune uttrykker at brukermedvirkning er viktig. Allerede i andre avsnitt i del 3 av Handlingsplanen, heter det: ”i en habiliterings-/rehabiliteringsprosess som *den rusavhengige selv er viktigste aktør i*” (Bergen Kommune 2011: 10, min uthevelse). Videre kan det leses at ”målene oftere defineres av tjenestene heller enn av den som skal ha hjelpen” (ibid.), altså at ivaretaging av brukermedvirkning synes å være en utfordring i offentlige tjenester rettet mot rusbrukere. For å imøtegå denne utfordringen, foreslås det blant annet å øke andelen individuelle planer, samt å foreta brukerundersøkelser i for eksempel NAV (Bergen Kommune 2011: 13).

Erfaringen fra feltarbeidet tilsier at brukerne er positive til brukerundersøkelser. Flere uttrykte at de var fornøyde med å bli spurt i en sak som i aller høyeste grad angikk nettopp dem og deres situasjon. Noen uttrykte også fornærmelse over at undersøkelsen var anonym, med begrunnelse om at de gjerne kunne skrive under på hva de svarte i undersøkelsen. De ønsket å bli hørt, og også sett som en aktør med et navn. Det var imidlertid noen brukere som ikke ønsket å svare på alle spørsmålene, spesielt angikk dette spørsmål knyttet til gateverdien til ulike rusmidler og legemidler. En dame hevdet at det ville bli brukt imot dem dersom de oppga at eksempelvis LAR-medikamenter hadde en gateverdi. Samtidig stimulerte utfyllingen av undersøkelsen til interessante diskusjoner brukerne imellom, og mellom brukerne og forskerne. Brukerundersøkelser er dermed også et spennende utgangspunkt for å komme i dialog med brukerne, og kanskje kan man fange opp temaer som opprinnelig ikke var en del av undersøkelsen.

I Retningslinje for LAR defineres ”brukermedvirkning” som ”en prosess der pasienten oppnår kontroll over viktige forhold i livet sitt” (Helsedirektoratet 2010: 32). I tillegg til individuelle planer, som allerede er nevnt, understrekes det i Retningslinje for LAR at informasjon om behandling bør utarbeides sammen med pasientene, og gjentas i skriftlig og muntlig form flere ganger (Helsedirektoratet 2010: 33). Her åpnes det for at brukerne får ta del i sin egen rehabiliteringsprosess, selv om utgangspunktet er utfordrende:

I LAR er maktforholdet spesielt skjevt, fordi legen har beslutningsmakt både over bruk av et avhengighetsskapende legemiddel og over kontrolltiltak (Helsedirektoratet 2010: 35).

Brukeren blir i høy grad ansvarliggjort, og kan miste behandlingsplassen ved overtredelser, som for eksempel ved sidebruk. Aktørperspektivet bør brukes med forsiktighet i en behandlingssituasjon. Ved å se rusproblemet utelukkende i et aktørorientert perspektiv, altså ved å se rusbruk som kun et valg, vil følgelig også løsningen på et rusproblem plasseres hos brukeren selv. Dette, hevder Järvinen, er et moralistisk perspektiv, og altså ikke et behandlingsspektiv (Järvinen 1998: 26). Med de inngripende kontrolltiltakene i Retningslinje for LAR, kan man spørre seg om man nettopp befinner seg innenfor et moralistisk perspektiv, slik Järvinen skriver, der ”behandling er noe man skal gjøre seg fortjent til” (ibid., min oversettelse). I et oppriktig behandlingsspektiv, der rusavhengighet skal defineres som en sykdom, ville det være nærliggende å tro at man ser en ”sprekk” som en del av denne sykdommen, istedenfor som et indirekte valg om å avbryte behandlingsforsøket.

7.4.4 Arbeid og bolig

Konkrete tiltak for å øke andelen i aktivitet og egen bolig fremmes i Handlingsplanen. For eksempel fremheves ”Kvalifiseringsprogrammet” for å få ”personer med rusrelaterte problemer” i arbeid og aktivitet, i tillegg til samarbeid med NAV og støtte til ideelle organisasjoner (Bergen kommune 2011: 12). NAV har ansvar både for aktivisering, og for at alle skal ha et sted å bo, mens kommunen må bygge de kommunale boligene. Spesielle botilbud må på plass for de som er i rehabiliteringsprosess, for eksempel etter et

institusjonsopphold, og til de med omsorgsbehov (Bergen kommune 2011: 12, 15). I Retningslinje for LAR samles sysselsetting, økonomi, bolig og nettverk under knaggen ”sosialfaglig oppfølging” (Helsedirektoratet 2010: 77-80). De kommunale botilbudene som nevnes i Handlingsplanen er Myrsæter bo- og rehabiliteringssenter, Småhusene i Åsane og Botreningsssenteret på Gyldenpris (Bergen kommune 2011: 26-27). De to første ligger i Åsane, mens Botreningsssenteret er plassert rett over veien for Strax-huset.

I kapittel 5 ble det beskrevet hvordan det å få eller opprettholde en jobb mens man er avhengig av rus kan være vanskelig, og hvordan brukerne selv uttrykte et ønske om noe å gjøre. I dokumentene er det først og fremst aktivisering, og ikke arbeid som inntektsgivende, som skisseres. Jamfør kapittel 5, var arbeidsledighet ikke bare noe som preget brukerne økonomisk, men sosialt. Aktivisering med hensikt å inkludere brukerne i det konvensjonelle samfunnet kan dermed være positivt. På den andre siden kan man stille spørsmål ved hvor mye tid brukerne egentlig har å bruke på ikke-innbringende arbeid. I kapittel 6 beskrev jeg hvordan brukerne kan sies å tilhøre en høstningsøkonomi, hvilket innebærer at mye av den tilsynelatende meningsløse tilstedeværelsen ute i byen ikke er så meningsløs allikevel. Dersom brukerne skal ha tid til å følge et aktiviseringsopplegg vil det være nærliggende å tro at det vil være behov for en økning i økonomisk støtte eller eventuelt et redusert rusmiddelforbruk.

Hvorvidt de kommunale boligene er konsentrert i spesielle områder eller bydeler, kommer ikke fram av Handlingsplanen, men er et velkjent fenomen, og man kan spørre seg hvor gunstig det er med et botreningsssenter tett opp til Strax-huset og den åpne russcenen. Wacquant forklarer hvordan myndighetene gjennom ”public housing” kan bidra til såkalte ”nabolagsforfall” (Wacquant 2008: 75-80). Når flere marginaliserte samles på et sted, vil fraværet av ikke-marginaliserte kunne bidra til en større grad av sosial isolasjon fra den konvensjonelle kulturen (Sampson og Wilson 2014: 119-120). Hvor raskt lokale myndigheter prioriterer å skaffe til veie boliger, og hvor godt de vedlikeholder dem, er også av betydning (Wacquant 2008.: 270). Med andre ord vil det være av betydning hvilken geografiske plassering som velges for kommunale boliger, samt hvorvidt det er snakk om egne boligkomplekser bestående utelukkende av kommunale boliger eller enkeltstående kommunale leiligheter i ”vanlige” boligkomplekser, og hvorvidt det er nok boliger. Arbeidsledighet og hjemløshet blant rusbrukere blir altså tatt tak i, og tiltakene fremstår inkluderende. Både botiltak og arbeidsrettede tiltak kan bidra til å motvirke

marginaliseringsprosesser, og ved å få dette på plass kan betydningsfulle strukturelle forhold endres for brukerne.

7.4.5 Gatenære tiltak

Ved tilfeller av overdoser i rusmiljøet, vil de første på stedet ofte være nettopp en eller flere andre rusbrukere. Jeg fikk høre historier om både egne og andres overdoser under feltarbeidet. Oskar forteller om en overdose som skjedde i tunnelen:

Ja, senest i går så... han er en "venn", men han går der borte (i tunnelen) og er en av de jeg har mest kontakt med, da. Han har ikke noe sted å bo og... eh, ja. Det er liksom litt annet kaliber, han hadde sin OD forrige uke, da, så masse ambulanser går inn, "hva skjer her da?" spør jeg, "overdose", sier de. Så tenkte jeg "ok", men så går jeg inn og så ser jeg han. Og så, de skjøt det apparatet, sant, også bare lå han svett, også trykte jeg 4 fingre på kinnet hans, så åpna han øynene sine. Sant. Vet ikke om øynene fikk det med seg, og da sa jeg: "han er våken, han", og så gikk jeg for meg selv og tok på headset og hørte på musikk. De trodde ikke på meg, men så ser jeg bort litt etterpå, da sitter han og krangler med dem. Han skulle ikke være med i noen ambulanse han (fra intervju).

Vennen til Oskar hadde tatt en overdose i tunnelen, med flere brukere tilstede, i tillegg til kommunalt ansatte i umiddelbar nærhet som i dette tilfellet hadde kontaktet ambulansen. Et viktig poeng er at Oskar engasjerte seg med en gang, han ønsket å sjekke hvordan det sto til, og han ønsket å hjelpe til. Ambulansen kom heldigvis fram i tide, og det gikk bra med pasienten. Overdosestrategien beskriver "kameratredning", som innebærer å gi brukere og legfolk opplæring i førstehjelp, eller også til og med administrering av nalokson, fram til ambulanse kommer fram (Helsedirektoratet 2014: 37, 40). Nalokson kan beskrives som en "motgift" mot heroinoverdose, og frembringer ikke skade utover abstinenser (ibid.: 36). "Naloksonprosjektet" i Oslo og Bergen følges opp av Senter for rusmiddelforskning (SERAF), og innebærer evaluering av nalokson-nesespray, som vil være aktuell for bruk i såkalt "kameratredning", dersom prosjektet er vellykket (ibid.: 37-38). De første rapportene tyder på at prosjektet har vært nettopp vellykket (Universitetet i Oslo 2016). Effektiviteten av opplæring i kameratredning vil nødvendigvis styrkes som følge av eksistensen av åpne

russcener, noe jeg vil komme tilbake til. Et annet gatenært tiltak, er ”SWITCH-kampanjen” som omtales i Overdosestrategien (Helsedirektoratet 2014: 40-41). Kampanjen går ut på få flest mulig til å gå over fra å injisere heroin, til å inhalere heroinen i stedet (ibid.). De gatenære tiltakene tar utgangspunkt i brukeren som en handlende aktør, som i en nødsituasjon ofte vil være i stand til å hjelpe en annen bruker, og anerkjenner brukernes kompetanse i forbindelse med rusmiddelbruk.

7.4.6 Sprøyterom

Under feltarbeidet var sprøyterommene på Strax-huset ennå ikke åpnet, til tross for at de var klare til bruk. Sprøyterom nevnes ikke spesifikt i dokumentene, men kan ses i sammenheng med målene om skademinimalisering, fordi de representerer et alternativ til å injisere heroinen på gaten eller hjemme alene, hvor man kanskje ikke heller har rent utstyr tilgjengelig. Brukerne var også klar over at det var planlagt åpning av sprøyterom:

I: Vil det hjelpe å få sprøyterom?

Felix: Sånn som de gjør i sveits? Nei, da sitter du i små båser og må sette skuddet DER, det blir sikkert så sykt at de kan hjelpe deg med å sette sprøyte òg (...) En som selger noe, han blir straffet, men de som jobber der, de gir jo til en person noe som gjør at de dør, ikke selve stoffet, men biproduktet. Hvis de skal sette sprøyter òg, tror ikke det er bra altså, ennå et skritt nærmere legalisering. Hvis det kommer kan jeg tenke meg at det kommer automater så du kan kjøpe kanyler og sånn, akkurat som paraplyautomater.

Noen av brukerne jeg snakket med fant tiltak som sprøyterom betenkelig. Felix forklarer negativiteten til sprøyterom som begrunnet med for det første, at det da ikke vil være greit å sette skudd andre steder, for det andre påpeker han hykleriet i at det skal være ulovlig at han setter et skudd, men lovlig at noen andre hjelper han med det. Samtidig spekulerer han i hvordan sprøyterommene vil bli, kanskje med et snev av håp. I februar 2017 kunne Bergensavisen melde at sprøyterommene, som da hadde åpnet, fikk besøk av rundt to brukere om dagen, til tross for en kapasitet til å ta imot hundre personer (Bergensavisen 2017). Det arbeides med en ordning for å åpne for andre inntaksmetoder av heroin ved sprøyterommene,

i overenstemmelse med SWITCH-kampanjen (Bergen kommune 2016/2017). Kanskje vil brukere som Felix være mer positive til en slik løsning, men det gjenstår å se.

7.4.7 Stenging av Nygårdsparken

Når man snakker om den åpne russcenen i tunnelen ved Strax-huset, kommer man ikke utenom å snakke om Nygårdsparken. Stengningen av Nygårdsparken var nettopp bakgrunnen for en oppblomstring av åpne russcener andre steder i Bergen. I Handlingsplanen ble det ettertrykkelig slått fast at intervensjonen i Nygårdsparken skulle bygge på erfaringer fra andre land:

Bergen Kommune skal (...) grundig studere hvordan andre europeiske byer har intervenert i forhold til åpne russcener, og på bakgrunn av foreliggende kunnskaper og erfaringer utvikle og gjennomføre en egen handlingsplan med fokus både på kortsiktige og langsiktige tiltak vedrørende situasjonen i Nygårdsparken (Bergen kommune 2011: 14).

Erfaringene fra andre land synes imidlertid å tale både for og imot å stenge en åpen russcene. I kapittelet ”tidligere forskning” ble den såkalte ”needle park” i Sveits nevnt som sammenlignbar med situasjonen i Nygårdsparken. Falcon m.fl. har analysert effekten stengingen av sprøyteparken i Zurich på 90-tallet hadde på etterspørselen etter substitusjonsbehandling med metadon (2001). De fant en betydelig stigning i etterspørsel, men trekker frem at det kun var halvparten av brukerne i parken som kvalifiserte til metadonprogrammet i kraft av å være lokale innbyggere, halvparten av disse var allerede innskrevet i metadonbehandling, hvilket innebærer at deres utvalg krympet ned til en fjerdedel av brukerne i det opprinnelige utvalget (2001: 626-627). Frafall fra behandling, målt tre år senere, var ikke større blant de som påbegynte behandling etter stengingen enn for dem som begynte behandlingen før stengingen (ibid.) De utelukker heller ikke at noen av brukerne kan ha oppsøkt annen form for behandling (ibid.). Falcon m.fl. konkluderer dermed med at å intervenere mot åpne russcener kan presse potensielle pasienter over i substitusjonsbehandling (ibid.). Grob har studert den samme parken, og skriver følgende om effektene av å stenge den:

Neither the opening, the existence nor the closure of the park affected the number of drug users, the quantity or the mode of the drugs used (how could it since the driving forces being elsewhere). It also neither changed the criminal acts of drug users nor their death toll. However it shifted the visibility of the drug problem resulting in an element of relief to the commercial centre of Zürich and to the battered image of 'beautiful' Switzerland (Grob 1993: 12).

Stenging av en åpen russcene alene, har ifølge Grob størst effekt på bybildet. Waal m.fl., som sammenlignet intervensjoner i Amsterdam, Zurich, Frankfurt, Wien og Lisboa, konkluderer imidlertid med at byer som har samordnet skademinimaliserende tiltak, behandlingstiltak og kontrolltiltak har hatt størst suksess (2014: 8-12). Videre påpekes det at det også må finnes rom i et samfunn for dem som ikke kan behandles (ibid.: 12). Handlingsplanen i Bergen er nettopp et forsøk på et slikt samarbeid som Waal m.fl. anbefaler. Det har altså vært essensielt at stengingen av parken kom i følge med en større plan.

Til tross for denne større planen, har allikevel andre åpne russcener, som den i tunnelen ved Strax-huset, vokst frem etter stengingen av parken. Bergen kommune poengterer i Handlingsplanen at å "... tilby væresteder/brukersteder som alternativ til å oppholde seg på åpne russcener som Nygårdsparken er en viktig kommunal strategi for å redusere rusrelatert kriminalitet og ordensforstyrrelser (...)" (Bergen kommune 2011: 14). Stedene som nevnes som alternative steder å være, er legevakten og Strax-huset, foruten om prosjektet "Tidlig Ute" (Bergen kommune 2011: 14). "Tidlig Ute" er for øvrig en alternativ straffereaksjon myntet på ungdom i alderen 15-25 år som blir tatt for besittelse av for eksempel cannabis (Bergen kommune 2011/2016). Hovedtanken synes å være at rusbrukere skal flyttes fra det offentlige rom og inn i helsevesenet, slik Nafstad også fant som politisk strategi i Oslo (2013: 22-223). Det synes imidlertid ikke åpenbart hvorfor det skal være lettere å rekruttere brukerne til LAR-programmet fra en åpen russcene heller enn fra en annen.

Hva er egentlig problemet med åpne russcener i et skademinimaliseringsperspektiv? Når målet ikke er at alle skal bli rusfrie, men at konsekvensene av rusbruk skal reduseres, hva hjelper det da å stenge parken? Det er dokumentert at åpne russcener ikke bidrar i noen betydelig grad til rekruttering av ungdom til rusmiljøet (Grob 1993; Sandberg og Pedersen 2005). Lalalander viser hvordan en gruppe unge svenske gutter begynner med heroin, som en

del av en spenningsrettet subkultur (2002; 2003). Etter hvert har disse ungdommene imidlertid blitt slitne og lei, de har blitt avhengige. Kanskje er det på dette tidspunktet de trår inn i den åpne russcenen. Mine informanter fortalte at de begynte med å ruse seg hjemme, i det private. De sto ikke i Nygårdsparken og tok sitt første skudd. Det finnes også fordeler, i et skademinimaliserende perspektiv, ved at brukere av tyngre rusmidler samles i åpne russcener. En av fordelene fremheves i sitatet under:

Det er mye elendighet med å tråkke inn i et miljø som dette. Det er det, altså det mener jeg, for det er mer elendighet for andre enn for den brukeren, det koster samfunnet mye, og samfunnet bruker pengene feil, måten de stengte Nygårdsparken på, og rett etterpå så var det jo en haug med overdoser. Det kom jo i avisen, strødd rundt om i Bergen, i parken visste ambulansen hvor alle var: "Åja narkomane: Nygårdsparken!" Da visste alle hvor de var. Hadde kontroll på det. Nå er folk der (tunnelen), i Korskirkeallmenningen... (fra intervju).

I sitatet pekes det på at det var enklere for ambulansesentralen å rekke fram, når overdosene hendte i parken, enn når de ble nødt til å forklare på hvilket annet sted de befant seg etter parken hadde stengt. Gatenære tiltak mot overdoser, for eksempel, som kameratredning og nalokson-utplassering, avhenger nettopp av at brukerne er sammen med andre brukere når overdosen inntreffer. Nygårdsparken som åpen russcene ble i seg selv definert som et problem, men på sett og vis kan man også se et slikt samlingssted som parken var, skadereduserende i forhold til overdoser. Kanskje kunne man intervenert i Nygårdsparken uten å stenge den?

7.5 Legemiddelassistert rehabilitering

Legemiddelassistert rehabilitering (LAR) innebærer medikamentell behandling av opioidavhengighet, og er en del av tverrfaglig spesialisert behandling (TSB) innenfor spesialisthelsetjenesten (Helsedirektoratet 2010: 3). I 2010 utga Helsedirektoratet "Nasjonal retningslinje for legemiddelassistert rehabilitering ved opiatavhengighet". Dokumentet erstatter tidligere rundskriv som fram til da regulerte LAR-tilbudet, og har som mål å standardisere LAR på tvers av regioner, samt å styrke brukervedvirkningen i LAR, basert på forskningsbasert kunnskap (Helsedirektoratet 2010: 14). Det mest kjente av medikamentene

innenfor LAR, er metadon, men også buprenorfin benyttes i substitusjonsbehandling i dag. I Bergen syntes det å være et illegalt marked for begge disse legemidlene, noe som skurrer når det i utgangspunktet vil lønne seg økonomisk å få tak i legemidlene gjennom opptak til substitusjonsbehandling.

7.5.1 Legemidlene

Metadon og buprenorfin (Subutex eller Suboxone) er de to vedlikeholdslegemidlene som brukes i Norge mot opioidavhengighet (Helsedirektoratet 2010: 49; Nafstad 2013: 209-210). Frantzen forklarer at det kunstig fremstilte opiatet metadon er særlig egnet i behandlingsøyemed som følge av egenskaper som at det har langsom virkning med halveringstid på over et døgn, at det både kan drikkes og tas i tablettform, at det blokkerer ruseffekt fra andre opiater, samt at endorfinbalansen i kroppen holdes stabil (Frantzen 2001: 21-22). Hun fremholder imidlertid at metadon også er avhengighetsskapende (ibid.). Den største forskjellen på metadon og buprenorfin, er at metadon har sterkere virkning dess mer man tar, noe som ikke gjelder for buprenorfin. Faren for overdoser er dermed lavere ved bruk av buprenorfin (Helsedirektoratet 2010: 50). Helsedirektoratet anbefaler at pasienten lyttes til ved valg av legemidler, men at buprenorfin fortrinnsvis bør være førstevalget, og helst i kombinasjon med nalokson, såkalt ”motgift” mot heroin (ibid.: 51; Helsedirektoratet 2014: 36).

7.5.2 Statsdop

Det er mange som er kritisk til LAR, særlig merket jeg dette blant dem som ikke selv var LAR-pasienter. Blant deltagerne i Nafstads doktoravhandling (2013: 211-212), er det ”Truls”, den eneste blant hennes seks deltagere som ikke selv er LAR-pasient, som viser mest skepsis til LAR-systemet. Flere brukere opererte med et skille mellom ”statsdop” og ”vanlig dop”. Skillet synes ikke å være kjemisk fundert, men heller basert på hvem som har kontrollen over konsumet. Mens inntak av dop distribuert på gaten kontrolleres av konsumenten selv, kontrolleres inntak av statsdop av LAR. Jonathan forteller:

Uansett, bare å dra til legen, sånn ”hva er det med ditt og datt”, jeg har vært i mot det, jeg har sett ned på det. Man kan fikse det selv, sant. Men på den andre siden, så

gir jeg meg narkotika, men jeg skal ikke ha legemedisin, ikke sant. Jeg vet ikke, jeg. Hvis folk drar til legen, så får de medisiner og sånn for å bli friske, men de blir jo ikke friske! De holder seg i sjakk, og legen har kontroll på dem.

På en måte virket det som om skepsisen til LAR bunnet i en generell mistro til helsevesenet og samfunnet, heller enn medisinene i seg selv. For eksempel ble det hevdet at det i Norge deles ut for høye doser av metadon, i forhold til i andre land. En bruker fortalte at han ikke ønsket å registreres som statsdop-mottaker, så han brukte det illegalt, og vekslet mellom metadon og heroin.

Casper: Enten gjør du det skam-ulovlig, eller så gjør du ikke det, sant. Hvorfor skal du gå på LAR? De sier det at når du begynner på metadon så har du 10 år igjen å leve. Også skal de ha flest mulig over på LAR, sant. Det er etnisk utrydning det, i mitt hode.

I: Å gi metadon?

Casper: Ja, eh, ja.

I: Fordi man dør av metadonen?

Casper: Ja, man gjør jo det.

I: Som en sakte gift liksom?

Casper: Ja, heroin er jo faktisk bløtkake i forhold. Metadon gjør at du råtner fra innsiden. Skjelettet er helt hvitt utenpå men inni er det helt kullsvart.

I: Blir man avhengig av metadonen?

Casper: Ja, de eier deg.

I: Har du prøvd metadon?

Casper: Ja, jeg har jo det. Det eneste jeg ikke har prøvd er det DMT, det som gjør at du drømmer. Åpner hjernen og ser syke ting, men det kan du gjøre når du drømmer og. Hver gang jeg lukker øynene så drømmer jeg. Jeg drømmer hele tiden.

Skepsisen til LAR kan også ses som en motstandskultur, en måte å skape en identitet ved å ta avstand fra ”pasientrollen” man får ved å være underlagt spesialisthelsetjenesten. Ved å uttrykke at man ikke ønsker heller har behov for hjelp fra LAR, demonstrerer man en form for selvstendighet, at man ikke er syk og man klarer seg selv. Casper i intervjuutdraget over synes å se på LAR som noe overdrevent forpliktende: ”de eier deg”. En annen måte å se det

på, som kom til uttrykk i et annet intervju, var ”hykleriet” som lå bak at staten kunne dele ut dop, mens det var ulovlig for alle andre å gjøre det samme:

De (Strax-huset) har ikke lov til å gi deg Paracet, men de kan gi deg sprøyter så du kan sette deg en overdose, det kan de. Det er jo folk som har dauet i tunnelen, da har de fått utstyret på Strax-huset (fra intervju).

Selv om det ikke er snakk om LAR-medisin i sitatet over, kan man tenke seg at prinsippet blir det samme når helsevesenet deler ut metadon, som det også er mulig å ta overdose av. I 2001 ga Evy Frantzen ut boken *Metadonmakt*, som omhandler hennes over fire år lange feltobservasjon av livet på gaten i Oslo, med fokus på metadonbehandling. I boken forteller hun om slitne heroinbrukere som kjemper mot staten og mot hverandre i håp om å bli tatt opp til metadonprosjekter i hovedstaden, noen døde til og med i søknadsprosessen (Frantzen 2001: 57-59, 170-172). For noen av hennes informanter var metadon det som hindret dem i å leve gode liv (ibid.: 161-165). I dag er mulighetene for å starte på metadon mer tilgjengelig, endog med visse inntakskriterier (Helsedirektoratet 2010: 67-72). Det kan synes paradoksalt at ikke alle brukerne ønsker å gå på metadon, nå som de faktisk har muligheten. Selv om Casper var svært skeptisk til metadonbehandling gjennom LAR, la han til at han ikke ønsket å gå i tunnelen i årevis framover.

7.5.3 Viderealg

Det at en bruker ikke er tatt opp til LAR, betyr ikke at vedkommende ikke er interessert i legemidler, som for eksempel metadon eller buprenorfin, tvert imot, noen av dem som viste en misnøye mot LAR-systemet brukte allikevel legemidlene mer eller mindre regelmessig. Til tross for at pasienter i LAR har vesentlig lavere overdosedødelighet, er det om lag like mange som dør av metadonoverdose som av heroinoverdose i Norge, noe som tyder på at det er en del LAR-medisin på avveie (Helsedirektoratet 2014: 16-17; Bergen kommune 2011: 11). For å få tak i metadon uten resept, måtte brukerne lete etter en selger på samme måte som når de skulle ha tak heroin.

Den ene dagen ble jeg med en informant inn til sentrum for å få tak i nettopp metadon. Da vi var i området nederst ved Fløibanen, gikk han bort til en ung mann som satt inntil en vegg,

mens to andre brukere, som hadde slått følge med oss, sto en stund med meg og ventet. Det tok litt tid, og de to skulle noe annet, og sa etterhvert ”ha det” til meg. Jeg gikk da bort til informanten min, men den unge selgeren kjente ikke meg, og ville ikke gjennomføre handelen med meg tilstede, selv om informanten min gikk god for meg. Jeg gikk derfor inn på en kafé og kjøpte en kaffe i mellomtiden. Etterhvert kom informanten og hentet meg. Han hadde fått tak i metadon og ville finne et egnet sted å sette skuddet. Flasken med metadon hadde han betalt om lag 600 kroner for. Ved et annet tilfelle, tilbake i tunnelen, kom en jente bort og spurte meg om jeg hadde ”sub”, noe jeg på tidspunktet ikke forsto hva kunne være. Da jeg lurte på hva det var for noe, smilte hun og sa ”da har du det ikke”. I ettertid har jeg blitt fortalt at ”sub” er slang for Subutex eller Suboxone, altså et legemiddel innenfor LAR. Daniel var en litt eldre bruker jeg møtte i tunnelen. Han kunne fortelle at han gikk på LAR:

I: Hva er det du går på?

Daniel: Jeg går egentlig på metadon, men har ikke fått det til i dag da, så da blir det sprekke, da. Jeg har gått på metadon i ti år, jeg nå. Det pleier å virke, virker greit det egentlig. Så det. Men sånn er det nå.

Daniel hadde av en eller annen grunn ikke fått tak i metadon den dagen, og det var vanskelig å få tak på hvorfor:

Daniel: Jeg vet ikke, altså, du har LAR-pasienter som går her (*i tunnelen*), det er ikke bra det, hele greien, det er feil plass.

I: Var det færre LAR-pasienter i Nygårdsparken?

Daniel: Ja, det var jo ikke noe utdelingssted der.

I utdraget over peker Daniel på et paradoks, nemlig at substitusjonslegemidler utleveres nærmest på samme sted hvor det selges heroin. I Retningslinje for LAR heter det at ”utleveringsordningene må (...) utformes slik at pasienten i så stor grad som mulig kan delta i dagliglivet for øvrig” (Helsedirektoratet 2010: 67). Et av Bergens fem LAR-sentre er nettopp på Strax-huset. I Handlingsplanen defineres et mål om å ”bidra til å redusere lekkasjer fra LAR til det illegale narkotikamarkedet” (Bergen kommune 2011: 11). Hvorvidt det er gunstig med et LAR-senter og en illegal markeds plass ved siden av hverandre, vites ikke.

Det kan være flere forklaringer på hvorfor noen ønsker å betale 600 kroner for en liten flaske med metadon, som de kunne fått på resept i LAR. Det kan ikke utelukkes at metadon på et gitt tidspunkt er billigere eller lettere å få tak i enn heroin. Pedersen, Sandberg og Copes finner at metadon også brukes til beruselse, om enn ikke som førstevalg (2016: 11). Ifølge Bergen kommune er det også indikasjoner på at LAR-medikamenter i noen tilfeller opptrer som ”gateway drug”, altså at disse utprøves før eksempelvis heroin (Bergen kommune 2011: 22). Det kan også være at brukeren ikke ønsker, eller har mulighet til å komme inn i LAR. For det første er inntak til LAR en prosess. Brukerne kan ikke uten videre bare ”melde seg på” LAR, men må tas opp etter visse inntakskrav. Først trenger brukeren en henvisning fra helsepersonell eller sosialtjenesten, hvilket innebærer en utredning av rushistorie og andre helsemessige og sosiale forhold (Helsedirektoratet 2010: 35-38). Etter henvisning følger en rekke andre undersøkelser og avklaringer i LAR før brukeren kan vente å begynne en substitusjonsbehandling (Helsedirektoratet 2010: 49-59). Med andre ord er veien inn i LAR relativt omfattende. For det andre er LAR-pasienter underlagt ulike former for kontrolltiltak, som for eksempel inntak av medisiner under tilsyn, restriksjoner for utleveringssted og -mengde, samt journalføring ved utlevering av medisiner, og ikke minst urinprøver (Helsedirektoratet 2010: 67-72). I Overdosestrategien nevnes fastlegen spesielt, både som en som kjenner pasientene godt og som utskriver av medikamenter, og en som dermed har en viss mulighet til å føre kontroll (Helsedirektoratet 2014: 45). Satt på spissen, og noe forenklet, kan det hele ligne en ond sirkel, der spesialisthelsetjenesten igangsetter strenge kontrolltiltak for å hindre videresalg, som igjen gjør det vanskeligere å forplikte seg til behandlingen, som øker etterspørselen etter substitusjonslegemidler på gaten, hvilket øker gateverdien til medisinerne, som igjen gjør videresalg appellerende, og som til slutt igjen, øker behovet for kontrolltiltak.

7.6 Oppfølging

Begrepet som kanskje best sammenfatter de tre dokumentene er ”oppfølging”.

Informasjonsutveksling, arbeids- og boligtiltak, sprøyterom, og kontrolltiltak innenfor LAR kan beskrives som ulike måter å følge opp rusbrukerne på. Ordet ”oppfølging” nevnes på 39 (av 137) sider i Retningslinje for LAR, på 15 (av 56) sider i Overdosestrategien, samt på 16 (av 31) sider i Handlingsplanen. Gjennom NAV ønsker Bergen Kommune å styrke oppfølgingen gjennom blant annet å forbedre levekår og livskvalitet (Bergen kommune 2011:

11). Legevakten og Strax-huset skal drive oppfølgingsarbeid overfor dem som oppholder seg i åpne russscener (Bergen kommune 2011: 14). I Overdosestrategien brukes begrepet ”helhetlig oppfølging”, hvorav individuell plan med innhentet samtykke til informasjonsutveksling, beskrives som det beste verktøyet (Helsedirektoratet 2014: 6-7, 25-26). Det er NAV som har hovedansvaret, og som er lovpålagt å igangsette de individuelle planene (Bergen kommune 2011: 23). Andre virkemidler, er bruk av koordinator og ansvarsgrupper (Helsedirektoratet 2014: 26, 44). Kanskje mest prekær er oppfølgingen i forbindelse med midlertidige opphold i rusmiddelbruk, som for eksempel ved utskriving fra behandling. Jonathan savnet nettopp oppfølging i forbindelse med et rehabiliteringsopphold:

Det jeg kommenterte i de gruppene da (på rehabilitering), første trinnet var å være ærlig mot seg selv, og det jeg kommenterte da, var at her sitter dere i gruppene sant, og betror dere til alle, og gruppelederen sier ”det hjelper å snakke” sant, men etter behandlingen har man gått til alle landets grenser, da (fra intervju)

Jonathan så ikke poenget med å løse problemene på institusjonen, fordi han anså det hele å være midlertidig, og snart ville alt være tilbake som før. Ifølge Nafstad er det flere rusbrukere som ser slike opphold som en ”pause” fra det vanlige livet, og ikke egentlig et forsøk på å slutte med illegale rusmidler (Nafstad 2013: 218-222). Det kanskje vanskeligste aspektet ved behandling av rusproblemer, enten substitusjonsbehandling eller institusjonalisering (såkalt ”rehab”), er å velge riktig tidspunkt for avslutning av behandlingen. Når Jonathan ble utskrevet fra institusjonen, skjedde følgende:

...og så ble jeg sendt hjem en uke tidligere, sant, så skulle jeg hjem, så tok jeg fly hjem, og det jeg gjorde da, det er så dumt, sant, etter behandling, jobben kommer etterpå, første jeg gjør er å sette meg i taxien rett opp i Nygårdsparken, kjøpte 2 bagger med heroin, sant (fra intervju).

Det er ikke først og fremst faren for tilbakefall som er overhengende, men faren for overdosering som følge av lavere toleranse ved disse tilbakefallene. Helsedirektoratet viser til at dyreforsøk tilsier at morfintoleranse ”vil synke gradvis og være helt borte etter 16-20 dager” (2010: 93). Overdoserisikoen øker derfor drastisk ved frafall fra substitusjonsbehandling (Clausen, Anchersen og Waal 2008). Ufrivillig avslutning av substitusjonsbehandling, det vil si, avslutning av behandling i strid med pasientens ønsker,

må ifølge retningslinjen kun vurderes dersom pasienten ikke underkaster seg kontrolltiltak, ved voldelig adferd, eller dersom det går fire dager uten at pasienten henter medikamentene sine (Helsedirektoratet 2010: 91-93). Substitusjonsbehandlingen vil for noen være livsvarig, men ved en eventuell avslutning, må informasjon om disse farene formidles til pasienten, og nedtrappingen bør skje under tett oppfølging, ifølge Retningslinje for LAR (Helsedirektoratet 2010: 90-91). I Jonathans tilfelle kunne utskrivningen fra rehabiliteringsinstitusjonen endt fatalt. Situasjonen ved utskrivning fra sykehus etter overdose eller løslatelse fra soning, har også mange likhetstrekk med situasjonen etter utskrivning fra LAR eller institusjonsopphold, ifølge Helsedirektoratet (2014: 39). Marius forteller:

Men når jeg har brukt heroin, så har jeg brukt alt i fra et gram for dagen til flere gram, så har jeg gått på amfetamin i tillegg, all in all out, sant, så har jeg våknet opp på sykehus. I det jeg våkner: ut igjen. De rundt meg sier hva er det han egentlig tenker med sant, men det er jo fordi at jeg føler meg helt fin, jeg, klar for ny dag. Akkurat som om ingenting hadde skjedd (fra intervju).

I et annet intervju forteller han mer inngående om episoden:

En gang våknet jeg opp på sykehus etter 3 dager, hadde bare gått et kvarter for meg. Måtte jeg være på sykehuset i 10 dager, men jeg følte meg helt fin, jeg. De hadde tuklet med meg, hadde (hjerterproblemer), de skjønnte ikke hvorfor jeg var i live. Da fikk jeg tre glass med masse piller, og antibiotika i pilleform og i flytende form. Etter 10 dager så gikk jeg ned i vekt, bare skinn og bein. Spiste to skiver på de dagene, mistet buksene. De sa jeg måtte spise, men jeg var ikke sulten (fra intervju).

I Overdosestrategien vises det til dokumentasjon på at over 80% av pasientene etter en overdoseuttrykning ikke blir med i ambulansen, til tross for anbefalinger om minst to timer overvåkning etter hendelsen (Helsedirektoratet 2014: 24). Oppfølging i form av observasjon etter en overdose kan i realiteten utsette pasienten for risiko, fordi toleransen rekker å synke før utskrivning. Helsedirektoratet viser til at etter en overdose øker sannsynligheten for å oppleve en ny overdose senere (2014: 31). ”Pasientsikkerhetskampanjen” beskrevet i Overdosestrategien, innebærer opplæring i å gjenkjenne overdosesymptomer, og i å gi førstehjelp (ibid.). Kort sagt, skal ”alle” drive oppfølging, og ”alle” inkluderer NAV, kommunen, flere deler av helsevesenet inkludert LAR-sentrene og fastlegen,

mottakssentrene, de kommunale botilbudene, Utekontakten, ideelle organisasjoner, med flere (Bergen kommune 2011: 15, 23-31). Ved første øyekast kan det virke litt rart at det i det hele tatt er noen brukere igjen i Bergen, med all denne oppfølgingen.

7.7 Integrerte perspektiver og integrerte løsninger

Dersom vi går ut ifra brukerne som handlende aktører innenfor strukturelle rammer, vil det gi implikasjoner for hvilken ruspolitikk som kan regnes hensiktsmessig med tanke på å minimere skadelige konsekvenser av rusbruk. Brukernes varierende bakgrunnshistorier, i tillegg til deres fastholdelse av at det er mange grunner til at folk begynner med rus, tyder på at man ikke bør se aktør og struktur som bestemte størrelser, men som bevegelige størrelser. Med andre ord, noen kan være mer påvirket av struktur enn andre, og noen vil ha større innflytelse over sitt eget liv enn andre. Følger vi denne tanken, vil det også være naturlig å se for seg at det trengs ulike tiltak for de ulike brukerne, og også ulike typer av tiltak for å lykkes i forebyggingsarbeidet.

Samtlige av dokumentene synes å vektlegge betydningen av apparatet rundt brukerne, og hvordan dette omfattende apparatet kan forbedres. Handlingsplanen kan trekkes frem som særlig strukturorientert, i det den behandler sosialtjeneste, helsevesen og kontrollapparat, så vel som ideelle organisasjoner, som viktige rammer. Samtidig hadde alle tre også fokus på brukermedvirkning og spesifiserte at brukeren skal inkluderes i å utforme og realisere løsninger. Dette var for eksempel synlig i Overdosestrategien, hvor brukeren ses som en av de største ressursene når det kommer til å redusere antall overdoser, i henhold til de gatenære tiltakene. ”Individuell plan” som et verktøy i behandlingsprosessen, kan trekkes frem som spesielt positivt, i den grad de kan bidra til å individualisere oppfølgingen av hver og en bruker, og skreddersy et opplegg som den enkelte er med på å utforme.

På den andre siden synes det å være et skille mellom hvordan politikerne og brukerne definerer problemet, eller hva som oppfattes som ”skadelige konsekvenser”. Mens politikerne ønsker å få bukt med åpne russcener, kan det virke som mange av brukerne ønsker Nygårdsparken tilbake. Den åpne russcenen ved Strax-huset høster ingen lovord fra verken brukere eller media, men enn så lenge redder den kanskje også liv i form av å være et samlingssted. Hovedstrategien til politikerne, er å få brukerne over i behandling, samtidig

som det ikke er alle brukerne som ønsker en plass i helsevesenet. En mangel ved planene synes å være en løsning for dem som vil fortsette å ruse seg. Det betyr ikke at illegale stoffer som heroin nødvendigvis bør være greit, men at det i det minste må tenkes på nye måter for å nå ut til denne gruppen av brukere. Et utgangspunkt om at de ikke vet sitt eget beste, ser ikke ut til å ha fungert hittil. Kanskje kunne det være mulig å åpne for en overgangsperiode ved opptak til LAR, en periode hvor sidebruk kan være mulig uten å miste behandlingsplassen. Dersom man kunne gjøre den lovlige tilgangen på behandlingsmedikamentene mer attraktiv, ville kanskje lekkasjene av disse medikamentene minske.

8 Avslutning

8.1 Oppsummering

I det foregående har vi sett at brukerne som oppholder seg i og rundt tunnelen ved Straxhuset synes å være gjenstand for en marginaliseringsprosess. Tunnelen fremstår som et sted brukerne har samlet seg, som følge av å være uønsket andre steder, og som følge av utdelingen av for eksempel brukerstyr, mat og andre nødvendigheter som foregår i området. Fattigdom og økonomiske problemer knyttet til arbeidsledighet og høye utgifter, innebærer at brukerne er underlagt sosiale velferdsordninger, og NAVs vurderinger av deres behov og rettigheter. Utbredt arbeidsledighet, sammen med svak familietilknytning, tyder på at brukerne er ekskludert fra flere av samfunnets sosiale aspekter. Brukerne opplever å bli sett ned på og stigmatisert som følge av rusbruket. Rusmiljøet kan fungere som en erstatning for de tapte relasjonene og gjemmede fra fordømmelse og stigmatisering, og til tross for innslag av voldelige episoder, synes miljøet å være en kilde til solidaritet og positive emosjoner. Et brudd med rusmiljøet vil derfor kunne oppleves tøft.

Videre har vi sett at brukerne gir mening til sin egen tilværelse, og på ulike måter fremstår som selvstendige aktører, om enn betinget av de strukturelle rammene og av tidligere erfaringer eller habitus. Illegal rusbruk er ikke nødvendigvis bare et uttrykk for avhengighet og elendighet, men kan også være en kilde til velbehag og frihetsfølelse. Det som er logisk for brukerne, kan være feltspesifikt, slik at rasjonalitet må ses som et relativt begrep. På den måten er brukerne også betinget av den strukturelle konteksten som er særegen for den åpne russcenen. Brukerne syntes å tilhøre en høstningsøkonomi eller gatekultur, kjennetegnet av en egen logikk, med premisser som mobilitet, oppbevaringsmangler, og usikre og kortsiktige framtidsutsikter. Innenfor høstningsøkonomien vil også andre lovbrudd kunne fremstå som rasjonelle. Grensene mellom feltene kan være uklare, og det kan oppleves ubehagelig når feltene blandes, for eksempel når handlinger og væremåter som er vanlige i rusfeltet, kommer til syne i andre felt. Gatekapital kan knyttes til å ha kontroll over eget rusbruk, og kjennskap til feltgrensene. For en utenforstående kan for eksempel en overdose betegne fullstendig kontrolltap, mens det å overleve en overdose kan symbolisere styrke og erfaring innad i gatekulturen.

Til sist har vi sett hvordan de politiske strategiene mot åpne russcener og overdoser, samt retningslinje for bruk av legemiddelassistert rehabilitering, gjennom konseptet skademinimalisering søker å løse illegal rusbruk som et helseproblem heller enn et strafferettslig problem. Forståelsen av deltagerne i russcenen som rasjonelt handlende innenfor en gatekultur, samtidig betinget av større strukturelle maktmekanismer i samfunnet, fordrer en politikk som kombinerer aktør- og strukturperspektivet, både ved å forbedre levekår og sosial status i samfunnet, og å samtidig anerkjenne brukernes behov for innflytelse i egne liv. Hovedsakelig synes tiltakene å ha til hensikt å forandre den strukturelle konteksten, gjennom for eksempel stenging av Nygårdsparken, inkluderende aktiviserings- og botilbud, i tillegg til styrking av sosial- og helseapparatet. De forebyggende tiltakene er i stor grad rettet mot ungdom, til tross for at tyngre rusbruk kan begynne i voksen alder. Økt brukermedvirkning vil kunne være et verktøy for å dra nytte av brukernes kompetanse på rusfeltet, gjennom for eksempel brukerundersøkelser. Individuelle planer og ansvarsgrupper er tiltak som både bidrar til samordning mellom tjenestene gjennom informasjonsutveksling, og dermed også en mer helhetlig oppfølging av pasienten. Gatenære tiltak forutsetter et perspektiv på brukeren som en handlende rasjonell aktør, som aktivt kan bidra til å redusere overdosedødsfall gjennom for eksempel kameratredning. I et slikt perspektiv vil åpne russcener kunne betegnes som en forutsetning for effektiviteten av tiltakene, i og med at brukerne må befinne seg på samme sted for å kunne bistå hverandre.

Problemedefinisjonen i dokumentene innebærer en sykdomsklassifisering basert på økt toleranse, ukontrollert bruk og psykososiale konsekvenser. Sykdomsklassifiseringen av rusavhengighet overser brukernes skille mellom bruk og misbruk av de illegale substansene, og synes å ha konsekvenser for rekrutteringen til LAR, i kraft av å fremstille illegale rusbrukere som irrasjonelle. En slik umyndiggjøring synes ikke tjenlig med tanke på å inkludere brukerne i løsningsarbeidet. Medikamentene som benyttes i legemiddelassistert rehabilitering lekkes ut til det illegale markedet, og krever omfattende kontrolltiltak overfor pasientgruppen i LAR. På gaten omtales medikamentene som ”statsdop”, men selges allikevel for en høy sum, kanskje som følge av strenge inntakskriterier og kontrolltiltak i LAR. Oppfølging i forbindelse med utskrivning fra behandling i LAR eller på institusjon, eller etter en overdose, er viktig for å forebygge overdoser som følge av svekket toleranse.

Når brukerne holdes ansvarlige for å etterfølge behandlingsregimet, og risikerer å miste behandlingstilbudet som følge av sprekk eller sidebruk, kan man snakke om et moralistisk perspektiv.

Utfordringen i utvikling av tiltak og policy er å se brukeren som deltager i en gatekultur, betinget av strukturelle rammer, og samtidig som en individuell og handlende aktør. Dersom man forholder seg til et fenomen utelukkende som samfunnsstrukturelt eller aktørskapt, vil man kunne gå glipp av viktige forklaringsfaktorer. For å oppdage og beskrive den feltspesifikke konteksten i et gatemiljø, vil en kvalitativ undersøkelse være nødvendig, fordi denne konteksten ikke er like synlig fra utsiden. Alle dokumentene syntes å tilby løsninger på både aktør- og strukturnivå, eller bruker- og systemnivå, om enn i forskjellig grad. Det av betydning at politikerne inkluderer brukerne i utforming av løsninger, men også i utforming av problemdefinisjonen, fordi brukerne er eksperter på sitt felt. Til tross for at dokumentene som er studert synes å ta høyde for brukerne som handlende aktører, synes det imidlertid å være en mangel på en forståelse for at det finnes en annen rasjonalitet enn den konvensjonelle økonomiske rasjonaliteten.

8.2 Veien videre

Dokumentene er noen år gamle, henholdsvis fra 2010, 2011 og 2014. Allikevel samstemte mine funn på flere områder med det som ble betegnet som bakgrunnen for utformingen av strategiene. Spesielt kan lekkasjer av LAR-medikamenter trekkes fram. Dette kan tyde på at tiltakene ikke har fungert, eller ikke har blitt realisert, kanskje en kombinasjon av begge. Noen av tiltakene forutsetter lange prosesser med innhenting av kunnskap før de kan settes til livs, som for eksempel utdeling av nalokson til brukere. Det kan allikevel se ut som det er avstand mellom politikerne og byråkratene som utformer planene, og de mange leddene utover i systemet og på gaten som skal virkeliggjøre dem.

Det vil være interessant for fremtiden å undersøke hvorvidt de politiske strategiene følges opp i de ulike arenaene for gjennomføring. Videre vil også eventuelle retningslinjer eller strategier utarbeidet i NAV være verdt en nærmere studie. Mens Retningslinje for LAR er under kontinuerlig utvikling, er Handlingsplanen og Overdosestrategien ment å vare til

henholdsvis 2016 og 2017, det vil dermed være naturlig for kommunen og Helsedirektoratet og evaluere disse i den kommende tiden.

I utforming av politikk på rusfeltet, vil det være fordelaktig å produsere tiltak som tar utgangspunkt i brukernes logikk. Kanskje kan det være mulig å møte brukerne på deres premisser, og utvikle en tiltaksplan som tar høyde for en annerledes problemdefinisjon og alternative løsninger og mål. Brukerne må ikke ses som kort og greit ”rusmiddelavhengige”, men også som en del av en høstningsøkonomi, et sosialt miljø og som mennesker med reflekterte oppfatninger om seg selv og om samfunnet de lever i. De er også eksperter i sitt eget liv, og har de største forutsetningene for å kunne identifisere årsaker for rusmiddelbruket. Kanskje kan man i større grad se åpne russcener som en ressurs, framfor å bare stenge dem og skape kaos i rusmiljøet og byene. Før man kommer så langt, er det imidlertid av betydning at man har satt seg inn i rusmiljøets logikk, gjerne gjennom gode kvalitative undersøkelser hvor brukerne blir sett og hørt. Enkle brukerundersøkelser vil kanskje være for kortfattede til å fange opp den komplekse konteksten brukerne befinner seg i. Forhåpentligvis har denne avhandlingen bidratt et skritt på veien.

Antall ord: 31 769

Litteraturliste

Amundsen, Ellen J. (2015). ”Narkotikautløste dødsfall”. SIRUS Rapport 2/2015. URL: <https://helsedirektoratet.no/Documents/Rus%20og%20avhengighet/sirusrap.2.15.pdf>

Anderson, Elijah (1990). *Street Wise*. Chicago: The University of Chicago Press.

Anderson, Elijah (1999). *Code of the Street: Decency, violence, and the moral life of the inner city*. New York: W. W. Norton.

Anderson, Elijah (2002): ”The ideologically Driven Critique” i *American Journal of Sociology* 107(6): 1533-1550.

Bergen Kommune (2011). *Ruspolitisk strategi- og handlingsplan 2011-2016*. Bergen: Bergen Kommune. URL: https://www.bergen.kommune.no/bk/multimedia/archive/00120/Ruspolitisk_strateg_120297a.pdf

Bergen kommune (2016a). ”Strax-huset”. URL: <https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/avdelinger/strax-huset> (hentet 01.04.16).

Bergen Kommune (2011/2016). ”Alternativ til straff for unge som blir pågrepet for narkotikarelatert kriminalitet (Tidlig Ute)”. URL: <https://www.bergen.kommune.no/tjenestetilbud/omsorg-trygd-og-sosiale-tjenester/omsorgstjenester/rustiltak/alternativ-til-straff-for-unge-som-blir-pagrepet-for-narkotikarelatert-kriminalitet-tidlig-ute>

Bergen Kommune (2016/2017). ”Er klare til å åpne sprøyterom”. URL: <https://www.bergen.kommune.no/omkommunen/avdelinger/byradsavd-for-sosial-bolig-og-inkludering/9129/article-141632>

Bergensavisen (2017) ”Sprøyterommet i Bergen lite brukt”. Publisert 13.02.2017. URL: <https://www.ba.no/bergen/helse/narkotika/sproyterommet-i-bergen-lite-brukt/s/5-8-517519> (hentet 01.03.2017).

Bergens Tidende (09.05.2001) ”Politiet og narkotikabrukerne i Nygårdsparken”. URL: <http://www.bt.no/btmeninger/Politiet-og-narkotikabrukerne-i-Nygarsparken-17504b.html> (hentet 08.11.2016).

Bjerkestrand, Frode (2015). “Rusen mellom de syv fjell” i *Rus & Samfunn*. Volum 06/2015: 34-36.

Bless, R. D. J. Korf, M. Freeman (1995). “Open Drug Scenes :A Cross-National Comparison of Concepts and Urban Strategies” i *European Addiction Research*. Vol. 1, No. 3, 1995: 128-138.

Braithwaite, John (2014). ”Crime, Shame, and Reintegration” i *Criminological Theory: Past to Present. Fifth Edition*, red. F. T. Cullen, R. Agnew, og P. Wilcox, New York: Oxford University Press. S. 105-111

Bourgois, Philippe og Schonberg, Jeffrey (2009). *Righteous Dopefiend*. Berkeley: University of California Press

Bourgois, Philippe (1995). *In search of respect. Selling crack in El Barrio*. Cambridge: Cambridge University Press.

Bourdieu, P. (1990). *The Logic of Practice*. Stanford: Stanford University Press.

Christie, Nils (1982). *Hvor tett et samfunn?* Oslo: Universitetsforlaget.

Christie, Nils og Bruun, Ketil (2003). *Den gode fiende*. 3.reviderte utgave. Oslo: Universitetsforlaget.

Clarke, Ronald V. 1980. ”Situational’ Crime Prevention: Theory and Practice.” *British Journal of Criminology* 20: 136-147.

- Clausen, T., Anchersen K., Waal H. (2008). "Mortality prior to, during and after opioid maintenance treatment (OMT): a national prospective cross-registry study" i *Drug Alcohol Depend* 2008: 94(1-3): 151-7.
- Collins, R. (2004). *Interaction Ritual Chains*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Cullen, Agnew og Wilcox (2014) *Criminological Theory: Past to Present. Fifth Edition* (2014), red. F. T. Cullen, R. Agnew, og P. Wilcox New York: Oxford University Press.
- Falcato, L., Stohler, R., Farland, K.M.D-M., Eichenberger, A., Eich, D., og Rössler, W. (2001). "Closure of an open drug scene – a case register-based analysis of the impact on the demand for methadone maintenance treatment" i *Addiction* (2201) 996, 623-628.
- Felson, Marcus (1986). "Linking Criminal Choices, Routine Activities, Informal Control, and Criminal Outcomes." i Derek B. Cornish and Ronald V. Clarke (eds.), *The Reasoning Criminal*: 119-128. New York: Springer-Verlag.
- Ferrell, Jeff (1999): "Cultural Criminology" In: *Annual Review of Sociology* 25 (1): 395–418.
- Frantzen, Evy (2005a). "Plata versus den hippokratiske ed" i *Tidsskrift for Den norske legeforening* Nr. 1-6.januar 2005. URL: <http://tidsskriftet.no/article/1130942/> (hentet 30.01.16).
- Frantzen, Evy (2005b). "Politiets byrom. Narkotikainnsats i København" i (Red) Bekkevad, E. L. Et al (2005) *Materialisten. Tidsskrift for forskning, fagkritikk og teoretisk debatt* (1) 2005.
- Frantzen, Evy (2001). *Metadonmakt. Møte mellom narkotikabrukere og norsk metadonpolitikk*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Garland, David (1999): "'Governmentality' and the problem of crime: Foucault, criminology, sociology" i *Governable places: readings on governmentality and crime control*. red Russel Smandych. Aldershot: Ashgate

Garland, David (2001). *The Culture of Control, Crime and Social Order in Contemporary Society*. New York: Oxford University Press

Geertz, Clifford (1973). "The Interpretation of Cultures" i *Selected Essays by Clifford Geertz*. New York: Basic Books, Inc., Publishers.

Grob, Peter (1993). "The Needle Park in Zürich" i *European Journal on Criminal Policy and Research*, 1993, Vol 1(2): 48-60.

Hellevik, Ottar (2011). *Forskningsmetode i sosiologi og statsvitenskap*. Oslo: Universitetsforlaget.

Helsedirektoratet (2010). *Nasjonal retningslinje for legemiddelassistert rehabilitering ved opioidavhengighet*. Oslo: Helsedirektoratet. URL:

<https://helsedirektoratet.no/Lists/Publikasjoner/Attachments/100/IS-1701-Legemiddelassistert-rehabilitering-ved-opioidavhengighet.pdf>

Helsedirektoratet (2014). *Nasjonal overdosestrategi 2014-2017*. Oslo: Helsedirektoratet.

URL: <https://helsedirektoratet.no/Lists/Publikasjoner/Attachments/143/Nasjonal-overdosestrategi-2014-2017-IS-0418.pdf>

Hovi, J. (2008). *Spillterori. En innføring*. Oslo: Universitetsforlaget.

Järvinen, Margaretha og Ditte Andersen (2009): "The making of the chronic addict" i *Substance Use and Misuse*, 2009, 44 (6): 865-885.

Järvinen, Margaretha (1998). "Att konstruera och dekonstruera sociala problem" i *Kvinder på randen*. Aarhus Universitetsforlag, Århus, s. 13-31.

Johannessen, Asbjørn, Per Arne Tufte og Line Christoffersen (2011). *Introduksjon til samfunnsvitenskapelig metode*. 4. utgave. Abstrakt forlag.

Kalleberg, Ragnvald, Raino Malnes og Fredrik Engelstad (2009). *Samfunnsvitenskapens oppgaver, arbeidsmåter og grunnlagsproblemer*. Gyldendal Norsk Forlag.

Katz, Jack (1988). *Seductions of Crime. Moral and Sensual Attractions in Doing Evil*. Basic Books.

Lalander, Philip (2002). "Who directs whom? Films and reality for young heroin users in a Swedish town" i *Contemporary Drug Problems* 29/Spring 2002.

Lalander, Philip (2003). *Hooked on heroin*. Oxford: Berg.

Lalander, Philip (2005). *Loading the Street: The Creation of the Callejero Lifestyle*. P.

Lalander og M. Salasuo, *Drugs and Youth Cultures: Global and Local Expressions*. Helsinki: NAD.

Nafstad, Ida (2013). "Et anstendig menneske. Møter mellom rusbrukere og det offentlige rom i Oslo" i *Doktoravhandlinger forsvart ved Det juridiske fakultet, Universitetet i Oslo*. Oslo: Akademika forlag.

Newman, Oscar (1972). *Defensible Space: Crime Prevention Through Environmental Design*. New York: Macmillan.

NRK (2017). "Her krever narkomane "bompenger" for å la folk passere". Publisert 01.02.2017. URL: <https://www.nrk.no/hordaland/rusavhengige-krrever-bompenger-i-undergangen-ved-strax-huset-1.13353499> (hentet 20.02.17).

Merton, R. K. (1938). "Social Structure and Anomie" i *American Sociological Review*, Vol. 3, No. 5 (Oct., 1938), pp. 672-682. Utgitt av American Sociological Association. URL: <http://jstor.org/stable/2084686>

Pedersen, W., Sandberg, S., og Copes, H. (2016). "Destruction, fascination and illness: risk perceptions and uses of heroin and opiate maintenance treatment drugs" i *Health, Risk & Society*, DOI: 10.1080/13698575.2016.1256377

Renland, Astrid (2015). "Keep on fighting!" i *Rus & Samfunn*. Volum 06/2015.

Riley, Diane og O'Hare, Pat (2000). "Harm Reduction: History, Definition and Practice" i *Harm Reduction: National and International Perspectives* (red. Inciardi, James A. og Harrison, Lana D.). SAGE Publications, Inc.

Sahlin (2001). "Gränskontroll och disiplin som två kontrollstrategier" i *Materialisten*, nr. 1-21, s. 119-140

Sampson, R. J. og W. J. Wilson (2014): "A Theory of Race, Crime, and Urban Inequality" i *Criminological Theory: Past to Present. Fifth Edition*, red. F. T. Cullen, R. Agnew, og P. Wilcox, New York: Oxford University Press. S. 105-111.

Sandberg, Sveinung og Pedersen, Willy (2005). *Rett fra pikerommet, med ransel på ryggen? Om ungdom som oppholdt seg rundt Plata*. Norsk institutt for forskning om oppvekst, velferd og aldring, NOVA Rapport 6/05.

Sandberg, Sveinung og Pedersen, Willy (2007). *Gatekapital*. Oslo: Universitetsforlaget.

Sandberg, Sveinung (2009). "Gangster, victim or both? The interdiscursive construction of sameness and difference in self-presentations" i *The British Journal of Sociology* 2009 Volume 60 Issue 3.

Sandberg, Sveinung (2008). "Street Capital. Ethnicity and violence on the streets of Oslo" i *Theoretical Criminology* Vol. 12(2): 153-171; 1362-4806. Los Angeles, London, New Dehli og Singapore: SAGE Publications.

Sandøy, Thomas Anton (2014). "Group solidarity in a hostile milieu: Immigrant experiences in a street-based drug scene" i *Drugs: Education, Prevention and Policy* 2015 22(3): 232-238.

Sørhaug, Tian (1996). *Fornuftens fantasier*. Oslo: Universitetsforlaget.

"Temanummer: Loïc Wacquant". I *Materialisten* nr 4-09. "Den nyliberale stats opbygning" (Loïc Wacquant), "Svar til Wacquant" (Frances Fox Piven), "Noen problemer ved

formuleringen av en ny statsteori" (Margit Mayer) og "Nyliberalismens straffe- og skyldnerstater" (John Campbell). s 5-80

Thoresen, Lotte Rustad (2004). "Kriminalisering av fattige. Levekårssituasjon blant straffede for narkotikalovbrudd" i *Årsrapport 2003*, 2004: 1-18. Oslo: Institutt for Kriminologi og rettsosologi, UiO.

Universitetet i Oslo (2016). "Første resultater fra naloksonprosjektet ved SERAF". URL: <http://www.med.uio.no/klinmed/forskning/sentre/seraf/aktuelt/aktuelle-saker/2016/forste-resultater-fra-naloksonprosjektet-ved-seraf.html>

Van Havere, T ; Tutenges, S ; De Maeyer, J ; Broekaert, E ; Vanderplasschen, W (2014). "Keep an eye on your friends, even when you don't know them': Drug use and harm reduction in the Goa trance scene in Belgium" i *Drugs: Education Prevention And Policy*, 2015, Vol.22(3): 239-247.

Waal, Helge, Clausen, Thomas, Gjersing, Linn, Gossop, Michael (2014). "Open drug scenes: responses of five European cities" i *BMC Public Health*, 2014, Vol.14(1).

Wacquant, Loïc J. D. (2008). *Urban Outcasts: A Comparative Sociology of Advanced Marginality*. Cambridge: Polity Press.

Wacquant, Loïc J. D. (1995). "The Rise of Advanced Marginality: Notes on its Nature and Implications" i *Acta Sociologica. Journal of the Scandinavian Sociological Association* 39 (2) 1995: 121-139.

Whyte, W. F. (1943). *Street Corner Society*. Chicago: University of Chicago Press.

Willis, P. (1978). *Learning to Labour*. Alshgate: Saxon House.

Wilson, J. Q. og G. L. Kelling (1982): "Broken Windows" i *Criminological Theory: Past to Present. Fifth Edition* (2014), red. F. T. Cullen, R. Agnew, og P. Wilcox, New York: Oxford University Press.

Aakvaag, Gunnar C. (2008). *Moderne sosiologisk teori*. 3. Opplag 2012. Oslo: Abstrakt forlag.

Vedlegg / Appendiks

Vedlegg 1 – Godkjennelse fra NSD

Sveinung Sandberg
Institutt for kriminologi og rettssosiologi Universitetet i Oslo
Postboks 6706 St. Olavs plass
0130 OSLO

Vår dato: 19.05.2016

Vår ref: 48462 / 3 / BGH

Deres dato:

Deres ref:

TILBAKEMELDING PÅ MELDING OM BEHANDLING AV PERSONOPPLYSNINGER

Vi viser til melding om behandling av personopplysninger, mottatt 24.04.2016. Meldingen gjelder prosjektet:

48462	<i>Åpne russcener i Bergen, spesifikt tunnelen ved Straxhuset</i>
Behandlingsansvarlig	<i>Universitetet i Oslo, ved institusjonens øverste leder</i>
Daglig ansvarlig	<i>Sveinung Sandberg</i>
Student	<i>Julie Marie Ryager</i>

Personvernombudet har vurdert prosjektet, og finner at behandlingen av personopplysninger vil være regulert av § 7-27 i personopplysningsforskriften. Personvernombudet tilrår at prosjektet gjennomføres.

Personvernombudets tilråding forutsetter at prosjektet gjennomføres i tråd med opplysningene gitt i meldeskjemaet, korrespondanse med ombudet, ombudets kommentarer samt personopplysningsloven og helseregisterloven med forskrifter. Behandlingen av personopplysninger kan settes i gang.

Det gjøres oppmerksom på at det skal gis ny melding dersom behandlingen endres i forhold til de opplysninger som ligger til grunn for personvernombudets vurdering. Endringsmeldinger gis via et eget skjema, <http://www.nsd.uib.no/personvern/meldeplikt/skjema.html>. Det skal også gis melding etter tre år dersom prosjektet fortsatt pågår. Meldinger skal skje skriftlig til ombudet.

Personvernombudet har lagt ut opplysninger om prosjektet i en offentlig database, <http://pvo.nsd.no/prosjekt>.

Personvernombudet vil ved prosjektets avslutning, 01.06.2017, rette en henvendelse angående status for behandlingen av personopplysninger.

Vennlig hilsen

Kjersti Haugstvedt

Belinda Gloppen Helle

Kontaktperson: Belinda Gloppen Helle tlf: 55 58 28 74

Vedlegg: Prosjektvurdering

Dokumentet er elektronisk produsert og godkjent ved NSDs rutiner for elektronisk godkjenning.

Vedlegg 2 – Temaliste

Temaliste

- Intro:
 - Uformell opprettelse av kontakt
 - Informere om prosjektet og innhente samtykke, om informantens rett til å avbryte når som helst/trekke samtykke
 - Evt. forespørre om intervju på annen lokasjon (eks: kafé)
 - Tilby mat, drikke etc.
 - Spørre om opptak er ok
 - Evt. starte opptak
- Erfaringer fra Nygårdsparken
 - var informanten der da den var åpen?
 - Hvordan var miljøet der?
 - Egen rushistorie? Oppvekst?
- Tunnelen ved Strax-huset
 - Hvordan er forholdene i tunnelen? /Hvordan føles det å være her/der?
- Aktivitet
 - Hva gjør informanten i løpet av en dag?
- Sosialt
 - Kan informanten beskrive tilknytningen til andre brukere av tunnelen, evt. andre aktører i området? (bekjente/venner/fiender)
 - Treffer informanten bekjente/venner andre steder enn i tunnelen?
 - Har informanten kontakt med familien?
 - Tilhører informanten andre miljøer enn miljøet i tunnelen?
- Annet
 - Eventuelle historier informanten ønsker å dele
 - Eventuelle oppfølgingsspørsmål
- Oppsummering
 - Oppklare uklarheter
 - Annet informanten ønsker å fortelle?